

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНІСТЬ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для бакалаврів філології за спеціалізацією 035. 01 Українська мова та література. Літературна творчість.
Документознавство та інформаційна діяльність; 035.033 Польська мова та література. Зарубіжна
література; 035.036. Словацька мова та література; 035.038 Чеська мова та література

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНІСТЬ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для бакалаврів філології за спеціалізацією 035. 01 Українська мова та література. Літературна творчість.
Документознавство та інформаційна діяльність; 035.033 Польська мова та література. Зарубіжна
література; 035.036. Словацька мова та література; 035.038 Чеська мова та література

УДК 821.09(3)(016)

Д-30

Пропонований навчально-методичний посібник включає короткий зміст лекцій до курсу «Історія зарубіжної література. Античність» і розрахований на студентів-філологів за спеціалізацією 035. 01 Українська мова та література. Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність; 035.033 Польська мова та література. Зарубіжна література; 035.036. Словацька мова та література; 035.038 Чеська мова та література

Укладачі: д.ф.н, професор кафедри словянської філології та світової літератури
Бедзір Н.П.;
ст. викладач кафедри словянської філології та світової літератури
Демчик М. І.

Рецензент: Сенько Іван Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною комісією філологічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».*

Протокол №5 від 24.05.2022 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Протокол №9 від 28.06.2023р.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Література Стародавньої Греції

1.1 Античність як колыска європейської цивілізації

1.2 Особливості давньогрецької міфології

1.3 Шляхи розвитку давньогрецького епосу

1.4 Давньогрецька лірика: від Тиртея до Піндара

1.5 Давньогрецький театр. Народження театрального мистецтва

1.6 Література греко-римського еллінізму

Розділ 2. Література Стародавнього Риму

2.1 Формування раннього римського еллінізму

2.2 Література доби Августа. Творчість Вергілія

2.3 Творчість Горація та Овідія

2.4 Література пізньої античності і початку Середніх Віків

Розділ 3. Джерельна база

Вступ

Антична література посідає особливе місце в історії світової цивілізації. Адже важко назвати будь-яку галузь науки чи культури, музики і мистецтва, політики, філософії, побуту чи виробництва, медицини чи природничої сфери, де б давні елліни і давні римляни не стали першовідкривачами.

Антична культура виросла з міфології, яка була для греків і римлян животворним джерелом матеріальних і духовних цінностей. Практично все античне мистецтво – література, скульптура, архітектура – побудовані на відтворенні міфологічних тем, мотивів, сюжетів, образів. Саме давньогрецька міфологія протягом століть живить літературу зворушливою дитинністю та первозданною поезією.

Антична література справила непересічний вплив на весь подальший розвиток європейської літератури. Майже всі жанри, сюжети, теми, художні засоби, які є в арсеналі сучасної літератури сягають літератури античності. Від античної літератури походять, здебільшого, і їх назви: епос, драма, лірика, мім, трагедія, комедія і багато інших.

Саме завдяки античній культурі й літературі в XIV ст. у Західній Європі починається нова культурна епоха – доба Відродження, яка відродила інтерес до античності та її цінностей. Та до античності звертатимуться найкращі представники класицизму, романтизму, модернізму та постмодернізму.

Антична культура та література відіграли помітну роль і у розвитку української культури. Її вплив простежується у творах Григорія Сковороди та в поезії Ліни Костенко.

Античні мудреці Гомер, Гесіод, Езоп, Есхіл, Софокл, Аристофан, Платон, Федр, Плутарх, Вергілій, Гораций, Овідій та багато інших порушили у своїх творах соціально-політичні та морально-етичні питання, пропонували ставитись із повагою до кожної людини, засуджували війну, насильство і жорстокість, пропагували ідеї гуманізму, оспівували найкращі здобутки людського духу – патріотизм, вірність ідеалам добра, справедливості, кохання, любов до краси і праці. Саме ці вічні моральні, етичні цінності, відкриття ідеальної, фізично і духовно досконалої людини роблять вивчення античної літератури актуальним у наш нелегкий час.

У посібнику розглянуто художні надбання античної літератури у хронологічній послідовності, що дозволяє простежити процес становлення та розвитку літератур давньої Греції та давнього Риму у поєднанні історичних, культурних, релігійних, соціальних явищ.

Наведений науковий матеріал сприяє успішному засвоєнню студентами основних теоретичних та історико-літературних знань, вчить аналізувати твори у контексті національного та світового літературного процесу.

Матеріали нашого курсу допоможуть студентам творчо застосовувати набуті знання при написанні рефератів, розробці презентацій та інших дослідницьких і творчих завдань.

Наш навчальний посібник не претендує на повний виклад матеріалів курсу «Історія зарубіжної літератури. Античність», але може бути використаний студентами-філологами викладачами, учителями-словесниками.

РОЗДІЛ 1

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІТЕРАТУРА

1.1. Античність як колиска європейської цивілізації

План

1. Поняття античності.
2. Своєрідність античної літератури.
3. Етапи розвитку античної літератури.

..З безмірно багатой греко-римської літератури лишилися лише нужденні відламки та шматочки", однак "навіть ті мізерні останки мали силу в XV та XVI ст. Обновити європейську людність, двигнути її з варварства, похнути до нового розвою і що вони й досі не перестала запліднювати нашого духу і творять непохитну основу нашої цивілізації.

Іван Франко

Античний – у перекладі з латинської мови означає **давній**, тобто такий, що виник у хронологічних межах приблизно з IX–VIII – до V ст. до н. е. Нині під античністю розуміють історію, матеріальну і духовну культуру, літературні пам'ятки Давньої Греції і Давнього Риму. Саме ці давні цивілізації збагатили людство багатьма відкриттями і винаходами, залишили по собі багато наукових понять і термінів, без яких важко уявити сучасне життя: академія, ліцей, школа, демократія, тиранія, олігархія, імперія, культура, поезія, музика, епос, сцена, комедія, оркестр, діалектика, філософія, космос, логіка тощо.

Античний вплив позначився і на культурі України. Символами такого впливу стали міста Північного Причорномор'я – Феодосія, Пантікапей, Херсонес. І хоча, крім античних країн, існували ще давніші держави – Єгипет, Вавилон, Китай та інші, їх культура й література у західноєвропейських країнах була маловідомою, а популярність античної цивілізації вже з часів Середньовіччя зростала з кожним століттям. Здобутки античного світу стали перлинами для створення і розвитку багатьох національних європейських культур, ураховуючи й українську.

Антична література (від лат. *Antiquus* – **стародавній, давній**) – література **стародавніх греків і римлян**, яка розвивалася в басейні Середземного моря (на Балканському та Апеннінському півостровах та на прилеглих островах і узбережжях). Її письмові пам'ятки, створені діалектами грецької мови і латиною, належать до **I тисячоліття до н. е. і початку I тисячоліття н. е.** Антична література охоплює дві національні літератури: **давньогрецьку та давньоримську**. Історично грецька література передувала римській.

Античній літературі притаманні специфічні риси, які ускладнюють її розуміння та водночас роблять неповторною. Це зв'язок з міфом, публічна форма побутування, зв'язок з музикою, віршована форма, світоглядний синтез, античний гуманізм.

Дослідники виділяють п'ять етапів розвитку античної літератури.

Давньогрецька література

• **Архаїка.** Період архаїки, або **дописемний період**, охоплює довгий ряд століть усної народної творчості та закінчується протягом першої третини I

тисячоліття до н. е. і увінчується появою «Іліади» і «Одіссеї» Гомера (VIII-VII ст. до н. е.).

• **Класика.** Другий період античної літератури збігається зі становленням і розквітом грецького класичного рабовласництва (VII-IV ст. до н. е.). Рання класика характеризується розквітом ліричної поезії. Висока класика представлена жанрами трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда і комедії Арістофана.

• **Еллінізм.** Початок цього періоду пов'язують з діяльністю Александра Македонського. Відбувається оновлення жанрів і тематики, виникає жанр прозового роману. Афіни втрачають культурну першість, виникають нові центри елліністичної культури. Цей період можна розділити на ранній еллінізм (III ст. до н. е. — I ст. н. е.) і пізній еллінізм (I ст. н. е. — V ст. н. е.).

• **Давньоримська література**

- **Час Риму.** У літературі цього періоду вирізняють: етап республіки, який завершується роками громадянських війн (III—I ст. до н. е.); «золотий вік», або добу імператора Августа (I ст. до н. е. — I ст. н. е.). Література цього періоду позначена іменами Вергілія, Горація, Овідія; літературу пізньої античності (I—III ст.).

- **Перехід до Середньовіччя.** Євангелія, створені у I ст., знаменують повний світоглядний злам, провісник якісно нового світовідчуття і культури.

Література

1. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література. Київ : Либідь, 2001. 718 с.
2. Ковбасенко Ю. І. Антична література. 4-те вид. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. 256 с.
3. Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко ; пер. з іт. Харків : Фоліо, 2016. 1158 с.
4. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя : Історико-естетичний нарис. – К.: КМ Академія, 2004.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте хронологічні рамки античної епохи.
2. Визначте сутність поняття «антична культура».
3. Які твори античного мистецтва і літератури вам відомі?

1.2. Особливості давньогрецької міфології

План

4. Поняття «міф» та «міфологія».
5. Різновиди міфів.
6. Етапи розвитку давньогрецької міфології.
7. Основні цикли давньогрецьких міфів.

Люди – смертні боги, а боги – безсмертні люди
Геракліт

Архаїчний період (до середини VII ст. до н. е.) – це часи становлення рабовласницької держави, коли розвивалась усна народна творчість, зокрема міфологія, епічна поезія, вершиною якої стали поеми Гомера і дидактичний епос Гесіода.

Міф (у перекладі «слово», «сказання») – це оповідь, що пояснює походження певних елементів світобудови чи світу загалом через емоційно-чуттєві образи. Міф є основою різних релігійних систем, фольклорних традицій, художньої творчості. Окремі міфи, які складають певну систему, утворюють міфологію того чи іншого народу, культури, соціальної групи, яка лежить в основі характерного їм світогляду. Міфи характерні як для первісних народів, що перебували або перебувають на стадії дораціонального, дофілософського та дорелігійного мислення, так і сучасної людини. міфологія для суб'єкта міфологічного мислення постає реальністю. У первісних суспільствах притаманна їм міфологія виконувала ряд соціальних функцій, була базою, на якій вибудовувалася вся система соціальних відносин, задаючи цінності, правила, поняття про добре і зле, гідне і негідне.

Міфологія – сукупність пов'язаних міфів певних людських спільнот. З розвитком суспільств міфи перетворюються на розгорнуті розповіді, пов'язуються один з одним, утворюючи цикли. Сукупність міфів складає основу міфологічного світогляду, який притаманний як для первісного суспільства, так і для сучасного.

Для первісного міфу характерні такі **рис**:

- **Синкретизм** – людина з таким світоглядом сприймає світ як первісно нерозрізнений, цілісний попри його протилежності.
- **Символізм** – міфи завжди глибоко символічні, мають не лише буквальне, але й опосередковане значення.
- **Генетизм** – походження одних речей і явищ від інших, де старе є ціннішим, ніж нове; основне питання — хто кого породив.
- **Тотемізм** – спорідненість людей з певними рослинами чи тваринами, походження від них і отримання покровительства.
- **Анімізм** – віра в існування душі й духів, які керують матеріальним світом.
- **Фетишизм** – віра в речі з магічними силами.
- **Магія** – віра у вплив на світ за допомогою символів, ритуалів, часто за посередництва надприродних сил.

Науковці розподіляють міфи на такі групи:

- **Етіологічні (пояснювальні)** – пояснюють виникнення різних природних і культурних явищ, наприклад, для чого слід виконувати конкретні ритуали, як виникли знаряддя праці або чому люди смертні. Як виникли тварини, природні об'єкти (море, пустеля, ріки).

- **Космогонічні** – оповідають про походження Космосу, світу, і його впорядкування. Сонце. День. Ніч.

Астральні – оповідають про походження небесних світил (зірок, планет), Чумацького шляху, сузір'їв.

Солярні та лунарні міфи – розповідають про походження і функції Сонця та Місяця.

- **Антропогонічні** – міфи про появу людини.

- **Міфи про близнюків** – розповідають про діяння близнюків, котрі або протистоять один одному, або дружать, вершачи подвиги і добуваючи культурні блага.

- **Тотемічні** – про тотемних предків-покровителів (тварин або рослин).

- **Міфи про вмираючого й воскресяючого бога** (героя, звіра) або календарні міфи, які розповідають про циклічні зміни в світі, найчастіше сезонні.

- **Героїчні міфи** – про діяння героїв, облаштування ними світу для життя людей, добування/створення культурних благ.

- **Міфи про непорочне зачаття і чудесне народження** – виділяються як у самостійну групу, так і мотив у міфах інших груп.

- **Міфи про всесвітній потоп** – про потоп, як правило кару богів, в ході якого рятується невелика група людей, гідних започаткувати нове людство.

- **Есхатологічні** – оповідають про майбутній кінець світу і його відродження.

У давньогрецькій міфології виділяють:

Хтонічні міфи (від грецьк. Χθών – земля, ґрунт) – найдавніші, період їх формування тривав десятки тисяч років. Людина повністю залежить від природи, обожає її. Виникають міфи про походження світу з Хаосу і боротьбу з потворами, титанами (міфи про Урана (Небо), Кроноса (Час), Нюкту (Нікату) (ніч, імлу), Ереба (морок); Гею (емлю), Тартар (Бездню).

Героїчні міфи – міфи патріархату, періоду залізної зброї та культу олімпійських богів. Герой – син божества, володіє надлюдськими силами, або чаклунством, неповторний захисник-переможець. «Гера» на мові пеласгів (народу, що жив до Мікенської культури давніх греків) означало «землю», а «герої» – «діти землі». Герої поділяються на різновиди: культурні герої – здобувають або завойовують предмети людської культури (напр., Прометей), герої-деміурги – самостійно виготовляють природні і культурні об'єкти (коваль Гефест), герої-трикстери – демонічно-комічні дублери культурного героя, наділені рисами блазня, бешкетника (Гермес, Діоніс). В добу героїзму формуються образи олімпійських богів.

Для реконструкції давньогрецької міфології вчені використовують поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея», поеми Гесіода «Труди і дні» і «Теогонія», трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, поему «Метаморфози» Овідія», «Міфологічну бібліотеку» Аполлодора.

Виділяють наступні періоди формування давньогрецьких міфів:

- 30 – 15 ст. до н. е. – міфологія крито-мінойської епохи (Мінойська цивілізація — цивілізація бронзової доби (3000 — 1000 роки до н. е.) на острові Крит, відкрита англійським археологом Артуром Евансом та названа ним за іменем міфологічного царя Міноса, який вважався сином Зевса. Центрами цивілізації були Кнос, Фест і Маллія. Вважається першою європейською цивілізацією. Цивілізація загинула раптово, очевидно, через землетрус (див. Мінойське виверження) або війну. Збереглися руїни міст, палаців, некрополів, твори мистецтва: фрески, кераміка).
- 15 – 11 ст. до н. е. — архаїчна давньогрецька міфологія
- 11 – 6 ст. до н. е. — олімпійська міфологія
- 6 – 4 ст. до н. е. — філософсько-орфічна міфологія та релігія (Орфей, Піфагор, Платон).
- 3 – 1 ст. до н. е. – міфологія елліністичної епохи.

Визначають такі основні цикли давньогрецьких міфів:

Найдавнішими давньогрецькими міфами є **троянський, фіванський та про аргонавтів.**

У Троянському циклі здійснюється опис десятирічної війни між захисниками міста Трої (або Іліона) та греками. Першопочаткові події розгортаються на горі Олімп і згодом переходять на Землю. У Троянському циклі ведеться розповідь про те, як греки під командуванням Агамемнона тримають Трою в облозі. Причиною облоги Трої слугувало, викрадення Єлени, дружини спартанського царя Менелая, сином троянського царя Парісом. Викраденню Парісом Єлени посприяла богиня Афродіта, котрій Паріс присудив яблуко. Трою було взято завдяки Одиссею, який порадив спорудити великого коня, де сховались греки та змогли пробратись в середину міста Троя, спаливши та зруйнувавши її при цьому.

- **Фіванський цикл** розповідає про заснування міста Фіви правнуком Зевса Кадмом та про долю нещасного царя Едіпа (сина Лая та Іокасти) та його нащадків.

- **У міфах про аргонавтів** подано опис героїв, котрі під керівництвом Ясона здійснили далекий морський похід у Колхиду на кораблі «Арго» за золотим руном. Вважають, що в даних міфах описано історію грецької колонізації (VIII – VI ст. до н. е.). Випробування Ясона, команди «Арго», коханих Ясона Медеї, Главки входять до міфів про аргонавтів.

Всі ці міфи стали основою для поем Гомера та Гесіода, трагедій Есхіла, Софокла та Евріпіда та багатьох творів як грецької так і римської літератури.

Якщо на початку класичної доби (480 – 300 рр. до н.е) в літературі наголошувалося на гідності та величі богів, то наприкінці епохи митці вже намагалися наблизити богів до людей, наділяючи їх людськими рисами. Це прагнення виразив давньогрецький філософ еракліт: «Люди – смертні боги, а боги – безсмертні люди».

Література

1. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література. Київ : Либідь, 2001. 718 с.

2. Ковбасенко Ю. І. Антична література. 4-те вид. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. 256 с.
3. Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко ; пер. з іт. Харків : Фоліо, 2016. 1158 с.
4. Словник античної міфології / Укл. І.Я.Козовик, О.Д.Пономарів. К., 1989.
5. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. А. Кун. – Тернопіль, 1993. – 416 с.
6. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні групи міфів. Наведіть приклади міфів з давньогрецької міфології.
2. Продовжіть речення: міф – це.
3. Вкажіть головних Олімпійських богів.

1.3. Шляхи розвитку давньогрецького епосу

План

1. Догомерівський героїчний епос.
2. Гомерівське питання.
3. Поеми Гомера «Іліада» і «Одіссея» як взірці епічного стилю.
4. Еволюція епосу у творчості Гесіода.

*Гомер був перший пророк давніх греків
Григорій Сковорода*

Першими пам'ятками давньогрецької літератури є Гомерові поеми «Іліада» і «Одіссея». Об'ємність цих творів, а також складність поетичної техніки змушує нас визнати існування досить широкої догомерівської творчості, без якої Гомерові поеми не могли б з'явитись. Антична література дає нам безліч різних відомостей про найдавніші поетичні твори і напівлегендарних співців, які, за переказами, змагалися з Гомером і в народній пам'яті залишилися мудрецами і гідними служителями мистецтва. Збереглися імена відомих співців та творців пісень: Орфея, Ліна, Мусея, Евмолпа та інших. Первісні поетичні форми, пов'язані з релігійною та побутовою практикою, згадано в Гомера. Дослідники і коментатори Гомера перераховували такі види цих пісень: пеанічний, френетичний, гіпорхематичний, софроністичний, енкоміастичний.

Героїчний давній епос – це величезна творчість грецького народу, де «Іліада» та «Одіссея» (сер. VIII ст. до н.е.) були серед безмежної кількості різного роду інших творів. Коріння цих переказів у культурі героя. Отже, культ героя – основа для героїчного епосу. Подвиги героя і його смерть завжди переживали як подію великої важливості, і поховання героя мало виключно урочистий характер. З плином часу пісні про життя і смерть славетних героїв діставали художнього завершення і ставали навіть традиційними. Так поступово пісні на честь героїв набули самостійності. Їх виконували на бенкетах і зборах звичайні рапсоди або поети, вони могли звучати і в непрофесійному виконанні.

Легендарний давньогрецький поет Гомер увійшов в історію світової літератури як творець неперевершених епічних поем «Іліада» та «Одіссея», які не були записані майже три століття і зберігалися лише в народній пам'яті. Немає жодних достовірних біографічних даних про Гомера, неможливо навіть точно сказати, коли він жив. Одні вчені вважають, що у XII ст. до н.е., другі – у XI ст., треті – у X ст., четверті – у VII і навіть у VI ст. до н.е. Важко точно встановити й місце, де він жив. Ще в античності популярною була епіграма про те, що сім міст сперечалися між собою за честь називатися батьківщиною Гомера: **Сім сперечалися міст і звалися Гомера вітчизною: Смірна, Родос, Колофон, Самалін, Ірос, Аргос й Афіни.** Зараз прийнято вважати, що Гомер народився у м. Смірні в Малій Азії (тепер турецьке місто Ізмір), а потім жив на островах Хіосі й Іосі. У давнину Гомера змальовували як сліпого мандрівного співця, який володів даром провидця та знав усе про минуле і майбутнє. Стародавні греки високо шанували Гомера, тільки його називали словом «поет» і вживали щодо нього епітет «божественний». Платон вважав, що Гомер «виховав усю Елладу».

Поширення гомерових поем відбувалося завдяки аедам – еллінським поетам, які виконували епічний твір, акомпануючи собі на лірі чи кіфарі. Пізніше виконавцями епосу стали рапсоди, які вже не імпровізували, а декламували епічні поеми в урочистій обстановці на святах. Вважають, що гомерівські поеми були записані в VI ст. до н.е. в Афінах особливою комісією, створеною за наказом афінського тирана Пісістрата, саме зі слів рапсодів. Обидві поеми в яскравих реалістичних рисах відтворюють явища реального життя і побут грецьких племен: в «Іліаді» використано матеріал воєнногероїчного змісту, а в «Одіссей» – побутово-казкового. Весь текст поем насичений даними географічного, етнографічного, астрономічного, медичного та іншого характеру

З давніх-давен грецька традиція поєднувала ім'я Гомера з епічними поемами «Іліада» та «Одіссея». Проте питання, чи насправді Гомер є автором цих поем, і до сьогодні залишається відкритим. Перша спроба переглянути традиційні уявлення про авторство Гомера була зроблена у XVII ст. Засновник гомерівської критики французький абат Д'Обіньяк доводив, що «Іліада» являє собою збірку окремих пісень, укладених без усякого плану. А в 1795 р. вийшла друком сенсаційна книга німецького знавця класичної давнини Фрідріха-Августа Вольфа «Передмова до Гомера», у якій він заперечував авторство Гомера і обґрунтовував тезу, що його поеми – зібрання окремих пісень, складених у різні часи поколіннями аедів, тобто поетів-співців.

XIX ст. було позначене низкою жвавих дискусій з цього приводу, виходом у світ багатьох нових праць, у яких висувалися все нові й нові гіпотези щодо походження поем Гомера. Отже, «Гомерівське питання» – це питання про авторство поем «Іліада» та «Одіссея».

Усіх авторів критично-дослідницьких робіт, присвячених цій проблемі, поділяють на два табори – «аналітиків» і «унітаріїв». Перші, не заперечуючи існування самого Гомера, вважали, що «Іліада» та «Одіссея» складені з окремих пісень, які оброблялися, і до яких аеди поступово додавали нові епізоди, факти, героїв.

«Унітарії» обстоюють єдність і художню цілісність обох поем, а певні невідповідності в них і суперечності пояснюють пізнішими вставками і навіть перекрученнями. Отже, за «унітаріями», автором обох поем була одна особа, можливо, це був і Гомер. «Унітарії» склали навіть умовну біографію Гомера, у відповідності до якої Гомер походив з Іонії, жив у кінці IX-VIII ст. до н. е. і був достатньо освіченим для того часу сліпим мандрівним співцем.

Дискусія навколо Гомера та його безсмертних творів триває і сьогодні. І хоч вирішити це питання за браком конкретних даних просто неможливо, сучасна класична наука все ж більше схиляється до думок «унітаріїв».

Вважають, що поеми виникли у формі розповідних міфів, які протягом багатьох століть (тобто з часів Троянської війни у XIII ст. до н. е.) ускладнювалися, зростали в обсязі, варіювалися і видозмінювалися, поки, нарешті, не з'явився один надзвичайно обдарований рапсод, який надав цим численним пісням цілісної й естетично довершеної форми. Ним міг бути і Гомер. Як вже було сказано, у VI ст. до н.е. правитель Афін Пісістрат наказав записати поеми, щоб зафіксувати остаточний текст і перешкодити подальшому видозміненню. Значно пізніше учені з м. Александрії розбили кожну поему на 24 пісні.

Основою епосів стали міфи про Троянську війну. Поселення Троя (друга назва Іліон від імені легендарного засновника Іла) виникло наприкінці 4 тис. до н. е. на узбережжі Малої Азії в результаті колонізації греками цих територій. У пам'яті потомків зруйнування міста внаслідок війни (або декількох воїн) троянців з об'єднаннями ахейських держав збереглося як найвідоміша подія минулого, яка потім отримала назву Троянської війни (близько 1200 р. до н.е.) Факт існування Трої був підтверджений археологічними розкопками Генрі Шлімана, який у 1873 році знайшов залишки зруйнованого міста.

Приводом для війни стало золоте яблуко з написом «Найгарніший», яке на весіллі Пелея і Фетіди підкинула богиня чвар Еріда, бо її на нього не запросили. Троянський царевич Паріс повинен вибирати найчарівнішу серед трьох богинь: Геру, Афіну або Афродіту. Він віддав перевагу Афродіті, бо за це богиня пообіцяла йому найчарівнішу жінку – Єлену, дружину ахейського царя Менелая. Щоб повернути дружину Менелая збирає військо, яке очолює його брат Агамемнон і веде його до Трої. В облозі Трої приймають участь найвидатніші герої Греції. Серед них Ахілл і Одиссей. Війна тривала 10 років і закінчилась перемогою ахейців. До троянського циклу міфів відносяться і міфи про повернення героїв додому, зокрема про десятирічні мандри Одиссея. Назва першої з поем «Іліада» – пов'язана з іншою назвою Трої – Іліон, міста, яке греки десять років тримали в облозі. Судячи з назви, поема мала б висвітлювати всі події Троянської війни, але поема описує лише події 51 дня до падіння Трої. Також у поемі не висвітлюються ані причини, ані хід війни.

Сюжет поеми точно визначається її початковими рядками: **Гнів оспівай, о богине, нащадка Пелея Ахілла...** Її зав'язка – гнів Ахілла на Агамемнона, який забрав собі Ахіллоу бранку. Ображений Ахілл відмовляється приймати участь у бойових діях і ахейці терплять поразки. Події в «Іліаді» розгортаються в хронологічній послідовності. Кульмінація поеми – бій Ахілла з троянським царевичем Гектором. Ахілл повертається на поле бою, щоб помститися за смерть свого друга Патрокла, який вийшов на поле бою в обладунку Ахілла і був убитий Гектором. Двобій описується дуже детально. Він завершується перемогою Ахілла. Пріам умовляє героя віддати тіло сина за великий викуп, і Ахілл, розчулений батьківськими слізьми врешті погоджується. «Іліада» завершується сценою поховання і оплакування Гектора. З батальними сценами в «Іліаді» контрастують мирні: прощання Гектора і Андромахи, сцени поховання Патрокла, після якого відбуваються змагання воїнів, на щиті Ахілла детально описуються картини мирної праці. Так автор протиставляє війну миру.

Другою всесвітньо відомою поемою Гомера є «Одіссея», яка, на думку більшості вчених, була написана на 30-40 років пізніше «Іліади». Поеми пов'язані між собою ідейно, сюжетно та композиційно. Центральною постаттю поеми є велемудрий герой Одиссей, який волею долі десять довгих років блукає світом, щоб повернутися додому, на рідний острів Ітаку, після Троянської війни. Зав'язка «Одіссеї» – теж гнів, гнів Посейдона на Одиссея, за те, що той осліпив його сина циклопа Поліфема. Але в «Одіссеї» не одна, а три сюжетні лінії: подорож сина Одиссея Телемаха в пошуках батька, подорож самого Одиссея і історія сватання женихів до Пенелопи. Хоч ці сюжетні лінії розвиваються паралельно, але їх події в поемі зображуються як такі, що відбуваються послідовно, а в сюжеті про подорож

Одіссея порушена хронологічна послідовність подій і багато з них викладені ретроспективно.

Поєма розпочинається перебуванням Одіссея на острові німфи Каліпсо, яка силоміць утримувала героя. Покровителькою і помічницею Одіссея виступає богиня Афіна. Завдяки їй на раді богів було вирішено повернути Одіссея додому. На Ітаці в цей час женихи сватаються до дружини Одіссея Пенелопи, щодень влаштовуючи в Одісеевому палаці святкові вечірки і тим самим грабуючи його майно.

Однак про всі десятирічні пригоди Одіссея ми дізнаємось з IX-XII пісень, коли герой опиняється у країні феакійців, якими правив цар Алкіной. Саме тут на одному із бенкетів Одісеей і розповідає про все, що з ним трапилось. Його подорож – це пригода з кіконами і лотофагами, зустріч з одноокиим циклопом Поліфемом, перебування на острові бога вітрів Еола, сутичка з людоджерами-лестрігонами, перебування на острові чаклунки Кірки, зходження Одіссея в підземне царство Аїда, плавання попри острів сирен, Сціллу і Харибду, перебування на острові Тринакрія, після чого Зевс на прохання Геліоса наслав бурю і знищив останній корабель Одіссея і всіх його супутників. Врятувався один Одісеей, якого викинули хвилі на о. Огігію, де мешкала німфа Каліпсо. Після семирічного перебування у німфи Каліпсо Одісеей потрапляє до феакійців. Вони і допомагають Одісеею повернутися додому.

Розв'язка розпочинається з XXI пісні. Пенелопа обіцяє свою руку тому з женихів, хто, зігнувши лук Одіссея, пропустить стрілу через дванадцять кілець. Женихи безсилі виконати це завдання, і тільки Одісеей, переодягнутий на старця-жебрака, виконує завдання Пенелопи. Відкрившись женихам, за допомогою сина Телемаха і богині Афін Одісеей вбиває женихів (XXII пісня). Пенелопа впізнає Одіссея (XXIII пісня), і завершується поєма сценою прибуття душ женихів у підземне царство, побаченням Одіссея з батьком Лаертом і заключенням миру між Одісееєм і родичами вбитих (XXIV пісня).

Герої обох поєм – носії кращих і часто ідеальних рис народу. Серед них вирізняються – Ахілл, Одісеей, Гектор, Агамемнон і Андромаха. Кожний з них стає певним символом своєї епохи. Ахілл – втілення військової доблесті і фізичної сили, Одісеей – розуму, хитроців та кмітливого практицизму, Гектор – патріотизму і відданості родині, Агамемнон демонструє мудрість і досвіченість воєначальника, Андромаха є втіленням жіночої вірності, материнства. В «Одісеей» уперше з'являється жіночий образ, рівний чоловічому – Пенелопа, многомудра – гідна дружина Одіссея. Майже всі герої «Іліади» та «Одісеей» виявляють лише позитивні якості. Гомер милується їх сміливістю, відданістю, майстерністю у бою, доброчесністю. Вони дужі, вродливі, шляхетні, також «божественні», «богорівні», принаймні ведуть своє походження від богів.

Проте назвати таке зображення героїв стандартним не можна. За своєю суттю вони є досить складними і суперечливими. Так, Ахілл надзвичайно гнівливий та образливий: з-за якоїсь полонянки він залишає поле бою і зраджує своїх співвітчизників. Агамемнон деспотичний і навіть нелюдський, жадібний і боягуз, але він глибоко вболіває за поразку свого війська, сам кидається в бій поранений. Гектор – безперечний герой і захисник своєї батьківщини, крім того, він ніжний чоловік, син і батько. Він впертий, часто приймає необдумані рішення, не завжди

здогадливий, а часом веде себе наївно, по-дитячому. Одисей відомий своїм розумом, винахідливістю, ораторським мистецтвом, водночас йому притаманні хитрість і підступність, він може довго пам'ятати зло і образу (у випадку з героєм Паламедом), бути неймовірно і не по-людськи жорстоким. Паріс, улюбленець богів, є самозакоханим, недостатньо чесним і сміливим. Отже, герої Гомера далекі від будь-якого нудного стандарту і сповнені найглибшого психологізму. Вони є цілком живими постатями, і в цьому велике художнє досягнення Гомера.

Стиль гомерівського епосу, з одного боку, ясно і чітко відображає ширій спосіб мислення і модель поведінки людини на ранньому етапі її розвитку, а з другого – складність і суперечливість її внутрішнього світу у так званій перехідний період. Отже, основними рисами епічного стилю є: **об'єктивність, речове зображення життя, традиційність, монументальність, героїзм, врівноважений спокій.**

Цікавою особливістю будови поем є так звана **двоплановість**, тобто перенесення розповіді з плану земних героїв, земних подій до плану небожителів, життя олімпійських богів. Використання двоплановості дає можливість епічному поетові з однаковою досконалістю розповідати про життя і звичаї як людей, так і богів. Боги у своїй поведінці нічим не відрізняються від людей, вони діють і відчують, як люди. Описані «по-земному», в епосі вони відрізняються від людей лише тим, що мають над ними владу, право на втручання в їхні справи та інколи – вирішення долі героїв.

Розповідь Гомера про події в обох поемах є повільною, неквапливою. Вона зачаровує тією наївністю і простотою, з якими Гомер сприймає і передає фантастично-реальний світ героїв і богів. Ця невимушеність розповіді Гомера, вільність, з якою він переходить до найрізноманітніших тем, і створює те, що називається **епічним простором.**

Гомер завжди намагається прикрасити свою оповідь численними художніми прийомами: **метафорами, порівняннями, повторами, епітетами, докладними описами** усього, на чому зупиняється його зір. Значне місце належить також численним відступам, що уповільнюють розвиток сюжетної лінії. Цей прийом називають **ретардацією**, він загалом властивий епічному твору і становить його відмітну ознаку.

Гомерові поеми написано **гекзаметром**, тобто «шестимірником». Цей розмір відзначався урочистістю, повільністю і був приємним для слуху. Гекзаметр не декламувався, його вимовляли речитативом. Він не мав рими, ритм був суворо регламентований дактилічною стопою, а в середині поетичного рядка була цезура – логічна пауза, що посилювала метричну розмаїтість вірша, робила його гнучкішим. Гекзаметр або шестистопний дактиль – єдиний розмір епосу.

У поемах «Іліада» та «Одіссея» Гомер виступає не тільки як талановитий поет, вигадувач, освічена людина, а і як стихійний філософ, мораліст. Гомер визнає війну лише за умови її морального виправдання. У цьому розумінні всі симпатії поета на боці Гектора, який б'ється й гине за свою батьківщину.

Гомер – виразник ідей розвинутої громадянськості. Почуття батьківщини для поета стоїть понад усе. Ідея повернення героя на батьківщину, любов до неї і до своїх співвітчизників, незважаючи на всі випробування і навіть загибель, робить «Іліаду» та «Одіссею» творами-взірцями гуманізму та високої моралі. Одисей

відкинув безсмертя, яке пропонувала йому німфа Каліпсо («Одіссея», VII), для Гектора найвище щастя – битися й померти за батьківщину.

Гомер у всьому зорієнтований на красу. Він милується героями, їхньою фізичною силою і красою, їхньою молодістю і відвагою, він часто називає їх богорівними. Гомер з любов'ю описує родинні стосунки (Ахілл і Фетіда, Гектор і Андромаха, Одіссей і Пенелопа), дружні стосунки (Ахілл і Патрокл). З глибоким інтересом, гордістю і любов'ю митець описує грандіозні битви, особливо двобої, військове знаряддя (щит і меч Ахілла), військовий побут – все це він подає як предмет естетичної насолоди, як предмет краси і гордості для наступних поколінь.

Про популярність Гомера свідчать численні спроби наслідувати його, а також велика кількість пародій – літературних, образотворчих, музичних – від античної поеми «Війна жаб і мишей» («Батрахоміомахія») до оперети Оффенбаха «Прекрасна Єлена» та серії малюнків французького художника Дом'є, який скористався гомерівськими образами, щоб висміяти нікчемних буржуа, котрі пнуться в герої.

Висока гуманність, світла життєрадісність, невимушеність почуттів та чари поезії забезпечили грецькому епосу життя у віках. Отже, Гомер стоїть поза епохами і національностями, тому що в його творах відбилась вічне, загальнолюдське, назавжди актуальне і необхідне.

У стародавній Греції вірші виконували чимало функцій. Віршованими були не тільки оповідання про подвиги героїв. Віршували й практичні поради, коли й що сіяти, як порати худобу, лагодити реманент. Робили віршовані «вузлики на пам'ять» про родовід Богів, фіксували правила поведінки, навчали моралі й передавали трудовий досвід. Окремі сентенції поєднувались у розгорнуту проповідь. Так народжувався **дидактичний епос**. Найвідомішим представником такого настановчого епосу вважається **Гесіод**. Він пишався тим, що його твори утилітарні і протиставляв їх поетичним вигадкам. Більшість учених вважають, що, ймовірно, поет жив наприкінці VIII – на початку VII ст. до н.е. – за періоду становлення класового суспільства. До нас дійшли його «**Теогонія**» («**Походження богів**») та «**Роботи і дні**».

У «Теогонії» йдеться про появу всесвіту і богів. Гесіод подає генеалогію грецьких богів і принагідно переказує міфи, тобто в перелік імен вводяться окремі епізоди з життя олімпіських богів – їхніх предків та нащадків.

Поема «Роботи і дні» збереглась повністю (828 рядків). Гесіод не обмежується практичними порадами – що, як і коли робити в полі, хаті, на винограднику. Він моралізує, виступаючи як ідеолог селянства, незадоволеного владою родової знаті. З ненавистю він пише про царів, які зневажають правду і беруть хабарі. Найбільше до душі Гесіодові сільськогосподарські роботи. Гесіод один з перших у світовій літературі розказав про владу землі і хліборобську працю.

На відміну від Гомера, який нучого про себе не розповідає, Гесіод докладно зупиняється на обставинах свого життя і на тому, для чого скалав цей твір. У «Роботах і днях» розкуривається водночас психологія трудівника і власника. Звідси й походять суперечності властиві Гесіодові. Гесіод закликає «жити по правді», та його уявлення про це зумовлене двоїстою соціальною позицією земларобів Старої Еллади: трудівників і дрібних рабовласників.

Моралізуючи, Гесіод подає різні притчі, щоб розтлумачити свою думку. «Роботи і дні» містять чотири вставні сюжети. Гесіод розповідає, зокрема, легенду про дев'ять поколінь людського роду. Перше – золоте. Воно поступилося срібному, за яким прийшло мідне. Після мідного покоління жили герої, які воювали під Троєю та Фівами. Своїх сучасників Гесіод називав залізним поколінням.

Двічі Гесіод згадує міф про Прометей: в «Теогонії» та «Роботах і днях». Гесіодові належить переше відоме нам літературне опрацювання цього міфа. Гесіодів Прометей пильнує інтереси людей, але діє необачно. Прометей викрав вогонь «на превелике нещастя собі й поколінням майбутнім».

Особисте й конкретне в Гесіода пов'язане з широкими узагальненнями. Починаючи розповідь на науку братові, він не вагається перейти до роздумів про минуле й майбутнє людства, про соціальну неправду, пише про лихоліття «залізного віку» і про надію, яка залишилася у скриньці Пандори та дає силу жити кожному.

Гесіод з повагою ставиться до праці: «Сердяться люди й боги все на того, хто даром, без праці, В ліношах жити привик, наче ті неробучії трутні. Що тільки жнуть раз у раз те, що пчоли назносять трудящі» (переклад І. Франка).

Поєми Гесіода ґрунтувались на фольклорних джерелах, а потім стали джерелом крилатих висловів.

Як і Гомер, Гесіод вживає гекзаметр та всі традиційні прийоми типові для епічної поезії, але його епос – пряма протилежність Гомеровому за стилем і змістом. Стихія Гомера – образи поетичні, Гесіод тяжіє до дидактики.

«Труди і дні» Гесіода вплинули на творчість римського поета Вергілія, котрий за зразком творів грецького поета пише свої дидактичні поеми «Буколіки» та «Георгіки». Не поглинули морок тисячоліть і провідну думку поеми Гесіода: «Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне».

Таким чином, у архаїчний період давньогрецької літератури було сформовано систему міфів, що стали основою для всієї літератури доби античності, започатковано жанри героїчного, родинно-побутового, генеалогічного та дидактичного епосів з їх традиційними епічними засобами. Згодом грецькі поети узаконили ці засоби забраження переживань, поширивши їх уже на інтимні почуття і надавши їм переносного смислу, що означало відкриття метафор створення жанру ліричної поезії.

Література:

1. Пащенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – Київ : Либідь, 2001. – 718 с.
2. Підлісна Г. Н. Антична література : навч. посібник / Г. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
3. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. А. Кун. – Тернопіль, 1993. – 416 с.
4. Антична література. Греція. Рим : хрестоматія. – Київ : ЦНЛ, 2006. – 952 с.
5. Туренко В. Е. Гомер та Гесіод: до питання про конотації любові в давньогрецьких епосах // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки. 2014. № 1. С. 63–69.

6. Содомора А. Гесіод і його поема «Походження Богів» («Теогонія») // Дзвін. 2018. № 10 (888). С. 222–231.

Питання для самоконтролю:

1. Які міфи троянського циклу не увійшли до «Іліади» Гомера?
2. Що собою являє теорія «малих пісень»?
3. Чому Григорій Сковорода вважав Гомера «пророком давніх греків»?

1.4. Давньогрецька лірика: від Тіртея до Піндара

План

1. Загальні особливості давньогрецької лірики.
2. Елегійна поезія та її види.
3. Ямбічна поезія. Творчість Архілоха.
4. Своєрідність меліки.

У VII – VI ст. до н.е. на островах Іонійської Греції і на Балканах поширюються нові суспільні порядки – тиранія, а пізніше і полісна демократія. Правителі опікають поетів, співців, музикантів, запрошують їх до себе жити. Це створює сприятливі умови для розвитку нових мистецьких жанрів, зокрема ліричної поезії. Епос ішов у минуле, він не міг регламентувати нове життя і висловити почуття, тому з'являється лірика.

Греків почали цікавити не лише ідеалізовані події давнини, а й внутрішній світ людини, який значно краще втілюється в ліричній поезії, ніж в епічних поемах. Лірична поезія в Стародавній Греції стала засобом художнього самовираження особистості, що вийшла з епосу і назавжди зберегла живий зв'язок з фольклором. Це пісенна поезія, що виконується під ліру або кіфару, іноді флейту.

Сам термін «лірика» з'являється дуже пізно – III ст. до н. е., за елліністичної доби. Те, що написано гекзаметром, александрійські вчені називали епосом, а віршовані твори написані іншими розмірами, – лірикою. Залежно від способу виконання віршів – декламація чи спів – вони розрізняли **лірику декламаційну та пісенну (мелос)**. Відповідно до поетичних розмірів виділяють три жанри лірики: елегію, ямб і меліку

До декламаційної лірики відносяться елегії та ямби.

Елегія походить від слова «елегос» – значення його трактується по-різному. Одні вважають, що це назва очеретяної флейти, другі – що це азіатське слово, плач по небіжчику. Перші елегії – це військові маршові пісні. Звична нам елегія з'явиться тільки в Римі. Для елегії характерний особливий розмір – елегійний двовірш – поєднання гекзаметра і пентаметра. Виділяють **героїко-патріотичну, філософсько-моралізаторську та любовну елегію**.

Одним з перших поетів-елегіків був Тіртей (7 ст. до н.е.). Збереглася легенда, ніби Спарта у важкий момент війни з Мессіною відправила в Афіни послів з проханням про допомогу. Яке було здивування спартанців, коли до них з'явився кривоногий, непривабливий зовні вчитель Тіртей. Але своїми натхненними войовничими елегіями він інспірував спартанців – і вони перемогли. Лірика Тіртея – справжній катехизм полісного патріотизму, вона пронизана ідеєю любові до Батьківщини, готовність до самопожертви в славу Вітчизни. У своєму відношенні поет близький до Гомерової поезії та ідеалів родової спільності. Всі його вірші мають характер патетичного заклик, звернення чи уславлення.

Іншим великим представником ранньої давньогрецької лірики був **Солон** – видатний афінський державний діяч і політичний реформатор. Солон прославляв життя вільного грека з її повсякденними труднощами і радощами, прагнув зміцнити молоду афінську державу, не допустити перетворення вільних дрібних

власників у рабів. Свої найважливіші політичні реформи Солон викладав в звучних віршах, щоб зробити нові закони надбанням всього народу.

За Арістотелем, назва **ямбічної** поезії походить від слова ятрити, колоти. Згідно з міфами виникнення ямба пов'язане з культом богині Деметри. В одному з гомерівських гімнів розповідається про те, як Ямба, служниця елевсинського царя, розсмішила скорбну Деметру, у якої Аїд викрав дочку Персефону, завзятыми й непристойними жартами, поклавши тим самим початок цього ліричного жанру. Ця поезія відзначається насмішкуватим, сатиричним характером. До нас дійшли ямбічні вірші Архілоха, Семоніда з м. Аморг, Гіпшонакта.

Найбільшим майстром ямбічної поезії був **Архілох**. Син аристократа і рабині, найманий солдат, його життя було повне мінливостей. Архілох оспівував військові доблесть і мужність, чуттєві радощі життя, виступав з сатиричними ямбами проти особистих ворогів. Примітно, що елегії й ямби відразу були перетворені в засіб гострої політичної боротьби демократії з родовою аристократією.

Назва мелічного жанру походить від **мелос** – **пісня**. Виділяють **сольну**, або **монодичну** і **хорову меліку**. Центром мелічної поезії в Давній Греції був острів Лесбос, а її найвидатнішими представниками – Алкей, Сафо і Анакреонт. Поет-аристократ Алкей (кін. 7 – поч. 6 ст. до н. е.), вигнаний народом з Мітілен, – майстер складних ритмічних форм, прославляв любов і вино, критикував розбещеність сучасного суспільного життя.

Сафо (Сафо) – перша жінка-поетеса античності, достовірних відомостей про неї збереглося мало. Народилася вона у другій половині VII ст. до н. е. в містечку Ерес на Лесбосі, в знатній сім'ї. Вона рано вийшла заміж. Більшу частину життя провела в Мітілені, звідки в 595 р. утекла на острів Сицилію (одночасно з вигнанням Алкея), де вона організувала школу для молодих дівчат-аристократок, яких навчала музики, співу й поезії. Повернулася на батьківщину в 580 р., де і померла в похилому віці.

Сафо мала яскравий і сильний поетичний хист і ще в давнину прославилася як «Десята муза». Саме в поезії Сафо з'являється пейзаж душі, він стає способом передачі почуттів. У поезії Сафо відчувається жіночий погляд. Любовна лірика, обрядові та весільні пісні Сафо, близькі до фольклорних зразків, що відрізняються схвильованістю, щирістю, свіжістю почуттів, глибиною, гуманністю та доброзичливістю. Одною з кращих епіталамій вважається «Весілля Гектора й Андромахи».

Близькою за тематикою до поезії Алкея й Сафо є поезія **Анакреонта** (бл. 572 – 478 р. до н. е.). Уродженець малоазійського міста Теоса, він був мандрівним поетом. В історію літератури Анакреонт входить як творець легких пісень про любов-флірт, гру, але йому належать й філософські вірші. Мова Анакреонта позбавлена прикрас, створюється враження, що рядок сам народжується в нього під пером. На відміну від Сафо він малює чуттєву любов у жартівливих тонах, не пов'язуючи її з глибокими душевними переживаннями.

Хорова лірика давніша, ніж сольна і набула в Греції ще більшого розповсюдження, ніж сольна, оскільки була тісно пов'язана з публічними громадянськими актами і створювалася на замовлення уряду або впливових і багатих меценатів. Хорова меліка прямо пов'язана з релігійними й весільними

обрядами. Характерною ознакою хорОВОЇ лірики було злиття в ній поетичного слова з музикою і ритмічними рухами тіла, а також неодмінна присутність дидактичного елемента. Традиційно виділяють кілька типів пісень залежно від змісту й присвяти їхнім богам. Так, гімни на честь Діоніса – **дифірамб**, це пристрасна пісня, що оповідає про трагічні події в житті бога. Його особливість є те, що дифірамб виконувався як діалог. Аполлону й Артеміді присвячені **пеани**. **Парфенії** або партенії – це гімни на честь Афін, виконували п'ятнадцятирічні спеціально навчені дівчата. **Епінікії** – гімни, присвячені переможцям олімпійських ігор. **Енкомії** – гімни, присвячені впливовим особам. В цьому полягала чисто грецька особливість, коли оспівувалися особисті заслуги і достоїнства людини.

Найбільш значними представниками хорОВОЇ лірики були Піндар, Вакхлід, Аріон, Івік. Видатний поет **Піндар** (518 - ок. 442 р. до н. е.) отримав широку популярність в давнину. Він славив гармонійно розвинену особистість, «прекрасну і мудру людину», щиро вважаючи, що така особистість може бути вихована лише в аристократичному суспільстві. Поезії Піндара відрізнялися урочистим піднесеним ладом, дивували сміливими метафорами і порівняннями. До нас дійшло 17 його книг: гімни, пеани, дифірамби, пісні для урочистих процесій, енкомії, плачі, застільні пісні та епінікії. Вірші Піндара прийнято вважати своєрідним еталоном загадковості. Його поезія відрізняється складністю строфічної структури, урочистою піднесеністю мови і примхливістю асоціативних переходів.

Молодший сучасник Піндара, представник урочистої хорОВОЇ лірики, **Вакхлід** працював у багатьох жанрах хорОВОЇ лірики. Але, значний літературний інтерес становлять дифірамби Вакхліда, в яких лірично розроблених окремі епізоди міфа в баладному стилі. Вакхлід використовував маловідомі версії міфів, часто звертався до аттичної традиції. Важливе місце посідають серед них ті, що присвячені афінському міфічному героєві Тесею. Саме в дифірамбі Вакхліда літературознавці вбачають наступну стадію переходу від хорОВОЇ пісні до драми, а пізніше і такого драматургічного жанру, як трагедія.

Література:

1. Пащенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – Київ : Либідь, 2001. – 718 с.
2. Підлісна Г. Н. Антична література : навч. посібник / Г. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
3. Давньогрецька класична лірика / Упоряд. І. П. Мегела, О. В. Левко. Київ : Арістей, 2006. 400 с.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть муз, що опікувалися лірикою?
2. У чому полягає новаторство поезії Архілоха?
3. Як Сапфо і Анакреонт ставляться до кохання. ?

1.5. Давньогрецький театр. Народження театрального мистецтва

План

1. Походження та особливості давньогрецького театру.
2. Есхіл як перший грецький драматичний поет.
3. Своєрідність творчості Софокла.
4. Еволюція античної трагедії у творчості Евріпіда.
5. Творчий доробок «батька комедії» Арістофана.

Театр греків – найдавніший на території Європи. Він досяг свого розквіту в V в. до н. е. Роль театру в античному суспільстві була значною, оскільки він був одночасно державною установою, соціальним інститутом, культурним центром, виразником громадськополітичних настроїв. Покровителем театральних вистав вважався бог Діоніс. Культ Діоніса поширився в Аттиці у VIII – VII ст. д. н. е. За міфом бог народився від Зевса і земої жінки Семели, яка загинула в той момент, коли на її прохання Зевс постав перед нею у вогні блискавок. Зачатого в її лоні Діоніса Зевс зашив собі у стегно, звідки новий бог появився на світ. Виходило, що він ніби двічі народився, що логікою міфа пов'язувалося з виноградною лозою, а також успадкував два темпераменти: грізний та бурхливий від Зевса і ніжний та люблячий від матері, що виявлялося в його екстатичній поведінці (свята на його честь називалися вакханалії. Від іншого імені бога – Вакх).

За міфами його супроводжували козлоногі демони родючості – сатири. А в обряді Діоніса, якого символізував білий козел, його розривали, щоб таким чином прискорити смерть бога і його нове народження молодим і сильним. У виконанні обряду приймав участь хор, що складався з 12-ти хоревтів (співців) і мав соліста (корифея). Хор переодягнутих цапоногими сатирами селян славив свого бога і в піснях розповідав про його поневіряння. Від середини VI ст. до н. е. під час свята великих Діонісій влаштовувалися театральні вистави, у яких на честь Діоніса виконували діфірамби – гімни, що склалися з партії хору та декламації корифея. Співалися також сороміцькі пісні з метою спонукати плідні сили природи.

Як вважав Аристотель, трагедія і комедія виникли спершу з імпровізації: **трагедія** пішла від зачинателів діфірамбів, **комедія** – від заспівувачів сороміцьких пісень. Трагедія означає «пісня цапів», а слово «комедія» тлумачать як «пісні процесії гульвіс». Якщо спочатку діалог між хором і корифеєм був пов'язаний із міфами про Діоніса, то поступово зміст його змінювався. Дедалі частіше хор став прославляти героїв інших міфів, сюжет яких тлумачив відповідно до злободенних потреб суспільства.

Свої театри греки завжди будували в найкрасивіших місцях. Так званий «театр Діоніса» в Афінах, розташований на схилах Акрополя, вміщував приблизно 17 тисяч глядачів. Свою назву ця споруда отримала завдяки назві місць для глядачів – театрону. Театрон оточував у вигляді багатоступеневої і поділеної на сектори підкови оркестру, круглу площадку, на якій стояв хор і розміщався жертвник богу Діонісу. Посередині площадки находилась естрада – підвищення зі східцями, на яке піднімались корифей або актори. За оркестрою знаходилось місце, в якому зберігались костюми і театральна бутафорія. Місце між сценою і оркестрою називалось проскенієм. На ньому розміщали декорації, які завжди

імітували вхід в місто, храм або палац. З обох боків проскенія були пароди – проходи для публіки, акторів і хору. По обидва боки сцени виступали вперед бокові флігелі-параскенії, які обрамляли місце дії і не давали розосереджуватися звукам голосів хору і акторів.

Актори грали в масках, в особливому об'ємному одязі, взутті на платформах – котурнах. Всі ролі виконували лише чоловіки, а жіночі – юнаки. Хор – оповідач, коментатор, займав центральне місце в оповіданні. У трагедії він виступав як щось неподільне, як колективний герой. Акторів мало було бути тільки троє, а спочатку взагалі був один – протагоніст (перший, що відповідає), який виділився із заспівувача хору. Другий, що відповідає – девтерагоніст, його ввів Есхіл. Вони могли конфліктувати. Софокл увів третього актора – тритагоніста, що стало вершиною грецької трагедії.

Вистави йшли тільки три рази на рік у свята Діоніса. Починався сезон святом Антестерії (свято квітів) в кінці лютого – на початку березня. На них співалися не тільки трагічні пісні, але й веселі. Окрасою Великих Діонісій були театральні змагання. Змагання по-грецьки – агон. Все життя в Древній Греції було підпорядковано агональному принципу. Театральні вистави йшли за принципом агонів – змагалися три трагіки. З'явившись на межі VII - VI ст., вони стали регулярними за часів Пісістрата в VI ст. Перше справжнє змагання відбулося в 64 олімпіаду, між 536 й 532 роком до нашої ери. На Великих Діонісіях зазвичай давали прем'єри або найкращі п'єси. Другий агон – Малі (Сільські) Діонісії (кінець жовтня – листопад). Прем'єр у них не давали, а повторювали те, що вже було. Третій агон – найважчий час, січень – початок лютого, голодний час. Ці вистави називали Ленеї – це один з епітетів Діоніса, що значить «звільняючий». Вистави починалися проагоном – приносили жертви Діонісу, спочатку навіть людські. Потім виводилися хори. У кожного трагіка повинна була бути представлена тетралогія: трагічна трилогія й сатирівська драма. Змагання йшли три дні. Були судді, центральне місце серед яких займав жрець Діоніса. Перше місце нагороджувалося вінком із плюща. Трагіки й актори користувалися незвичайною пошаною.

За переказами, першим драматургом був Феспід, потім Фрініх, але їх твори до нас не дійшли. Найвищого рівня драматичне мистецтво досягло за часів трьох грецьких трагіків: **Есхіла, Софокла та Еврипіда.**

Есхіл (525-456 р. до н.е.) – видатний давньогрецький драматург, за загальним визнанням, «батько трагедії». Есхіл жив і творив у період становлення афінської рабовласницької демократії. За свідченням античних вчених, народився він в Елевсіні поблизу Афін в аристократичній родині. Брав активну участь у війні греків проти агресивної перської деспотії, виявив неабияку мужність у битвах при Марафоні, де був поранений, при Саламіні, де греки завдали поразки величезному перському флоту, та Платеях. До речі, в епітафії, написаній собі самому, Есхіл жодного слова не говорить про себе як трагічного поета, а згадує лише про свою війську звитягу: «Тут Есхіла Афінського, Евфоріонова сина, Гели плодюча земля тіло його прийняла. Згадує гай Марафонський відвагу його, тож і плем'я Довговолосих міфян – в битві пізнали її».

У той же час його світова слава пов'язана саме зі служінням музи трагедійного мистецтва – Мельпомені. Писати Есхіл почав після двадцяти років,

але успіху домогся лише після сорока. За своє життя Есхіл створив близько 70 трагедій і 20 сатиричних драм. Він 13 разів перемагав в театральних змаганнях, що свідчить про надзвичайно високий рівень його драматургічної майстерності. Саме Есхіл сформував канон давньогрецької трагедії, надав їй пафосу громадянського та морально-філософського звучання, ввів багато новацій, завдяки чому вона набула державного значення у житті Греції класичного періоду. Есхіл же запровадив типову для давньогрецької трагедії форму трилогії – три сюжетно пов'язані між собою трагічні події, обов'язково почерпнуті з міфології. Єдиним винятком в історії давньогрецької трагедії є трагедія самого Есхіла «Перси», присвячена сучасній авторові події – Саламінській битві (480 р. до н. е.), у якій він брав активну участь.

З усієї кількості написаних ним трагедій до нас дійшло лише сім. Це «Перси», «Благальниці», «Семеро проти Фів», «Прометей прикутий» і єдина трилогія, що зберіглася повністю, «Орестея» («Агамемнон», «Жертва біля гробу», «Евменіди»).

Найвідомішою і найвизнанішою трагедією Есхіла вважається «Прометей прикутий», який є частиною трилогії, куди входили «Прометей вогненосний» і «Звільнений Прометей». Очевидно, трилогія була написана у 469 році до н. е. Трагедія «Прометей прикутий» розповідає про покарання, яке Зевс наклав на могутнього титана за те, що той із співчуття до людей, позбавлених Зевсом розуму й світла знань, викрав з Олімпу вогонь і передав його людям. Саме цього Зевс і не може пробачити титану, незважаючи на те, що Прометей не тільки допоміг Зевсові завоювати владу в боротьбі з попереднім поколінням титанів, а й «розподілив почесної долі дари» серед нових богів. Він наказує своїм слугам Владі, Силі й Гефесту (який співчуває титанові, але не наслідуються протистояти волі Зевса) прикувати Прометея до скелі в далекій гірській пустелі, залишивши його без їжі й води, і насилає свого орла щоденно довбати його ребра й виривати печінку. Зевс готовий замиритись із Прометеєм за умови, що той відкриє володарю богів таємницю його можливої втрати Олімпійського престолу, таємницю, якою володіє провидець Прометей. Але гордий і непохитний титан, незважаючи на загрозу ще жорстокіших страждань, незважаючи на умовляння співчутливих сестер Океанід і титана Океана, відкидає будь-які компроміси з Зевсом, в якому він вбачає жорсткого й несправедливого тирана. Не з гордоців і сваволі Прометей не йде на примирення із Зевсом, а з духу протесту проти несправедливої, антилюдяної і деспотичної поведінки Олімпійця. У зображенні Есхіла Прометей є першим богоборцем і тираноборцем. Всією системою художніх засобів: трагічним мовчанням Прометея, коли над ним знущаються Зевсові слуги, вірністю ідеї служіння людям, гуманізмом, тираноборством, фізичною і душевною нескореністю, афористичністю висловлювань, Есхіл возвеличив образ несхитного титана й показав його перемогу над, здавалось би, непереборною силою Зевса. Прометей – це перша особистість у європейській культурі. Після Есхіла саме драмі судилося виражати найсуттєвіші устремління європейської культури аж до 18 ст. образ Прометея наприкінці 18 – на початку 19 ст. привернув увагу «штюрмерів» (Й. Гете і романтиків Байрона, Шеллі).

Другий видатний поет-трагік давньої Греції – Софокл народився в селищі Колоні, недалеко від Афін. Різні джерела вказують на 488, 495 та 496 р. до

н. е. Його батько Софілл був заможною людиною, власником зброярні. Майбутній поет отримав гарну освіту, навчався музиці у Лампра, а крім того, здобував відзнаки на атлетичних змаганнях.

Творчість Софокла припадає на період вищого розквіту афінського полісу, в роки правління стратега Перікла (461-429 рр. до н. е.). Афіни стали найголовнішим економічним, політичним і культурним центром Еллади

У 468 до н. е. Софокл уперше взяв участь у театральних святах і здобув перший приз, перевершивши свого великого попередника Есхіла. Змагання двох настільки визначних поетів викликало в публіки живе зацікавлення, з цього моменту і до самої смерті Софокл залишався найбільш популярним з афінських драматургів: більше 20 разів він ставав в змаганні першим, багато разів другим і ніколи не посідав третього місця.

Не було йому рівних і за обсягом написаного: вважається, що Софоклу належало 123 драми. На жаль збереглося лише сім трагедій Софокла, які відносяться до пізнього періоду його творчості: «Аякс», «Філоктет», «Електра» – трагедії троянського циклу. «Антигона», «Цар Едіп», «Едіп у Колоні» – трагедії фіванського циклу. «Трахінянки» входить до циклу про Геракла. У цих трагедіях Софокл висунув важливі для свого часу проблеми: ставлення громадянина до релігії («Електра»); дотримання писаних і неписаних божественних законів («Антигона»); зіткнення особистої волі людини з волею богів («Едіп-цар», «Трахінянки»); подолання конфлікту між інтересами особистості та держави («Філоктет»); честь і шляхетність («Аякс»).

Найзначнішим нововведенням Софокла в жанрі трагедії вважається скорочення масштабів драми за рахунок відмови від форми трилогії. Наскільки відомо, три трагедії, що Софокл представляв на щорічному змаганні, завжди були трьома самостійними творами, без будь-яких сюжетних зв'язків між ними. Софокл збільшив хор з дванадцяти до п'ятнадцяти чоловік, але хор відігравав другорядну роль і його пісні значно скоротились. Найбільше Софокла прославило інше технічне нововведення: поява третього актора (458 до н. е.). Аристотель свідчить, що Софокл впровадив театральний декоративний живопис «сценографію».

Творчість Софокла – якісно новий етап у порівнянні із драматургією Есхіла. Для Есхіла окрема людина нічого не варта, тільки рід. Увага Софокла сфокусована на долі окремої людини. Під зіткненням героїв Софокл розуміє зіткнення певних суспільних сил. Він доводить зіткнення до критичної точки, що приводить до загибелі однієї зі сторін. Герої Софокла – «люди, якими вони повинні бути» (Аристотель), шляхетні та піднесені.

У зв'язку із трагедіями Софокла Аристотель вводить поняття «трагічний герой», який втілює істотні для розвитку суспільства прагнення, завжди діє на благо суспільства, але може помилитися у своєму трагічному невіданні, благі цілі трагічного героя можуть привести його й інших до загибелі).

Кращі з трагедій Софокла, що збереглися, оснований на фіванському циклі міфів. Він розповідає про нещасну долю Едіпа, визначену богами ще до його народження: герой у майбутньому має стати страшним злочинцем та про долю його дітей.

Конфлікт трагедії «Антигона» (442 р. до н. е.) розгортається між Антигоною й фіванським царем Креонтом, що зайняв престол після смерті своїх племінників

Етеокла й Полініка. Проте за цими двома героями стоять значно важливіші сили, які і вступають у протиборство одні з одними. Саме вони керують діями Антігони і Креонта, примушують їх відстоювати свої позиції. Антігона захищає своє право сестри поховати Полініка, з яким зв'язана нерозривними родинними узами, освяченими в прадавні часи богами, А Креонт захищає право царя вимагати неухильного дотримання законів, перед якими рівні і царська дочка, і дочка злидаря.

Таким чином, Софокл створює надзвичайно напружену колізію, коли кожний з героїв виявляється правим. Автор ніби нікому не віддає переваги, бо й Антігона, й Креонт покарані. І все ж став очевидним, що моральну перемогу здобуває героїня: її смерть викликала ще страшніше покарання погордливого й жорстокого царя. Відповідно до поглядів поета, боги ніколи не помиляються, а людина завжди може припустити помилки.

Головна ідея трагедії – показати, що неписані, родові закони значніші від законів державних, писаних. Антігона в трагедії виступає не тільки як захисниця старовинних традицій, але і як борець проти тиранії Креонта. Образ Антігони – образ сміливої й високоморальної героїні, що свідомо йде на смерть, вважаючи дотримання сімейних традицій вищим для себе обов'язком. До самого кінця вона не скоряється Креонтові, і навіть її передчасна смерть означає протест: вона помирає не так, як хотів цар-тиран.

Внесок Софокла в дальший розвиток трагедії був значний. Поет завершив вироблення цього жанру мистецтва, створив зразковий тип трагедії. Позбавивши образи героїв есхілової монументальності, він наблизив їх до звичайних людей, приземлив завдяки цьому й саму трагедію. Софоклу належить заслуга створення чудових образів героїв, що ввійшли в скарбницю світової драматургії. Це вже складні різнопланові образи, глибоко людяні, з багатим духовним життям. В його трагедіях значно зменшилась роль хору, пісні якого лише ідейно (а не сюжетно) пов'язані з дією трагедії. Софокла вважають найвидатнішим майстром її композиції. Недарма неогуманісти 18-19 ст. сприймали трагедії Софокла як втілення античного ідеалу «благородної простоти і спокійної величі».

Евріпід – молодший сучасник Софокла. Аристотель назвав Евріпіда «найтрагічнішим з трагічних поетів». З ім'ям Евріпіда пов'язаний третій період розвитку грецької класичної трагедії.

Народився реформатор класичної трагедії у 480 р. до н.е. на острові Саламін, як вважають греки, саме в день Саламінської битви, в якій брав участь Есхіл і яку оспівував 16-річний Софокл у хорі юнаків. Ці дані свідчать про бажання греків об'єднати долю трьох талановитих поетів. Поет походив зі знатного роду й певний час навіть служив при храмі Аполлона Зостерія. Відомо, що Евріпід здобув добру освіту: навчався у філософів Протагора й Анаксагора, товаришував з філософами Археласом і Продіком, був власником великої бібліотеки. На відміну від Есхіла та Софокла, більш схильний до усамітненого творчого життя, Евріпід безпосередньої участі в суспільному житті не брав. Однак твори драматурга містять численні відгуки на гострі питання сучасності. При цьому позиція автора, як і його естетичні настанови, нерідко вступає в полеміку з традицією, що викликало невдоволення багатьох сучасників і, цілком зрозуміло, що навколо нього склалася несприятлива атмосфера (відбита у творах Аристофана), внаслідок чого поет наприкінці життя

залишив Афіни. Після нетривалого перебування у фессалійській Магнесії Евріпід поселився в Македонії, де й помер 406 до н. е.

Евріпід почав працювати над трагедіями вже у вісімнадцятирічному віці, але в змаганні драматургів він вперше взяв участь лише в 455 до н. е., коли йому було близько тридцяти років. В цьому змаганні драматург посів третє місце. За все життя йому вдалося здобути лише п'ять перемог (останню – посмертно). Евріпід, на відміну від Есхіла та Софокла, сам на сцені не виступав, а також, порушуючи традиції, не писав музику до своїх творів, доручаючи цю справу музикантам.

Евріпіду приписують від 75 до 98 драматичних творів. До нас же дійшло тільки 18 п'єс. За часів Евріпіда грецький театр уже склався, мав певні традиції. Дійсно, Есхіл, а згодом – Софокл, надали трагедії високого героїчного характеру: центральні позитивні персонажі виступали у них ідеальними героями, зразками громадянської доблесті, носіями моральних чеснот. У своїх творах вони захищали ідейні основи полісу, проголошували непорушність суспільних норм і традицій, оспівували вміння підпорядкувати особисті інтереси інтересам суспільства, і тому їхній театр сприймався греками як школа моралі, школа виховання громадянських чеснот. Натомість Евріпід більшою мірою відобразив настання кризи афінської демократії, розклад полісної моралі, посилення індивідуалізму. Закономірно, що в нових історичних обставинах Евріпіда цікавила передусім сфера його особистого, а не суспільного життя.

Відповідно до такого зміщення кута зору обов'язкове для трагедії зіткнення людини із супротивними силами, Евріпід переносить у площину людської душі, зображаючи конфлікт людини із самою собою. Вчинки (а як наслідок – нещастя та страждання) у героїв зазвичай випливають з їхніх характерів. Таким чином, порівняно із своїми попередниками, Евріпід більшою мірою концентрує увагу на зображенні внутрішнього світу героя. Драматург створює цілу низку різноманітних характерів, змальовуючи різні душевні пориви, суперечливі стани, відкриваючи їхню закономірність та неминучість трагічної розв'язки. Акцент на зображенні психології персонажів приводить до другорядності драматичної інтриги. Евріпід вже не приділяє стільки уваги побудові дії, як, скажімо, Софокл, хоча драматичні конфлікти у його п'єсах гострі та напружені. Нерідко у пролозі Евріпід не лише дає зав'язку трагедії, а й розповідає наперед її головний зміст, аби в підсумку переключити увагу глядача з інтриги на її психологічний розвиток.

Прикметні також фінали еврипідівських драм. Він нехтує природним розвитком і завершеністю дії і тому у фіналі часто пропонує раптовий, зовнішній, штучний розв'язок, зазвичай пов'язаний із втручанням божества, яке з'являється на спеціальній театральній машині. Тому не випадково надалі подібний прийом завершення дії стали іменувати «*deus ex mashina*» («бог з машини»).

Евріпід увійшов в історію західноєвропейської культури як родоначальник і майстер психологічного аналізу і психологічної драми. Найвідоміша його трагедія – «Медея» (431 р. до н.е.), написана на міфологічний сюжет: дочка царя Колхіди, чарівниця Медея, закохавшись в грецького героя Ясона, допомагає йому всупереч інтересам батьківщини добути золоте руно. Вона біжить з отчого дому, в Греції у них народжуються з Ясоном двоє дітей, але він їй зраджує, вирішивши одружитися на царській дочці. Змучена ревнощами і відчаєм, бажаючи помститися чоловікові, вона вбиває наречену Ясона, її батька і своїх дітей. Однак примітно, що драматург

вибирає той фрагмент міфу, коли героїчне минуле героїв позаду, і зображає приватну, родинну драму. Перед нами горе самотньої, покинутої жінки. Евріпід одним з перших звернувся до зображення любовного конфлікту в драмі й зробив любовну пристрасть рушійним мотивом подій. Для Медеї її пристрасть – основа життя. У жертву своїй пристрасті вона принесла близьких, батьківщину, добре ім'я, однак після багатьох років спільного життя Ясон віроломно знехтував нею задля нічого розрахунку. Сама Медея від природи та цілісності свого характеру не здатна миритися з приниженням. З тією ж силою, що любила, вона починає ненавидіти Ясона та шукає способу помститися йому. На ідею дітовбивства її наводить зустріч із бездітним афінським царем Егеєм. Під час розмови з ним вона зрозуміла, як страждає бездітний чоловік, і вирішує відібрати в Ясона найдорожче. Але цей удар водночас спрямований і проти неї самої, тому не відразу й зі страшною мукою зважується Медея на цей крок. Декілька разів змінює героїня свій намір, суперечливі почуття борються у ній, і все-таки поступово страшний намір визріває в ній.

До Евріпіда переважала версія, згідно з якою дітей вбивали розгнівані корінфяни, дізнавшись про смерть свого царя та молодої царівни. Евріпід дозволив здійснити це самій героїні, переконливо показавши, що, яким би страшним не був цей вчинок, Медея, котра є натурою гордою, могутньою, не здатною прощати образи, могла зважитись на нього. Глядач не може прийняти й вибачити Медеї її вчинок, але розуміє, ким і як вона була доведена до злочину.

Герої Евріпіда – надзвичайно індивідуальні, неповторні, особливо це стосується жіночих образів: Федри, Медії, Електри, Гекуби, Андромахи, Іфігенії, а чоловічі образи схематичні. Поведінка героїв Евріпіда завжди психологічно вмотивована, дія розвивається динамічно. В Евріпіда персонажі говорять та діють як звичайні люди. Вони змальовані не такими, якими повинні бути, а такими, якими вони є: з помилками та страхами.

Для трагедій Евріпіда є характерних розходження з традиційними міфологічними версіями. Для Евріпіда міф – не священна історія народу, а матеріал для творчості. Рамки міфу обмежують драматурга, оскільки новий соціально-побутовий зміст його трагедій заходить у суперечність зі старою міфологічною формою. Штучне становище займає в трагедіях Евріпіда також і хор. Згідно з традицією хорові партії збережені, але хор не вводиться в дію органічно.

Численні відгуки Евріпіда на сучасні філософські течії створили йому репутацію «філософа на сцені». Творчість Евріпіда мала велике значення для наступного розвитку світової драми: сюжети, образи, мистецтво монологу та діалогу, своєрідність композиції тощо збагатили світову драму в процесі її розвитку.

В Евріпіда ми знаходимо нове розуміння людини, нові цінності, які відображали антропоцентричну позицію. Як драматург Евріпід відчув і втілював самотність і безпорадність людини. Вона тричі безпорадна: боги відмовлять їй у допомозі і жорстоко мстять за непослух; людина безпорадна у спілкуванні з іншою людиною і не може знайти з нею спільної мови; людина втратила внутрішню гармонію і перебуває у незгоді з власною душею.

Таким чином, Евріпід приходить до жанру філософсько-психологічної трагедії. Від Евріпіда нова європейська література успадкувала колізію між

пристрастю і здоровим глуздом. І саме його трагедії найбільше приводять до катарсису («очищення»). Арістотель назвав катарсисом переживання, що виникає у глядачів під час перегляду трагедії. Це переживання, що відкриває очі людині на суть світобудови і внутрішньо ніби очищає, звільняє від влади всього емпіричного. Арістотель розкрив той важливий елемент мистецтва, що в сучасній естетиці називають піднесеним. Таким чином, грецька трагедія – це трагедія фатуму і трагедія катарсису.

Давня аттична комедія – це явище своєрідне й оригінальне. Однією з визначальних рис цієї комедії є відображення живої сучасності, інколи навіть злободенних проблем політичного й культурного життя. Можна зазначити, що давня аттична комедія – це комедія політична й викривальна, яка перетворила фольклорні насмішкуваті пісні та ігри в зброю політичної сатири, навіть ідеологічної критики. Ще однією найхарактернішою рисою цієї комедії є повна свобода глумування над окремими громадянами, з конкретною вказівкою їхніх імен. Особа, яка висміювалась, або прямо виводилась на сцену у вигляді комічного персонажу, або ставала об'єктом ущипливих, навіть грубих насмішок. Неодноразово робилися спроби обмежити цю комедійну вільність, але протягом усього V ст. до н. е. вони залишались безуспішними.

Давньогрецька комедія формувалася одночасно з трагедією, але досягла свого розквіту лише в середині V ст. до н. е. Її поява пов'язана з процесом злиття двох видів карнавальних магічних дійств, так званих мімів і сатиричних пісень. Саме це і визначило основні особливості давньої форми античної комедії, що мала карнавальний характер. В давній аттичній комедії в перебільшеному, гротескно-фантастичному вигляді відображались неймовірно смішні події, допускалися всякого роду грубощі й вільності, буфонада і блазенство. Але разом з цим, вона була надзвичайно сміливою і відвертою у постановці суспільних і політичних проблем. Зазвичай, давню комедію поділяли на: комедію випадків, характерів та інтриги.

Дослідникам були невідомі початкові етапи становлення комедії. Вони знали її лише з другої половини V ст. до н. е., комедія того часу (на відміну від більш пізніх форм) має назву давньої аттичної комедії. Це виключно своєрідне явище, у якому досить оригінально поєднувались архаїчні й дещо грубі ігри свят родючості з найскладнішими соціальними й культурними проблемами, які стояли перед тогочасним грецьким суспільством.

Ми не маємо на сьогодні точних даних про походження давньої аттичної комедії, але існують припущення про те, що її появі сприяли декілька факторів і джерел. Першим, звичайно, можна вважати вже відомі свята на честь бога Діоніса. Під час процесій виконувались так звані «фалічні пісні» (розгульні, часто сороміцькі, непристойність їх була зумовлена традиціями самого обряду), розігрувалися насмішкуваті мімічні сценки, відпускалися жарти, навіть лайливі слова на адресу окремих громадян. Вважалося, що це допомагало виконати основну мету обряду – забезпечити перемогу продуктивних сил життя: у сміхові й лихослів'ї давні греки бачили життєутворюючу силу. Звичайні уявлення про благопристойність на цей час відмінялися.

Друге можливе джерело давньої аттичної комедії також пов'язане з Діонісовими святами й сільськими піснями, у яких гостро й дотепно висміювались

вади та якісь прикрі вчинки й дії окремих громадян. Існує думка, що у результаті досить частих конфліктів між містом і селом, коли добросусідські стосунки між ними переривалися одвертими сварками і ворожнечею, з'являлася традиція, за якою вольності, що допускалися на Діонісові свята, вночі переносились до міста.

Певним підтвердженням сказаного вище є сам термін комедія, який означає «пісню комоса». Комос – гурт гуляк, які після бенкету влаштовують процесію з піснями, танцями. У комедіях цей елемент представлений у вигляді хору, переодягненого в різні, часом досить фантастичні костюми (бджіл, ос, птахів, жаб, навіть хмар і т.п.).

Третім джерелом давньої аттичної комедії вважають народні жартівливі сценки фарсового характеру, у яких висміювались дурнуваті багатії, лікарі-шахраї, обдурені дружинами чоловіки, вченішарлатани тощо. Спочатку такі сценки мали на меті розважати глядачів, але пізніше вони почали торкатись злободенних політичних конфліктів, набуваючи характеру в'їдливих памфлетів.

Серед значної кількості комедійних поетів антична критика виділяє як найвидатніших тільки трьох – Кратіна, Евполіда, Аристофана. Твори перших двох дійшли до нас лише в уривках, творів Аристофана повністю збереглося одинадцять з сорока п'яти. Саме вони дають нам можливість уявити давню аттичну комедію.

Найбільшим майстром давньої комедії був **Аристофан**, зріла творчість якого співпала за часом з Пелопонеською війною (431-404 рр. до н. е.), події якої відображені в низці його антивоєнних комедій («Лісістрата», «Мир», «Архиняни» та ін). Всі його комедії (з 44 написаних збереглося 11) – прямі відповіді на найважливіші для народу злободенні питання сучасного суспільного життя. В них він виступає проти нового, непатріотичного і безрелігійного мистецтва («Жаби», «Жінки на святі Фесмофорій»), проти софістів і антропологічного погляду на природу, богів, суспільство («Хмари»), проти Платона з його, як йому здається, абстрактними теоріями державності («Птахи»), проти демократії як такої («Жінки в народних зборах», «Оси»). Виступає він проти війни («Мир», «Ахарняни», «Лісістрата»), зокрема проти тих ремісників і грошовитих людей, які наживаються на ній («Вершники», «Плутос» («Багатство»)).

Ідеал Аристофана – Афіньська демократична республіка, і в обстановці її кризи він захоплено прагне зберегти і зміцнити її підвалини, затвердити релігійно-міфологічний світогляд і колективну мораль поліса. Творчий метод Аристофана визначається гнівною соціально-політичною сатирою, повною громадянської мужності і пристрасті. У центрі комедії суперечка (агон), яка розкриває ідейний зміст.

Аристофан великий майстер карикатури, гіперболи, сміливих перебільшень, загострення, узагальнених характерів-типів і ситуацій. Якщо в трагедії людина через переживання долі підноситься, а масштаб її особистості збільшується, то в комедії все навпаки: через переживання буденних обставин масштаб особистості зменшується. Зниження всього серйозного до несерйозного, високого до побутового, шанобливого до глузливого називається **травестія**, або **бурлеск**.

З цим прийомом пов'язаний **фарс** – обігрування в словах, рухах, діях людського тіла. Патріархальна свідомість сприймала весь світ як ерос, тобто коли все у світі вступає у статеві зносини одне з одним, все породжує одне одного. Весь

світ – одна сім'я. Тому гумор Арістофана ґрунтується на «низових» образах і називається фалічним гумором. «Героем» його гумору стає людське тіло.

Окремі образи міфології постають в Арістофана у бурлескно-фарсовому зображенні. Так, Геракл у «Жабах» і «Птахах» зображається як п'яничка і ненажера. Травестійно зображається в «Жабах» весь підземний світ, царство Аїда. Зловісна ріка Стікс там обміліла до звичайнісінького болота, уздовж якого сидять жаби і своїм кумканням порушують урочисту тишу. Там же, під землею, у Арістофана є шинки, де продають вино та наїдки і навіть відбуваються сварки з бійками. Жертвою такої сварки став бог Діоніс, який спустився під землю, щоб побачити свого улюбленого поета.

У «Птахах» два бешкетники-авантюристи будують у повітрі пташину державу. Птахи перехоплюють дим і смачні запахи від жертв, які люди приносять богам. Боги ображаються і посилають до птахів делегацію – бога Прометея і героя Геракла. Проте місія з Олімпу закінчується не зовсім щасливо, бо перший парламентар зображується боягузом, а другий – ненажерою і п'яницею, тож птахи легко спокушають його смачною їжею і диктують свої умови. Так розкриваються «тіньові сторони» афінської демократії.

Постаті відомих афінян також зображуються фарсово і травестійно, як, наприклад, Евріпід у «Жабах»: він демонструє жалюгідну безпорадність у складанні віршів і програє поетичне змагання з Есхілом. Сократ у «Хмарах» викладає свою філософію неграмотному селянину Стрепсіаду, і той бурлескно знижує її серйозний смисл тим, що наївно співвідносить її з життям свого тіла.

Бурлескно зображує Арістофан полісне життя. Жінки підв'язують собі чоловічі бороди і проганяють чоловіків з народних зборів, а потім самі приймають державні рішення («Жінки в народних зборах»). Взагалі Арістофан є противником демократії і постійно висміює її. В «Лісістраті» жінки загальним голосуванням постановляють не пускати чоловіків у спальню, поки ті не припинять вести свої війни.

Головний же герой цих творів – сміх, який карає і очищає, який не милує нікого, навіть богів.

Театральні вистави не замінили собою інших форм публічного спілкування, проте саме в театрі поступово стали вироблятися духовні цінності, які відрізняли грецьку культуру від культури інших середземноморських народів. У театрі остаточно завершився процес десакралізації культури і естетизації міфу, що розпочався у Гомеровому епосі. В театрі сформувалося мистецтво як окрема цілісна система світосприйняття, в якій людина набуває самодостатньої цінності.

Література:

1. Пащенко В. І. Антична література. – К.: Либідь, 2008. – 718 с.
2. Підлісна Г.Н. Антична література. – К.: Вища школа, 1992. – 255 с.
3. Підлісна Г.Н. Світ античної літератури. – К.: Наук. думка, 1989. – 168 с.
4. Шалагінов Б.Б. Афінська комедія // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2004. – № 11. – С. 20-23.

Питання для самоконтролю:

1. Які елементи і прийоми давньогрецького театру і сьогодні використовуються драматургами?

2. З якого циклу давньогрецької міфології Софокл узяв міф для сюжету «Антігони»?
3. Чому сучасники Евріпіда вважали його творчість аиоральною?

1.6. Література греко-римського еллінізму

План

1. Культурно-історичні передумови.
2. Своєрідність елліністичної культури.
3. Особливості жанрів і поетики доби.
4. Александрійська поезія та її особливості.
5. Менандр та новоаттична комедія.
6. Зародження літературної прози. Творчість Плутарха і Лонга.

Класичний період давньогрецької літератури закінчується разом із кризою, занепадом рабовласницького полісу, тобто в IV ст. до н.е. Далі починається післякласичний період, який інакше називають елліністичним або еллінізмом (від слова «еллін» – грек).

Ознакою того часу стали відомі походи Александра Македонського, що зумів у другій половині IV ст. до н.е. завоювати майже весь тодішній культурний світ (землі Африки (Єгипту), Малої Азії, Месопотамії і західної частини Індії).

Александр Македонський не був тривіальним завойовником. Його утопічний план полягав у тому, щоб створити нову, спільну націю, наділену всіма досконалими рисами. В ній мала панувати грецька культура. Сам Александр був захоплений грецькою філософією та літературою. Де б не зупинявся Александр, він наказував будувати міста за зразками грецьких. Скрізь на завойованих землях він насаджував грецьку мову. У 323 році Александр раптово помирає, його величезна імперія розпадається, а Грецію в середині II ст. завойовують римляни. Проте це аж ніяк не зашкодило поширенню грецької культури. Римляни-завойовники самі підпали під її вплив.

Елліністичною культурою ми називаємо грецьку культуру в Греції і за її межами, де з'явилося багато нових центрів (Александрія Єгипетська, Пергам та ін.) Афіни в елліністичну пору зберігали значення столиці філософії, а грецька мова – мови філософії. Коли на початку нашої ери з'явилися перші Євангелія, вони були написані грецькою мовою. В добу еллінізму ведеться величезна систематизаторська і популяризаторська робота. Утворилася категорія так званих александрійських вчених, які уже не продукували ідеї, а збирали і узагальнювали готові наукові здобутки.

Характерною рисою еллінізму була порівняльна систематизація ідей, що належали до релігійних вірувань, філософських і моральних вчень. Адже на теренах елліністичного світу існували десятки релігійних культів, які втратили свій герметичний характер і почали активно взаємодіяти один з одним.

Науковець Б. Шалагінов вважає, що головним історичним здобутком еллінізму стало виникнення християнства.

Окрім того, еллінізм естетично узаконив специфіку мистецтва, яке в ту добу остаточно розірвало з релігійним культом і утворило самодостатню, незалежну духовну сферу.

Все це визначало характер і зміст нової літературної діяльності та змінило собою ті стимули художньої і наукової творчості, які містилися в органічному зв'язку між діяльним громадянином та виразниками його потреб і прагнень. Цілі

галузі літератури перестали існувати, зокрема, політичне красномовство, політична комедія і навіть трагедія. Інші отримали новий напрям, переважно риторичний і стилістичний (історіографія, деякі види поезії). Треті ж виникли і пройшли процес становлення, як більшість наукових спеціальних дисциплін і нових літературних жанрів.

До основних жанрів цього періоду належать: новоаттична книжна комедія (Менандр), александрійська книжна поезія (Каллімах), байка (Федр, Бабрій), мініатюрний лірико-міфологічний епос (Теокрит); новий жанр прозової повісті, або роману (Лонг, Геліодор, Татій); книжний історико-міфологічний епос («Аргонавтика» Аполлодора); художні характеристики-біографії історичних діячів Греції та Риму («Порівняльні життєписи» Плутарха).

Незважаючи на жанрове розмаїття, можна визначити **спільні жанрово-тематичні риси літератури еллінізму:**

- у порівнянні з літературою періоду класики, елліністичній літературі властиві такі протилежні тенденції: або цілковитий аполітизм, або розуміння своєї політики як прославлення абсолютного монарха;

- величезного розвитку набуває індивідуалізм, що і виявляється у найрізноманітніших типах;

- індивідуалізм обґрунтовувала і тодішня філософія, яка виступала трьома філософськими школами – стоїчною, епікурейською та скептичною;

- людина цієї культури виявляється зануреною в побутове життя. Для зображення нового побуту постали такі явища, як новоаттична комедія (Менандр), а також давньогрецький роман;

- у літературі цієї епохи глибше зображувалися різні почуття і настрої;

- інтенсивного розвитку набуває наукова або наукоподібна література. Вченість проникла і в сферу самої поезії, створюючи в ній дуже формалістичну тенденцію.

Отже, елліністична епоха характеризується, з одного боку, небувалим в античності універсалізмом, що доходив навіть до обожнювання царської влади, а з іншого боку, особливим індивідуалізмом, що утверджував буденну особистість та її повсякчасне прагнення стати самодостатнім цілим. **Загальними рисами елліністичної літератури є її космополітизм, елітарність і розрив із традицією.**

Особливо великого значення набуває у цей період Александрія – місто, засноване Александром Македонським у Північній Африці, столиці тодішніх єгипетських царів Птолемеїв. На початку III ст. до н. е. Птолемеї II заснував так звану Александрійську бібліотеку, що стала найбільшим і найвідомішим зібранням книг у період еллінізму. Книжковий фонд бібліотеки складався з грецької та перекладної східної літератури. Про кількість книжок відомо різне: від 50 до 700 тисяч сувоїв, що на той час було найбільшою колекцією у знаному світі.

Тут, при Александрійській бібліотеці, почали групуватися чисельні поети, звідки й вся елліністична поезія здебільшого називається александрійською. Її розквіт припадає на першу половину III ст. до н. е. Поети-александрійці – знавці й любителі старої писемності, їхня «вченість» – це начитаність старими авторами й знайомство із забутими та малопоширеними сказаннями та легендами. Їхні твори зазвичай звернуті до вузького кола освічених читачів. **Александрійська поезія**

складна, у ній переплітаються різні тенденції. В основному, це поезія культурної верхівки грецького суспільства, яке сформувалося в умовах елліністичної монархії. Великі соціальні проблеми в поезії александрійців відсутні (як це загалом властиво для літератури елліністичного суспільства), але було б неправомірно відзначати у їхній поезії лише тематичне збіднення. У них з'являються свої, нові теми, характерні для еллінізму:

- зростає інтерес до інтимних почуттів індивіда;
- зображуються картини побуту;
- зароджується чуттєве сприйняття природи.

Хоча елліністична література відійшла від соціальних проблем й письменники намагалися зацікавити читача докладним зображенням буденного життя, нова поетична школа зробила чимало для створення зворушливого образу «маленької людини»: поети зображують її співчутливо, але не без усвідомлення власної переваги.

На відміну від давньогрецьких ліриків, що, як правило, творили в межах одного жанру, александрійці бралися за різні жанри. Особливо високих результатів було досягнуто в так званих малих формах – елегії, ідилії, епіграмі. Літературознавцям відомо понад 1100 імен письменників доби еллінізму, але до нас дійшли твори небагатьох. Найвідоміші з них – Теофраст (його «Характери» розглядають як першу спробу вийти на перехрестя науки й літератури), драматург Менандр – учень Теофраста (п'єси Менандра, так звані комедії характерів, репрезентують новоаттичну комедію), а також поети Каллімах, Аполлоній Родоський, Теокрит.

Каллімах (бл. 305–240 до н. е.) був давньогрецьким поетом, викладачем і грамати́ком, що найпоспідовніше виразив теоретичні принципи олександрійської поезії. Походив він з міста Кірена в Північній Африці, з аристократичного роду Баттіадів. Юнаком Каллімах приїхав до Олександрії, де став учителем, а з часом очолив місцевий гурток поетів, до якого серед інших входив епік Аполлоній Родоський та філолог Арістофан Візантійський. Каллімах звернув на себе увагу Птолемея II. Його запросили до двору і призначили на одну з високих посад в Олександрійській бібліотеці. Каллімах працював у ній більше 20 років, до самої своєї смерті. Користуючись найповнішою книгозбірнею античності, він написав понад 800 наукових творів. Каллімах здобув собі авторитет ученого працями на історичні і міфологічні теми.

Каллімаха вважають творцем нового александрійського напрямку в поезії. Його авторству належать ямби, епіграми, елегії, гімни, епілії (невеликі за обсягом епоси) тощо. З більшості його творів збереглися лише незначні уривки. Найважливіше значення мали його елегії, зокрема, збірка «Причини», що містила чотири книги цього невеликого жанру, який набув у Каллімаха своєрідного оповідального характеру. Унікальними були «Таблиці тих, хто проявив себе у всіх галузях знання, і праць, що вони написали» Каллімаха. Це перший в історії людства письмовий каталог книг, який, на жаль, не зберігся, складався з 120 томів. Це була одна з перших бібліографічних праць, і тому Каллімаха називають «батьком бібліографії». Таким чином, «Таблиці» Каллімаха являли собою щось середнє між каталогом і бібліографією, становлячи основу грецької історії літератури.

Теокріт (бл. 300–260 до н. е.) був давньогрецьким поетом, одним із найвидатніших представників літератури раннього еллінізму, молодшим сучасником Каллімаха. Він народився у місті Сіракузи, але молодість провів на острові Коса, який після завоювання Афін македонянами став центром афінської культури, де жило багато вигнанців з Аттики. Деякий час поживши на рідній Сицилії, Теокріт, кінець кінцем, став придворним поетом єгипетського володаря Птолемея II. Творчість. В александрійську лірику Теокріт увійшов як засновник і найвидатніший представник буколічної (пастушої) поезії, розвиток якої породив специфічний жанр ідилії.

Ідилію розуміли як невелику поему (до сотні рядків) зі специфічним змістом, у якій зображується затишна екзотична природа, а головними героями стають переважно наївні, мирні, найчастіше закохані пастухи та пастушки. У цій царині Теокріт не мав літературних попередників. Зразком йому послужили справжні народні пісні, що їх співали сицилійські пастухи. Літературна традиція могла надати тільки двох міфічних героїв сільської елегії – пастуха Дафніса і Поліфема, закоханого в морську німфу Галатею циклопа.

Теокріт написав чимало творів, але до нашого часу збереглася лише збірка із 30 ідилій і 26 епіграм. В останні часи знайдено ще кілька фрагментів. Ідилії різноманітні за своїм змістом. Їх поділяють на буколічні, похвальні, епілії, міми (невеликі пастуші сценки) тощо. Ідилії Теокріта розпадаються на три основні категорії:

1. «Буколічні» вірші. Тут у повній мірі проявляються специфічні особливості творчості Теокріта: фольклорні маски «пастухів» з їхніми лайками, «змаганнями» і піснями дають можливість розгорнути як поезію любовного томління, так й іронічні замальовки побуту.

2. Невеликі поеми на сюжети героїчного епосу, в яких міфологічні постаті зводяться до рівня інтимної поезії («Геракл-дитина», «Весільна піснь на честь Олени», «Кіклоп» тощо). Тут Теокріт має справу з поширеним в елліністичній поезії жанром «малого епосу» (епілій). Міфологічний світ служить йому лише стрижнем для описів природи, побутових картинок або чуттєвого ліризму.

3. Мімічні сценки, в яких зображуються нижчі прошарки міського населення («Сіракузянки», «Любов Кіпісії», «Чарівниці»).

Головне досягнення Теокріта – надзвичайна жвавість і візуальність усього, що він зображував. Можна сказати, що Теокріт володів високою майстерністю індивідуалізації. За нових часів ідилії Теокріта інколи тлумачили в дусі філософії Руссо: вбачали в них протиставлення здорового життя на лоні природи згубній цивілізації.

У низці невеликих віршів на міфологічний сюжет Теокріт долучився до популярного в поезії александрійців жанру невеликої поеми – епіллії. Один із парадоксальних образів поезії Теокріта – циклоп Поліфем. Відомого за Гомеровою “Одіссеєю” страшного людожера поет зобразив ніжним, закоханим, сентиментальним (пізніше “Пейзаж з Поліфемом” французького художника Пуссена нав'яний ідилією Теокріта).

Важко переоцінити значення творчості Теокріта. У римській поезії переспіви деяких його ідилій здійснив Овідій. Але важливішим є не так вплив ідилій поета

на розвиток певних літературних жанрів, як насамперед на світогляд багатьох поколінь.

Від Теокріта бере початок зіставлення сільського й міського життя. Відлуння тих ідилій відчувається і в грецькій, і в римській літературі, наприклад, у буколічному (пастушому) романі Лонга «Дафніс і Хлоя», поезії Вергілія. За доби Середньовіччя, коли сформувався культ прекрасної дами, поети часто зображували своїх обраниць в одязі пастушок. Ідилії писали і за доби Відродження, ними послуговувалися художники барокової школи. Жанр ідилій став панівним у мистецтві рококо. Твори в дусі Теокрітових ідилій писали письменники-сентименталісти. Мотиви творів поетів александрійців можна віднайти в ліриці романтиків. В українській поезії буколіка не набула помітного поширення, щоправда, буколічні мотиви мали місце у віршах Григорія Сковороди («О селянський, любий, милий мій покою ...» та ін.)

Аполлоній Родоський (бл. 295–215 до н. е.) народився в Александрії і був учнем поета Каллімаха, але не дотримувався заповітів учителя і писав довгі поеми, які сам Каллімах і його прихильники різко критикували. Працював у відомій Александрійській бібліотеці, але через розбіжності з колегами Аполлоній змушений був переселитися на острів Родос. Там він завоював популярність і навіть отримав прізвисько Родоського. Він написав чимало творів, але збереглася лише поема «Аргонавтика». Це написаний за мотивами міфу про аргонавтів і самим автором розділений на чотири книги епос. Поет вживає гомерівські епітети, порівняння і вирази. Невідомо, чи хотів Аполлоній Родоський створити героїчний епос, зовсім не схожий на твори елліністичних поетів, однак, якщо у нього і були такі бажання, його зусилля виявилися безрезультатними.

Поет звертається у творі до одного з найстарших грецьких міфів, що розповідає про похід аргонавтів у Колхіду (територія сучасної Грузії) за золотим руном. Він вивчив різні варіанти, намагаючись привести їх у відповідність один з одним. При цьому Аполлоній спирався на Гесіода, Піндара, Антімаха, Софокла, а також на Каллімаха. Використовував він і дані місцевих істориків і міфологів.

У третій книзі Аполлоній описує історію кохання Медеї до Ясона, уводячи тим самим любовний мотив у героїчний епос і роблячи головною діючою особою молоду дівчину. Це був вирішальний крок, що забезпечив безсмертя як самому Аполлонію Родоському, так і його твору. Дія розвивається на двох рівнях: на Олімпі і на землі. На Олімпі Афіна і Гера просять Афродіту про втручання: нехай Ерос поцілить зі свого лука у Медею і розпалить в ній любов до Ясона. Міфологічні тут лише імена. Поет з великою майстерністю і проникненням у психологію зображує виникнення почуття і внутрішню боротьбу Медеї.

Аттична комедія продовжила свій розвиток у творчості поета Менандра. **Менандр (бл. 342–292 до н. е.)** – давньогрецький комедіограф, афінський поет-драматург, найвидатніший представник нової аттичної комедії. Син заможного афінянина Діопейта. Отримав добру освіту. В ефебство, під час військової підготовки, був товаришем Епікура. Дядьком і літературним наставником Менандра був комедіограф Алексід. Менандр був близький до Деметрія Фалерського, правителя Афін, поставленого македонцями у 317–307 рр. до н. е. Він вів життя світської людини, схильної до розкошів.

Менандр створив понад сотні комедій, які майже повністю були знищені православною церквою під час «великих чисток» XIV ст. н.е. З 1907 р. знахідки папірусів відкрили великі уривки декількох п'єс Менандра, у тому числі найвідоміші: «Полюбовний суд», «Відрізана коса», «Хлібороб», «Облесник», «Герой», «Саміанка» і «Щит». У 1959 р. знайшли єдину повну п'єсу – «Відлюдник» і уривки з комедії «Сіконець». Не всі п'єси були поставлені в Афінах, а деякі і зовсім не ставилися за життя поета. За життя Менандра вважали другорядним комедіографом. Голосну славу він набув тільки після смерті. Через римських наслідувачів Плавта і Теренція він став справжнім родоначальником європейської комедії, що народилася з комедії новоаттичної.

У комедіях Менандра відсутні політична злободенність і фантастичні елементи старої комедії, а переважають теми любові і сімейних відносин. Уже сама постановка таких питань, як права дитини, ступінь моральності рабів та несправедливість різної моралі для чоловіків і жінок, знаменує розпад укладу життя міста-держави і наростання індивідуалістичного світовідчуження еллінізму.

Одноманітність фабульних елементів (спокушена дівчина, загублені діти, їх впізнавання батьками тощо) і типових фігур комедії (раб, трутень, гетера та ін.) Менандр поглублює поглибленою розробкою характерів, що і обумовлює розвиток дії на відміну від інших представників «нової» комедії, які розробляли, головним чином, інтригу. Антична критика особливо цінувала в комедіях Менандра реалістичне зображення характерів.

У комедіях Менандра незмінно присутні образи батьків – старих, суворих або поблажливих, скупих або щедрих; молодих людей – легковажних, зразкових або таких, що виправляються по ходу дії; «гарних» і «поганих» гетер; молодих дочок городян; різного роду рабів, від дурнів, що одержують побої, до хитрунів, що направляють хід подій; воїнів, від нещасливих закоханих до гучних хвальків; успадковані від давньої комедії фігури паразитів і надутих кухарів. Стрижнем дії є іноді розкриття характеру головного героя, чий реакції (гнів, недовірливість, жадібність) визначають розвиток дії, а іноді заплутана інтрига, що веде в підсумку до з'єднання двох закоханих або одержання багатства, часто ці цілі переплітаються.

Атмосфера комедії Менандра відзначена симпатією до всіх персонажів, розумінням людських долі і ситуацій, ненав'язливою дидактичністю. Це робить творчість Менандра явищем не настільки барвистим, як наповнена пристрастями арістофанівська комедія, але приємним та цікавим. Персонажі Менандра схиляються перед мінливістю людської долі, якою керують божества. Найважливіші вимоги до людини – розуміння і співчуття до інших людей. Непрямим чином цю філософію розкривають численні блискучі у літературному відношенні сентенції, розсіяні у п'єсах. Саме з них здебільшого складаються фрагменти, що дійшли до нас у цитатах, з них же складаються частиною автентичні, частиною заповнені чужими, не менандрівськими, висловленнями збірники, що були навчальними текстами для шкіл і мали розповсюдження в епоху пізньої античності й у візантійський період.

Комедії Менандра наповнені легким елліністичним гумором, який потребував почуття внутрішньої емансипованості, і не просто безвідповідальної розкутості, а певної філософської позиції.

У серпні 146 р. до н.е. Греція перетворилася на римську провінцію Ахея. Це не нанесло фатального удару по культурі, але суттєвим чином збіднило її через від'їзд багатьох філософів, письменників і архітекторів з розореної країни у багатий Рим, де переважна більшість митців змушена була пристосовуватись до естетичних смаків римлян. Це, зокрема, вилилось у те, що греки починали писати латиною.

У цей період виникає новий жанр – **античний грецький роман**. Твори цього жанру писалися прозою і були призначені для читання. Виникли вони в I – III ст. Попередниками роману були збірки оповідань з любовними, пригодницькими або фантастичними сюжетами. Жодної з таких збірок не збереглося до нашого часу. Відомо, що великою популярністю користувалися у читача «Мілетські оповідання» (II ст. до н.е.) Аристида, які навіть були перекладені латиною. Від перших романів I ст. до н. е. залишились лише незначні фрагменти. До наших часів збереглися п'ять творів: «Херей і Калліроя» (I ст. н. е.) Харитона, «Дафніс і Хлоя» (II ст.) Лонга, «Левкіппа і Клітофонт» (кінець II ст.) Ахілла Татія, «Ефіюпіка» (III ст.) Геліодора, «Ефеські оповідання» Ксенофонта Ефеського. У цих романах описується життя не богів або героїв, а звичайних смертних, які часто займають невисоке положення у суспільстві. Герої відчувають себе іграшками долі. Вони досить часто бездіяльні і мовчки страждають. Страждання вони вважають невід'ємною частиною людської долі. Головні герої цих романів – завжди цнотливі, вірні своїм коханим і гуманні по відношенню до інших людей.

Греція давно вже перебувала під владою Риму, коли в невеличкому містечку Херонеї народився майбутній письменник-мораліст **Плутарх** (бл. 45, Херонея, Беотія – бл. 125).

Про життя Плутарха дещо відомо завдяки його власним розповідям про свою сім'ю і власну діяльність. Він народився у вельможній родині м. Херонея (Беотія), навчався в Афінах та Александрії, добре знався на філософії, природничих науках, філології. Багато подорожував, певний час жив у Римі, де заприятелював із багатьма впливовими людьми.

Із 200 написаних Плутархом творів до нас дійшла більшість. Їх можна поділити на дві частини. Першу складають історичні «Паралельні життєписи», тобто біографії видатних греків і римлян. По суті, вони є своєрідною історією Греції та Риму, що починається з міфологічного минулого і доходить до часів самого Плутарха. У згрупованих попарно «Життєписах» йдеться про схожих за своїми характерами, біографіями та політичними вчинками історичних діячів двох держав. Майже після кожної такої пари біографій автор робить висновки – зіставлення, у яких відмічає конкретні елементи схожості двох описуваних осіб.

Усього збереглося 46 біографій (23 пари) та ще чотири окремі біографії. Серед них – життєписи легендарних засновників Афин і Риму Тесея та Ромула, видатних законодавців Солон та Попліколи, визначних полководців-завойовників Александра та Цезаря, відомих ораторів Демосфена та Цицерона, політичних діячів Періклата Фабія Максима й ін. Оскільки відомості про багатьох із цих представників політики та культури були втрачені, єдиним документом про них для пізніших дослідників ставали не дуже достовірні біографії Плутарха.

Римляни зневажали співвітчизників Плутарха, приписуючи їм різні вади. Своїм твором Плутарх довів, що духовною величчю греки не поступалися

завойовникам-римлянам, що вони також мали всі підстави пишатися своєю історією, предками та героями.

До другої частини художньої спадщини Плутарха відносять його «Моральні твори», що мають найрізноманітнішу тематику. Питанням політики, філософії, етики, космології, педагогіки, природознавства, релігії, музики, літератури та мистецтва присвячено численні праці ерудованого вченого. У них він виявив себе надзвичайно досвідченим і завжди цікавим оповідачем і мислителем-моралістом. Прості та дохідливі назви творів відразу ж визначали їхній зміст: «Про монархів, демократію та олігархію», «Про любов до дітей», «Про шлюбні постанови», «Про кохання», «Про музику», «Зіставлення Арістофана та Менандра», «Про принципи холоду», «Про забобони», «Застольні проблеми» тощо.

Слід зазначити, що Плутарх уникав писати модною на той час, витонченою та ретельно обробленою мовою аттикістів і звертав мало уваги на форму своїх творів. Але його стиль легкий, простий і зрозумілий навіть не дуже освіченій людині.

Твори Плутарха вплинули на творчість багатьох письменників нових часів. Ф. Рабле, М. Монтень і Ж.Ж. Руссо високо поцінювали енциклопедизм Плутарха. Європейські драматурги запозичували сюжети із «Порівняльних життєписів». Цей твір став джерелом трагедій В. Шекспіра «Коріолан», «Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра». Докладне порівняння Плутархових життєписів з трагедіями Шекспіра зробив І. Франко.

Поринаючи у світ образів, створених Плутархом, ми слідом за українським філософом Григорієм Сковородою повторюємо його пророчі слова, сказані про твір великого грека: «Премудрість не вмирає».

Таким чином, можна зробити висновок, що елліністичний період знаменував собою виникнення якісно нової літератури. Якщо у добу грецької архаїки і класики преважав стиль, який І. Кант назвав піднесеним то основою елліністичного мистецтва став стиль, до якого можна застосувати кантівське поняття «краси» («прекрасного»). Те, що раніше породжувало катарсис, тепер викликає гуманні і лагідні почуття та сентиментально-комічні переживання. Еллінізм свідчить про поглиблення орієнтації на естетичне сприйняття життя, а, отже про звільнення людини від страху перед всім фатальним, стихійно-неупорядкованим і незрозумілим в ньому.

Через сто років після Канта Ф. Ніцше висунув власну теорію, згідно з якою в давньогрецькому мистецтві завжди поєднувалися елементи піднесеного і прекрасного, які він назвав «діонісійським» і «аполлонічним» началами. Характерно, що християнська релігія, що виникла саме у добу еллінізму, знаменувала остаточний відхід від «піднесеного» (страху перед невідомим) на користь «прекрасного».

Список літератури:

1. Антична література. Греція. Рим / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 952 с.
2. Содомора А. Жива античність. 3-тє вид. із змінами. Львів : Срібне слово, 2016. 200 с.
3. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку ХІХ сторіччя : Історико-естетичний нарис. – К.: КМ Академія, 2004.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть нові риси літератури еллінізму.
2. У чому полягає відмінність між комедіями Аристофана і Менандра?
3. Хто у світовій літературі продовжив традиції поезії Теокрита?

РОЗДІЛ 2

Література Стародавнього Риму

2.1. Література стародавнього Риму. Формування раннього римського еллінізму

План

1. Культурно-історичні передумови виникнення римської літератури.
2. Етапи розвитку римської літератури.
3. Комедія раннього римського еллінізму.
4. Особливості лірики раннього римського еллінізму.
- 5.

Римська література – латинська література античності, що сформувалася значно пізніше за грецьку. Перші її твори датуються III ст. до н. е. В цей час Рим – республіка. Протягом трьох наступних століть невелике поселення в центрі Апеннінського півострова розширює свою територію за рахунок завоювань. Рим відкорює собі територію Італії, потім країн Середземномор'я, зокрема Карфаген, Грецію і Єгипет, а наприкінці старої ери веде війни в Галлії (Франції), Германії, Іспанії. При Юлії Цезарі відбулася криза республіканського устрою. Після нього Рим став імперією. Першим імператором у 27 р. до н. е. став Гай Октавіан Август.

Упродовж свого майже тисячолітнього розвитку римська література пройшла кілька етапів: **архаїчний період (від прадавніх часів до середини III ст. до н. е.); перший період розвитку писемної літератури (середина III ст. – середина II ст. до н. е.); другий період (150 – 40 рр. до н. е.); завершальний період, або доба Імперії (31р. до н. е. – 467 р. н. е.).**

Архаїчний період – перехідна доба від первісного ладу до рабовласницького. У 753 р. до н. е. в італійській місцевості Лацій був заснований Рим – місто на семи пагорбах. У VIII – VI ст. до н. е. відбулося остаточне об'єднання окремих латинських племен. За деякими даними, на той час у Римі правила династія етрусських царів, повалена наприкінці VI ст. до н. е. Тоді ж була утворена рабовласницька Римська республіка, яка проіснувала до кінця I ст. до н. е.

Саме в цю добу було закладено підвалини самотутності римської літератури, джерелом якої стали фольклор і релігійні вірування латинян.

Первинні форми релігійних вірувань та уявлень у римлян були більш примітивні і найвісніші за грецькі. На відміну від давньогрецької, рання римська релігія була позбавлена **антропоморфізму** (тобто римляни спочатку уявляли своїх богів у вигляді безликих духів – «добрих» і «злих»), тому вона не могла стати підґрунтям для літератури. Власне римськими богами були лише Янус, Квірін і Марс. Лише пізніше, під впливом етрусків, а головне – грецької релігії, римляни олюднюють своїх богів, майже повністю засвоюють давньогрецькі релігійні уявлення, найчастіше обмежуючись простим перейменуванням еллінських богів. Так, Зевс стає Юпітером, Афродіта – Венерою, Гера – Юноною тощо.

У Римі існували культу предків, героїв і геніїв. Рід, патріархальна сім'я – першооснова давньоримської общини. Тому закономірно, що в Римі існував культ предків, чий зображення зберігали і передавали з покоління в покоління. Культ

розподілялися на родинні, общинні і загальнополісні. Людина привчалася поважати рід-плем'я і відчувати себе часткою цілого. Згодом імператор Август намагатиметься відродити так звані римські чесноти, зокрема примусити молодь шанувати батьків і рід.

Крім померлих предків, охоронцями роду могли бути славетні герої, тобто існував і культ героїв. Селяни і воїни найчастіше прагнули мати покровителем Геркулеса – силача, який не гребував ніякою працею – ні звитяжною, ні тяжкою, ні брудною (як відомо, вичищені Авгієві стайні – один із подвигів героя).

Культ геніїв – духів, що мали опікувати родичів, – також був поширений у Римі. У прадавні часи кожен чоловік мав свого генія, а жінка – юнону. Ці боги втілювали продукуючі сили чоловіка та жінки. Згодом з генієм пов'язували вдачу людини, розумові здібності тощо. Свого генія мав рід, а потім – селище, місто. Сімейне вогнище оберігали богиня Веста, пенати, лари. Лари в общинників були спільними – вони піклувалися про сусідів. Територіальна близькість із часом матиме не менше значення, ніж кривні зв'язки.

З культом предків, як вважають дослідники, був пов'язаний культ богів підземного царства. Це Манія, лемури, мани. Манія насилала божевілля (ім'я її стало загальним). Колись їй на офіру навіть вбивали дітей. Уночі біля могил скупчувалися лемури – душі померлих. Римляни інколи ототожнювали лемурів з манами, хоча найчастіше лемурів вважали підступними, манів – добрими. Мани піклувалися про душі померлих, охороняли гробниці, коли справляли поминки, манам на могилу приносили їжу, квіти. В епітафіях їх просили принести небіжчику загробне блаженство. Як і греки, римляни вважали, що підземним богам подобаються парні числа, а тим, що опікуються живими, – непарні. Квіти, наприклад, для небіжчиків добирали, щоб було парне число.

Своїх богів римляни часто називали не по імені, а використовуючи для цього прізвища. Наприклад, замість “Бахус” говорили “Лібер” (вільний), замість імені Юпітер використовували різні епітети тощо. А були боги, ім'я яких взагалі заборонялося вимовляти. Така заборона (табу) стосувалася Доброї богині (Вона Деа), справжнє ім'я якої – невідоме. З Доброю богинею іноді ототожнювалася грецька богиня Гігієя, яка допомагала своєму батькові Асклепію лікувати людей і від імені якої походить слово гігієна. Добра богиня ототожнювалася також із Кібелою, Прозерпіною, Фавною (жіноча іпостась Фавна) та іншими богинями. Як Діана, вона допомагала породіллям і була шанована в народі, жінки вважали її своєю покровителькою.

Доки римляни займалися сільським господарством, в їхніх віруваннях одне з провідних місць посідали культу, пов'язані з природою. Обожнювали дерева (особливо дуб), тварин, птахів, гори, джерела, каміння... У сільській місцевості особливо шанували сільванів (лісовиків) – покровителі лісів і отар. Вклонялися богині плодів Помоні, богині квітів Флорі, на честь якої влаштовувалися свята Флоралії. Вірили, що в гаях і полях живуть козлоногі фавни і фавнеси. На їхню честь влаштовували свята Фауналії. Було навіть вовче свято – Луперкалії. Можливо, вовк був колись тотемом племен, що мешкали на берегах Тібру. З вовками у римлян пов'язано особливо багато різних обрядів і легенд. За однією з них, вовчиця вигодувала своїм молоком братів Ромула і Рема – засновників Рима.

Чи не найвідомішим римським богом був Янус. Його зображували з двома обличчями, він був богом воріт і дверей, а також богом усякого початку і завершення. Під час війни його храм відмикали, а за мирного часу – замикали. Янусу присвячувався перший день нового року і перший день кожного місяця; його називали богом богів. Він поряdkував космосом і уособлював космос, був символом дня і ночі, сонця і місяця. Дволиций, він дивиться в минуле і прийдешнє, йому відомо, що було і що буде... Від сторожа воріт і дверей до філософських абстракцій – це складний шлях не тільки бога Януса, а й всієї міфології від архаїчної доби до Нового часу.

У цей період формуються міфи і легенди, пов'язані з заснуванням Риму та боротьбою з етрусками. Широко відомими були оповіді про братів Ромула і Рема, про гусей які врятували Вічне місто, про викрадення сабінянок, про добродієсні Лукрецію про подвиги Муція Сцеволи та Курція.

Архаїчна пора відзначається, як і в інших країнах, розквітом фольклору, який був представлений усіма відомими жанрами – трудовими піснями, заклинаннями, плачами за померлими, релігійними гімнами, переможними і глузливими піснями тощо. Ці самобутні літературні пам'ятки згодом і визначили своєрідність усіх майбутніх жанрів римської літератури.

З середини III ст. до н. е. виникає писемна література. У другій половині III ст. до н. е. римляни підкорили собі всю середню частину Італії, а потім Південну Італію та острів Сицилію. Тут знаходились багаті грецькі міста-колонії. З цього часу починається сильний вплив грецької культури і, зокрема, літератури на римське суспільство. Починається еллінізація Риму, що докорінно змінила усе духовне життя країни і народу. Замість старих аскетичних ідеалів бережливості, кропіткої праці, захисту вітчизни і життя в якості рівноправного члена маленького соціуму з'являється потяг до розкошів, витончених насолод і високої культури. Римська культура запозичила у греків і літературні жанри, і архітектурні форми, і, як ми вже зазначали, грецьких богів. Таким чином, Рим захопив Грецію, а грецька філософія, література і мистецтво захопили Рим. Поширені в елліністичних країнах літературні форми і жанри (епос, історіографія, трагедія) набувають у Римі подальшого розвитку.

Одним з перших римських письменників вважають Лівія Андроніка (бл. 280–204 до н. е.). Він був греком з Тарента, що прибув до Риму після завоювання його рідного міста у 272 р. як полонений. Отримавши свободу, він переклав традиційним сатурновим віршем на латину «Одіссею» Гомера. Збереглися назви декількох трагедій, що являли собою переробки грецьких оригіналів: «Ахілл», «Троянський кінь», «Герміона», «Андромеда», «Даная», «Терей» тощо.

Сучасник Андроніка, Гней Невій (бл. 270–201 до н. е.), уродженець Кампанії, писав трагедії, що імітували твори грецьких авторів. Збереглися назви декількох п'єс: «Андромаха», «Іфігенія», «Гесіона», «Лікурґ» тощо. Гней Невій був також творцем римської національної драми, так званої претекстати (претекстата – вбрання сенатора з пурпурною каймою унизу). Відомо, що він написав «Ромула» про легендарного засновника Рима і «Кластидія» про перемогу консула Клавдія Марцелла над галлами при Кластидії у 222 р. до н. е. За життя Невія були популярними його комедії, в яких він часто об'єднував сюжети двох грецьких п'єс-першоджерел в одну, а також вносив римські реалії життя в псевдогрецький

антураж. Сучасники високо цінували його епічну поему «Пунічна війна» про переможну війну Риму з Карфагеном.

У Римі були і противники «еллінофільства» серед яких необхідно згадати про Марка Порція Катона Старшого (234–149 до н. е.). Він був одним із найвидатніших письменників Стародавнього Риму. Катон брав участь у війнах з Ганнібалом, займав декілька державних посад, у тому числі його вибирали консулом. Опісля він став сенатором і прославився як палкий захисник аскетизму. Катон вважається засновником римської прозової літератури. Після нього залишилися уривки промов, що були виголошені у сенаті, у народних зборах і в судах. Всі вони найтіснішим чином пов'язані з політичним і громадським життям тогочасного Риму. «Початки» у семи книгах вважалися першим видатним історичним твором, написаним латинською мовою. До того римські історики писали, головним чином, грецькою мовою. «Початки» знайомили з давньою історією всього Апеннінського півострова. Від твору до нас дійшли тільки уривки. Єдиним твором, що зберігся повністю, є трактат «Про землеробство». У ньому дано спробу систематизувати правила проведення землеробських робіт, садівництва, городництва, скотарства, виноробства тощо.

У цю добу розвивається побутова комедія, що своїм корінням сягає римських національних фольклорних джерел. З письмових джерел відомо про існування сатур, імпровізованих театральних сценок. У більш пізній період у Римі мали широке розповсюдження ателани, різновид фарсу з імпровізованим сюжетом. Головними героями їх були четверо персонажів-масок: Макк (дурень і ненажер), Букк (дурень і хвалько), Папп (смішний стариган) і Доссен (горбатий шарлатан, що видає себе за вченого). Найвідомішими драматургами цього періоду були Плавт і Теренцій про яких ми поговоримо у наступному питанні.

Другий період – перехідна епоха: криза полісної системи, громадянська війна і поразка демократичного руху. Громадянська війна між республіканцями і прихильниками цезаризму закінчилася повною перемогою останніх і утворенням імперії.

Література періоду громадянських воєн (середина II ст. – 80-ті рр. I ст. до н. е.) створювалася під час гострої політичної боротьби, що точилася у Римі. Суспільні потрясіння знайшли своє відображення в усіх явищах тогочасного культурного життя. Письменники того періоду поступово відходять від міфологічних сюжетів і більше уваги приділяють зображенню сучасності або історичного минулого. Так, наприклад, Люцій Акцій (бл. 170–85 до н. е.), який багато зусиль потратив на переробку грецьких трагедій Евріпіда і Софокла, створював у тому числі трагедії з римськими історичними сюжетами, так звані претекстати. У «Бруті» зображене вигнання останнього римського царя Тарквінія Гордого, що зловживав своєю владою, й встановлення у місті республіканського правління. У трагедії «Децій» розповідається про героїчну смерть у бою з галлами консула Публія Деція Муса у 295 р. до н.е.

У період громадянських воєн широкого розвитку досягла комедія з сюжетом з римського життя, так звана тогата. На превеликий жаль, жодна з тогат не дійшла до нашого часу повністю. Серед провідних комедіографів цього періоду можна назвати **Тітінія, Атту й Афранія**.

Роки життя **Тітінія** точно не встановлені. Окрім декількох фрагментів до нас дійшли назви кількох його комедій: «Валяльниця», «Законниця», «Близнючка», «Падчерка», «Квінт» тощо. Головними темами його творчості були критика занепаду патріархальної римської сім'ї, деградація суспільства під впливом майнового розшарування і надмірне захоплення усім грецьким. П'єси «Сліпий» і «Кульгавий», судячи з усього, були близькими до народних фарсів.

Відомо, що **Тит Атта** помер у 77 р. до н. е. Його тогати користувалися шаленою популярністю ще півтора сторіччя після смерті комедіографа, а потім були забуті. Героями творів Атти були маленькі люди – селяни, ремісники, легіонери, крамарі. У п'єсі «Теплі води» він висміює розкіш і зніженість римського патриціату.

Сучасники вважали **Луція Афранія** (бл. 150–80 до н. е.) неперевершеним майстром тогати. Великий вплив на його творчість мали комедії Менандра. Втім, Афраній пристосовував їх до римських звичаїв. Об'єктом його критики було псування суспільної моралі, марнотратство і пияцтво. До нас дійшло понад 400 фрагментів з 43 творів комедіографа.

Найвизначніші тогочасні письменники – оратор Цицерон, філософ Лукрецій, поет-лірик Катулл.

Завершальний період, або доба Імперії, поділяють на три підперіоди: епоха Августа, або доба принципату (31 р. до н. е. – 14 р. н. е.) – «золотий вік», час найвищих досягнень римської поезії (Вергілій, Гораций, Овідій); література I – II ст. – «срібний вік» римської літератури (письменники-сатирики Ювенал, Марціал, Петроній, історик Тацит, прозаїк Апулей); література пізньої Імперії (III – IV ст.) – занепад римської літератури. Він тривав до 476 р., коли Західна Римська імперія припинила своє існування як незалежна держава.

Комедія раннього римського еллінізму

Тит Макцій Плавт (середина III ст. – 184 до н. е.) був найвидатнішим римським комедіографом. Стосовно його життя немає достовірних відомостей, але безперечним є те, що автор походить з плебейського середовища і його творчість має тісний зв'язок з традиціями італійського театру. До наших часів дійшла 21 комедія Плавта, серед яких виділяються «Скарб», «Витівки парасіта», «Близнюки», «Канат», «Хвалькуватий воїн», «Раб-ошуканець» і «Амфітріон». Точне датування комедій зараз встановити неможливо.

Сюжети і основних персонажів своїх творів римський комедіограф брав у елліністичних представників новоаттичної комедії, зокрема у Демофіла, Менандра і Філомена. Ці сюжети були досить одноманітні: підкинуті й пізніше знайдені діти; хлопець, який закохався в гетеру; продана в рабство дівчина, яку врешті-решт знаходять її батьки тощо. Дія комедій Плавта розвивається у грецьких містах та на узбережжі Малої Азії. Герої їх – греки, хоча автор вносить в комедії реалії римського побуту і соціального життя. Хоча Плавт позичав сюжетну канву і багатьох дійових осіб з новоаттичної комедії, він створював досить оригінальні п'єси. Його твори були розраховані на широкі кола римського плебсу, далекого від філософських й психологічних проблем, якими переймалися давні греки.

Плавт майстерно заплутує фарсовий сюжет, перетворюючи комедію в накопичення сміховинних епізодів. У нього фігурують одні й ті самі контрастні за характером персонажі. Особливо Плавт любить зображувати кмітливих,

винахідливих і енергійних рабів, які зазвичай приходять на допомогу своїм не досить розумним і пасивним панам. Образ винахідливого слуги потім став домінуючим у творчості багатьох комедіографів – Шекспіра, Мольєра, Бомарше, Гольдони і багатьох інших. Це також селянин-скнара, некультурний, деспотичний до своїх дітей. Це пихатий городянин, нерідко – воїн, який хвалиться своїми перемогами на полі бою серед жінок. Це образи безпомічних, сентиментальних, бідних закоханих. Від Плавта увійшли в пізнішу літературу образи комічних близнюків і образ скнари.

Мова персонажів комедій Плавта визначається колоритом, образністю і близька до народної розмовної говірки часу їх написання. У ній можна знайти такі граматичні форми, що зустрічалися тільки у просторіччі.

Комедійний талант Плавта і його мову визнавали найвимогливіші критики, серед них Ціцерон. Комедії його були розважальними, їх дещо нескромний гумор називали «італійський оцет» (на відміну від «аттичної солі» Аристофана).

Публій Теренцій Афр (190–159 до н. е.) був видатним римським комедіографом. Він походив з Карфагена і ще у ранньому віці потрапив до Риму як раб. Його пан дав хлопчику освіту і відпустив на волю. У подальшому Теренцій належав до літературного гуртка Сципіона Молодшого та Гая Лелія, з якими товаришував. У цей час він займається складанням комедій. Його твори розраховані на освічених глядачів. За однією з версій він потонув у морі під час бурі.

Усього Теренцій написав шість комедій, які надійшли до нас у повному обсязі. Серед них найвідомішою є комедія «Свекруха», у якій автор створює образ римської матрони, берегині сім'ї і традиційних римських чеснот. Він наслідував творам грецьких авторів Апполодора і Менандра.

Головною рисою, що відрізняє його твори від інших, була людяність у вимальовуванні характерів. Крім того, Теренцій вперше відображає психологічний конфлікт у душі героїв, чого не було у попередників.

У творах Теренція відсутній простонародний колорит, зате ми знаходимо в них сильну дидактичну спрямованість, моралізаторську сентенційність, відверті ораторські прийоми.

Багато виразів з комедій Плавта і Теренція стали загальноживаними: Доля допомагає сміливим; Я людина і ніщо людське мені не чуже; Скільки людей – стільки й думок; Людина людині – вовк; Обіцяти золоті гори; Сварки закоханих зміцнюють кохання.

У добу раннього римського еллінізму творила група молодих ліричних поетів, яких Ціцерон називав «неотериками» (**новаторами**). До гуртка входили представники молоді аристократії. Вони писали переважно малі літературні форми, протиставляли їх епосу та драмі. Взірцем для них слугувала грецька поезія. Неотерики першими з римлян утвердили підхід до літератури як до мистецтва. Кажучи сучасною мовою, це були модерністи в поезії. Найбільш яскравими представниками були Катулл, Гай Ліциній Кальв, Гай Гельвій Цінна, Марк Фурій Бібакул, Квінт Корніфіцій, Валерій Катон. Неотерики жили в історично напружений час. Проте ці події ніби й не торкалися їх. Ціцерон, підкреслюючи їх аполітичність, називав неотериків «горобцями на паркані».

Гай Валерій Катулл (87–54 до н. е.) – єдиний поет-неотерик, твори якого збереглися у достатній кількості, щоб можна було скласти хоч якесь уявлення про творчість поета. Катулл не був римлянином. Біографія поета відома недостатньо. Зазвичай її намагаються відтворити, спираючись на його поезію. Народився Катулл в Північній Італії, у місті Вероні. Батько поета був багатю, шанованою і відомою людиною в тих краях. Він купив синові невеликий маєток неподалік від Риму, можливо, сподіваючись, що той, одружившись там на римлянці, отримає громадянство, а його діти вже від народження будуть римлянами. Самому юному поетові, мабуть, було важливіше, що Рим був столицею, центром культурного життя. Тільки там він міг прославитися, дочекатися визнання. Катуллові була добре відома грецька та елліністична поезія. Ряд його віршів написаний у чисто олександрійському дусі («Весілля Фетиди і Пелея», дві шлюбні пісні-епіталами тощо).

Катулл віддав данину тій підкресленій вченості, яка потрібна від поета александрійської школи, але разом з тим він дав правильні, повні реалізму характеристики людських почуттів і пристрастей. Римляни цінували Катулла і за те, що він віртуозно маніпулював нечуваними, новими для Риму, вживаними до того часу тільки у грецькій літературі розмірами. Катулл першим ввів у римську поезію багато грецьких метрів.

Всі його вірші, створені різними розмірами, входять до збірки, що складається з трьох частин. У першій частині ми знаходимо короткі вірші, написані різними розмірами. У середині збірки – довгі, а третя частина складена з віршів, написаних елегійним дистихом. Отже, збірка складена не за тематичним, а за метричним принципом.

Розташовані поряд вірші написані на різні теми. Щоб читачеві не стало нудно, в одному вірші говорилося про одне, в іншому – про інше, один був веселим, інший – сумним, третій – злим, четвертий – серйозним тощо. У наш час при перекладі чи вивченні віршів Катулла їх зазвичай групують за темами. Найбільше поет написав сатиричних, іноді лайливих віршів. Вони складають близько половини збірки, тому деякі вчені стверджують, що Катулла, перш за все, треба вважати сатириком, а не ліричним поетом любові.

У наш час Катулла найбільше цінують за вірші на теми любові і дружби. Любовні вірші, можливо, присвячені не одній жінці, але вже в античності єдиною коханою Катулла і адресатом його творчості вважалася Лесбія. Це псевдонім. Ним поет виразив свою прихильність до до творчості грецької поетеси Сапфо, яка жила на острові Лесбос. Справжнє її ім'я було Клодія. Зараз майже всі дослідники ідентифікують Лесбію з дружиною Метелла Целера, що славилася в Римі красою і розбещеністю. Натхненний любов'ю поет написав емоційні, щирі і хвилюючі вірші. Перекладачі й дослідники зазвичай намагаються скласти з них цикл, вибравши з різних місць збірки і розподіляючи любовні історії в порядку любовного роману. Катулл виявляє найрізноманітніші нюанси світу свого кохання. Він знаходить слова для вираження і шаленого кохання, і ніжної прихильності, і певних зобов'язань. Він розуміє любов як вічний союз святої дружби, такий вірний союз, якого ще ніколи не було. Побачивши невірність своєї коханої поет тяжко страждає і повторює фразу Сапфо: «І ненавиджу я, і люблю. Чому так зі мною? Не знаю. / Але так судилось мені. Мовчки ті муки терплю».

Очевидно, перед нами одна з перших любовних автобіографій, створенням яких захоплювалися римські поети, а слідом за ними і поети нового часу (Данте, Петрарка, Шекспір, Гейне).

Таким чином, можна зробити висновок, що римська література, скориставшись здобутками грецької літератури, створила на цій основі свою, цілком самобутню, більш зрілу і розвинену літературу.

Література:

Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література. – К.: Либідь, 2001.

Підлісна Г.Н. Антична література. – К., 1992.

Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку ХІХ сторіччя : Історико-естетичний нарис. – К.: КМ Академія, 2004.

Насмінчук Г. Й. Зарубіжна література ранніх епох: Античність, Середньовіччя, Відродження: навч. посіб. / Г. Й. Насмінчук – Кам'янець-Подільський : Рута, 2013. – 211 с.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні етапи розвитку римської літератури. Дайте їхню характеристику.
2. Назвіть давньогрецьких богів, які відповідали римським богам: Юпітеру, Нептуну, Вулкану, Марсу, Юноні, Мінерві, Діані.
3. У чому докорінна відмінність між давньогрецькою та римською літературами?

2.2. Література доби Августа. Творчість Вергілія.

План

1. «Золота доба» римської літератури.
2. Публій Вергілій Марон та своєрідність ліричних збірок «Буколіки» і «Георгіки».
3. Поема «Енеїда» як своєрідний синтез найважливіших тем та ідей епохи.
4. Травестії «Енеїди» у світовій літературі.

*В Мантуї я народивсь, в Калабрії вмер, а лежу я
В Партеноні – співець селищ, пасовиськ, вождів
Вергілій. Епітафія.*

*Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем...
М. Зеров «Вергілій»*

Від середини II ст. до н.е. Римська республіка переживала гостру кризу. У 136 і 104 рр. до н.е. в Римі відбуваються повстання рабів, у 133 та 121 рр. брати Гракхи очолюють рух за перерозподіл державних земель, у 91 – 88 рр. точиться так звана союзницька війна, результатом якої стало поширення права римського громадянства на все вільне населення Італії. Після першої громадянської війни 87 – 82 рр. була встановлена аристократична диктатура Сулли, а в 73 – 71 рр. відбулося повстання на чолі зі Спартаком. У 63 р. – змова Катиліни, у 60-у – укладений договір між Цезарем, Крассом і Помпеем, але тріумвірат розпався, почалася нова громадянська війна, що завершилася встановленням диктатури Цезаря. Після його вбивства у 44 р. до н.е. між спадкоємцями Юлія Цезаря Антонієм, прихильником республіканського устрою, і Октавіаном, що продовжував політику цезаризму, розпочалася війна, яка знову розколола країну на два ворогуючі табори. Все це завершиться падінням республіканського устрою і фактичним перетворенням держави у 30 р. до н.е. в Римську імперію.

Покінчивши з республікою, полководець Октавіан видає себе за захисника республіки. Він хотів увійти в історію як народний трибун. Небожа Юлія Цезаря Октавіана улесливо називають принцепсом – першим у списку senatorів, тобто найповажнішим громадянином. Через те роки його правління називають принципатом. Невдовзі Октавіану дарують ім'я Августа, тобто священного, божественного й титул імператора. З ім'ям імператора Октавіана Августа в історії римського суспільства пов'язаний бурхливий і складний період, так званий перехідний період кінця республіки і початку імперії – «вік Августа» – на який і припадає «золотий вік» римської літератури.

Характерною рисою ідеологічної політики Августа було схиляння перед політичним і релігійним минулим, поновлення стародавніх, давно забутих культів і свят.

Проводячи свою реставраційну політику, Август намагався відродити “давнє благочестя”, оздоровити моральні устої суспільства, укріпити сім’ю, відновити старі релігійні культу. Особливо необхідно наголосити, що натиск на особисте життя був значним (майнові й службові привілеї для одружених, особливо багатодітних; обмеження для бездітних; сувора кара за адюльтер – конфіскація майна або й вигнання; чоловіки, які не порушували судового розслідування проти невірних дружин, каралися за звідництво). Цей наступ на особисте життя зустрів упертий опір. Народні збори виявилися непокірними у шлюбному питанні (зауважимо, що боротьба навколо шлюбного питання дістала різнобічне відображення і в літературі доби Августа).

Щодо мистецтва доби Августа, то йому властиве прагнення до монументальності, а пізніше – тяжіння до пишного, вигадливого, фантастичного, що стане потім характерним для мистецтва імперії (показовим для того часу є келих із зображенням скелетів і з написом «Здобувай і користуйся», або «Насолоджуйся життям, поки живеш – завтрашній день невідомий»).

Суперечливий характер політичних стосунків періоду принципату наклав певний відбиток на всю літературу того часу й особливо на творчість таких найбільших поетів, як Вергілій, Овідій, Горацій. У літературі того часу намітилися два напрями:

- офіційний, представники якого підтримували політику Августа;
- опозиційний, який виражав своє незадоволення встановленими стосунками, мав місце в деяких колах римського суспільства. Та, зрозуміло, цей напрям був значно слабшим, ніж офіційний.

До поетів офіційного напрямку, які групувалися навколо гуртка, очолюваного найближчим соратником Августа Меценатом (бл. 70–7 до н. е.), належали Вергілій, Горацій, Варій, драматурги Меліс, Фунданій та ін. Гай Меценат підтримував поетів і надихав їх присвятити свої таланти оспівуванню ідей нової епохи.

У цей період у Римі існує і гурток Корвіна Мессали, куди входили Овідій, Тібулл, Секст Проперцій, Тит Лівій та ін. Мессала – римський політик, оратор і письменник, на відміну від Мецената, не так відверто спрямовував творчість поетів свого гуртка на підтримку політики Августа.

Поети створили загальноприйнятий канон прозової і поетичної мови. Вергілій оспівував божественне походження Риму і його нинішнього правителя, створивши легендарний епос «Енеїда», Горацій прославляв перетворення в релігійному і моральному житті, і навіть Овідій під час заслання оспівував відродження релігії у своєму творі «Фасти, або Римський календар».

У той же час не можна казати про одноплановість літератури. Так Тібулл писав лише елегії, характерною рисою яких було намагання збігти від реальності у світ мрій. Поет описував любов, оспівував сільське життя і благочестя. До того ж у його віршах немає жодного спомину про Августа. Головною темою творчості Секста Проперція була любовна лірика, присвячена жінці, що була пристрасною усього його життя.

У цей же час була написана найвідоміша, фундаментальна праця з історії Стародавнього Риму – «Історія від заснування міста», створена римським істориком та філософом Титом Лівієм (59 до н. е. – 17 н. е.). Вона охоплює період

від традиційної дати заснування Риму за хронологією Варрона (753 р. до н. е.) до 9 року. Лівій працював над «Історією» 40 років і спирався на праці, головним чином, молодших анналістів: Квінта Елія Туберона, Гая Ліцинія Макра, а також на Фабія Піктора, Кальпурнія Пізона, Клавдія Квадригарія та Полібія.

«Золотий вік» римської літератури набув своєї гучної назви передусім завдяки творчості Вергілія, Горація та Овідія – яскравих і талановитих представників згаданих літературних гуртків.

Публій Вергілій Марон (70 – 19 до н. е.) був одним із найвизначніших поетів античної літератури. Відомостей про Вергілія небагато, а ті, що є, дійшли до нас у вигляді розрізнених цитат пізніших римських авторів та в складі семи коротких начерків життєписів знаменитих людей з-під пера Светонія. Батько поета був латином, чий рід декількома поколіннями раніше осів у Північній Італії, яка називалася тоді Цізальпійською Галлією. Спершу він був гончарем, а потім промишляв розведенням бджіл і продажем лісу.

Вергілій народився 15 жовтня 70 р. до н. е. біля Мантуї, у селищі Анди. Він отримав гарну освіту у Медіолані (сучасний Мілан). У дев'ятнадцять років Вергілій приїхав до Риму навчатися риторики. Він готувався до кар'єри адвоката, проте природна сором'язливість визначила його життя як поета. У Неаполі чи поблизу нього Вергілій прожив майже все своє життя. Лише зрідка відвідував він Рим, бував на Сицилії та один раз відвідав Грецію.

Перші поетичні спроби Вергілія відносяться до шкільних років і написані в дусі пануючого тоді неотеричного напрямку, головним представником якого був Катулл. Для цього напрямку була характерна байдужність до політичних і соціальних проблем, що розвинулася в розорених громадянськими війнами групах середніх римських станів, і індивідуалістичне ставлення до життя. Неотерична поезія, розрахована на невелике і замкнуте коло освічених читачів, культивувала винятково малі жанри, головним чином епіграми і невеликі поеми за зразком елліністичних епіллій. У літературних колах, з якими Вергілій зав'язав міцні стосунки, він вправлявся у складенні жартівливих епіграм у стилі Катулла.

Друге джерело впливу – епікурейська школа, що поширилася в ті роки. Головною рисою епікурейства була проповідь втечі в приватне життя і задоволення малим, відхід від громадського й політичного життя. Саме близькість до епікурейства позначилася на всій наступній творчості Вергілія.

Давні біографи зображують Вергілія простою, сором'язливою і сумірною людиною, цілком відданою роботі над віршами. Він залишив нам три твори: «Буколіки, або Еклоги» (42 – 39 р. до н.е.), «Георгіки» (38 - 30 р. до н.е.) і поему «Енеїда» (29 – 19 р. до н.е.). Останній твір, щоправда, незакінчений, і побачив світ вже після смерті автора. Кожен із названих творів написаний під впливом обставин особистого життя поета або суспільного життя епохи; є наслідуванням цілком певного грецького поета й водночас їхній зміст і значення більші й ширші, ніж привід і задум написання.

Збірка «Буколіки» був складена Вергілієм як поєднання “вченого” й сентиментального олександризму з ідеалом тихого життя на лоні природи. Поезії збірки написані під впливом буколічних ідилій Феокріта. Свого часу в збірці Феокріта містилося 10 «буколічних» творів.

Збірка Вергілія так само складається з 10 еклог («обраних віршів»), з яких шість є діалогами між пастухами. Ці короткі пісеньки, відтворюючи іноді прийоми народного стилю, були досить придатним матеріалом для реформи поетичної мови, зробленої Вергілієм. Ця реформа стала основою для всього подальшого розвитку римської поезії.

Приводом до написання «Буколік» став епізод з життя самого поета. У 42 р. до н.е. під час конфіскації у його батька забрали маєток, і лише завдяки впливовим друзям Вергілію повернули рідний дім. Ця перенесена в умовний світ майбутнього автобіографічна ситуація виражена в I і IX еклогах.

У I і V еклогах звучить виразна політична тенденція: прославлення роду Октавіана Августа, ототожнення його з богом. Перша написана у формі розмови двох селян. Один сумує, бо в нього відібрали землю, другий радіє, що бог його врятував. На запитання: «Хто ж бог твій і де він?» Вергілій називає богом «владику Риму». Попри таку ідейну заангажованість, загальна риса цієї збірки – віддаленість від живої дійсності за тематикою і характерами образів (стилізовані, нереальні образи пастухів, казкова країна Аркадія).

Хоча у багатьох еклогах Вергілій наслідує Феокріта, а деякі рядки є дослівними перекладами з грецької, однак «Буколіки» не можна зараховувати ні до злободенної травестії, ні до перекладацького експерименту. Зображення пастушого світу Вергілія інакше, ніж у Феокріта. Вергілій дивиться на пастухів не зверху вниз, як Феокріт, а навпаки – знизу вверху, із задрістю, як людина, замучена жорстокими перипетіями часу, що шукає спокою, простоти, чистоти. Пастухи Вергілія – цілком умовні фігури для виголошення ніжних і сентиментальних віршів на будь яку тему. Їх дійсність може виступати в найхимерніші поєднання з буколічним світом.

Одна з тем до яких звертається Вергілій – кохання. У другій і восьмій еклогах показано смуток закоханого пастуха. Часто почуття зображено сильні, пристрасні, зі складними нюансами й відтінками, що переходять у трагічний пафос. Настрій і пейзаж складають у Вергілія одне ціле. Тематика Феокріта розширюється і доповнюється: нещасливе кохання чергується із щасливим; плач над загибеллю Дафніса (V еклога), змінюється з приводу його обоження на радість.

Сучасна політична тематика входить не лише в I еклогу. Подальший крок у цьому напрямку знаходимо у славнозвісній IV еклозі. Вона звернена до сучасника Вергілія Асінія Полліона, консула, одного з покровителів поета: в урочистотуманному стилі оракула автор провіщає настання нової ери. Нова епоха у Вергілія пов'язана з народженням якогось хлопчика, майбутнього владаря світу, який наділений людськими й божественними рисами; він несе з собою кінець «залізного віку» і початок «золотого». Ця еклога привертала увагу коментаторів творчості Вергілія як у давнину, так і в Новий час. Уже в античності намітилися дві основні лінії тлумачення – історична й міфологічна. Історична пояснювала, що в еклозі Вергілій звертається до майбутнього сина Асінія (за іншим припущенням істориків, «чудесне» дитя – це очікувана дитина Октавіана Августа від шлюбу із Скрибонією, що скріпив союз імператора з сенатом).

А, згідно з міфологічною лінією тлумачення, давні християни вважали, що у вірші напропорочена поява Христа і, починаючи з доби Середньовіччя, Вергілій

вшановувався церквою як символ вищої мудрості. Невипадково, саме Вергілія Данте обере провідником по пеклу у своїй “Божественній Комедії”. Щоправда, у народі ім’я Вергілія було оповите легендами, у яких він зображувався чаклуном і чорнокнижником.

Загалом, збірка Вергілія містять особливості, характерні для буколічного жанру (обов’язкова “пастуша” тема, діалог-змагання пастухів, їхні маски, що надають жанру рис умовності). «Буколіки» знаменували втечу від дійсності в ідеальний світ аркадійства, де «пастухи» віддаються коханням і поезії. Для світової літератури значення «Буколік» – велике: на матеріалі буколічної фікції Вергілій створив лірику нового типу.

«Буколіками» Вергілій звернув на себе увагу Октавіана Августа і його сподвижника Мецената, що були зацікавлені в літературній пропаганді ідеологічних основ нового ладу. Цей лад вимагав нової державницької ідеології, пофарбованої в романтичне схиляння перед римською стародавністю.

Наступний твір Вергілія – дидактична поема «Георгіки» («Про землеробство»), адресований Октавіану й Меценату. Вергілій працює над нею сім років (бл. 37–30 до н. е.). Поема написана на замовлення Мецената. Річ у тім, що відродження землеробства було на той час питання політичного значення: Октавіан роздавав землі міській і військовій (армійській) бідноті, формуючи тим самим в Італії новий прошарок дрібного та середнього селянства, відданого особисто йому. Поема Вергілія повинна була вихвалити цей політичний крок й одночасно стати посібником або підручником для землеробства.

Зразком для «Георгік» послужила грецька дидактична поезія, зокрема поема Никандра «Георгіки», а також уже класична поема Гесіода «Труди і дні». «По містах італійських дзвоню Гесіодовим віршем», – визнає Вергілій. З першою збіркою Вергілія «Георгіки» пов’язані спільною сільською темою, але у «Буколіках» описувалося блаженство «золотого віку», а в «Георгіках» – праця «залізного віку».

Дидактична поема “Георгіки” складається з 4 книг. Перша присвячена землеробству, друга – садівництву і виноградарству, третя описує тваринництво, четверта – бджільництво. Зовні – це практичні поради у віршах: коли орати, як угноювати землю, доглядати худобу. Поради чергуються з описами природи, міфологічними та історичними оповіданнями. Але в кожній книзі – величальні вірші на честь живого бога – імператора Августа. Як і в “Буколіках”, у цьому творі Вергілій також проповідує мирне, спокійне життя. Дидактичне завдання Вергілія полягало не стільки у викладі агрономічної дисципліни, скільки в проповіді моральної цінності землеробської праці, у показі її радостей, у прославленні сільськогосподарської діяльності як специфічної форми життя. Вислів Вергілія, що став крилатим – “Праця все перемаже” – лейтмотив збірки. Культ імператора, ідея “повернення до землі”, протиставлення “простої людини” городянам – все це було пов’язане з ідеологією принципату й відбилося в “Георгіках”.

«Георгіки» вважають найдосконалішим твором Вергілія за чистоту і поетичну завершеність вірша. У них разом з тим найглибше відбився характер поета, його погляд на життя і релігійні переконання. Це поетичні етюди про гідність праці. Землеробство в очах автора – свята війна людей проти землі, і Вергілій часто порівнює подробиці землеробського побуту з військовим життям.

Ще у вступі до третьої книги «Георгік» Вергілій обіцяв написати новий твір, що прославляв би перемогу Августа над ворогами Риму. Але війни скінчилися і почалася «ера миру». Вона висунула нові проблеми, у першу чергу, обґрунтування законності імператорської влади, її божественної обумовленості. Тому Вергілій замінює первісний задум і вирішує створити епос, подібний до Гомерового. Так виник задум «Енеїди» - величної епічної поеми, яка принесла автору світову славу.

Вергілій працював над «Енеїдою» останні 10 років свого життя, проте так і не вважав її закінченою. Робота йшла важко: спочатку поет написав увесь твір прозою, а потім перекладав його в гекзаметри у довільному порядку. Готові уривки читав Меценату і самому Августу. Відчуваючи незадоволення зробленим, він вирішив відвідати місця, описуваних у поемі подій, але по дорозі захворів і помер. Вергілій не бажав видавати твір у такому вигляді і перед смертю заповів спалити «Енеїду». Поему було врятовано за наказом Августа і надруковано після смерті поета.

У ній повністю розкриваються як суспільнополітичні погляди, так і поетична майстерність автора. Вергілій створив міфологічну поему з історичної перспективою, пов'язавши міф і сучасність.

Ідея поеми – утвердження світової могутності Риму та уславлення імператора Августа і його правління. Поет часто згадує сучасні йому події, вони даються у формі передбачень і пророкувань.

Головним джерелом поеми Вергілія стала епопея “Аннали” (“Літопис”) Квінта Еннія – одного з найвидатніших представників ранньої римської літератури. У 18 книгах “Анналів” Квінт Енній поетично і якнайдетальніше відтворив історію піднесення Риму від часів міфічного Енея і до сучасних йому днів, зображуючи її “як історію перемоги римської доблесті, що є відповідальною за долю всього людства”.

Міф про Енея вже в середині III ст. до н.е. дістав у Римі офіційне визнання: Рим вважався оновленою Троєю, знатні роди намагалися вивести свої генеалогії від троянського царевича Енея та його супутників. Історик Варрон навіть написав трактат “Про троянські сімейства”, у якому римські патриції “відшукували” своє генеалогічне коріння. Так, рід Юліїв пов'язував себе з сином Енея Асканієм, твердячи, що друге ім'я Асканія – Іл – було перероблене в Іул (Юлій). Тож, розробляючи сказання про Енея, Вергілій створив поему не тільки про початок римської історії, але й про предків Августа.

Вергілій орієнтується також на гомерівські зразки. Оновлюючи міфологічний епос, він вступав, за античними уявленнями, у “змагання” з Гомером. Це означало певний розрив з естетичними принципами александризму.

«Енеїда» – своєрідна римська “Іліада” й “Одіссея” у формі національного епосу. Поема розповідає про пригоди троянського царевича Енея, сина Анхіза і богині Венери, який після зруйнування Трої заснував нову державу на італійській землі – майбутній Рим. Перша частина поеми (I – VI кн.), де йдеться про мандри героя і його супутників, нагадує “Одіссею”. Друга (з VII по XII кн.) подібна до “Іліади”: у ній йдеться про війну, про численні військові сутички Енея з італійськими племенами. Переказуючи легендарну історію Риму, Вергілій навмисне намагається викласти її за схемою Гомерових поем, адже на цих поемах

виховувалися покоління. Отже, твір римського автора мав виконувати і дидактичну функцію.

Окрім того, Вергілій використав величезний арсенал грецьких міфів, яких не опрацьовував Гомер, а також римських сказань і легенд, Вергілій не копієць, а справжній митець, його творча індивідуальність позначається в усьому. Цілком оригінальною є розповідь про трагічне кохання карфагенської цариці Дідони, що, зраджена Енеєм, спалює себе на вогнищі. Для розвитку цієї любовної лінії епосу Вергілій скористався психологічним принципом поеми олександрійця Аполлонія Родоського “Аргонавтика”, у якій аналізувалися складні почуття Ясона і царівни Медеї.

Отже, на відміну від поем Гомера, які постали з фольклорних джерел, “Енеїда” Вергілія – “літературний” епос. Джерелами сюжету поеми стали, окрім міфів, численні літературні пам’ятки, серед яких насамперед “Аннали” Квінта Еннія, а також Гомерові поеми “Іліада” і “Одіссея”, твір Аполлонія Родоського “Аргонавтика”, праця Варрона “Про троянські сімейства”.

Твір Вергілія позначений виразною політичною тенденційністю. Одна з основних ідей “Енеїди” перегукується з центральним положенням офіційної ідеології Октавіана Августа. Її суть полягає в ідеї Риму – володаря світу, у визначенні історичної місії Риму в світовому розвитку народів, а також прославленні самого імператора, його “божественного” походження і правління. Не дивлячись на міфологічну форму, на те, що події віднесені в далеке минуле, поема звернена до сучасності, глибоко актуальна. Згадки про сучасні поетові події досить часті, вони подаються у формі передбачень, пророцтв (I, VI, VIII, XII пісні).

Особливо важливим для характеристики ідеологічної спрямованості поеми є пророцтво Анхіза в VI пісні поеми. Ідеолог нової влади, Вергілій повчав, що Рим мусить панувати над усіма народами. Нехай інші досягли більших успіхів у мистецтві і науках, Рим правитиме світом: **«Інші майстерніші, ніж ти, відливатимуть статуї з міді, з мармуру теж, я гадаю, різьбитимуть лиця живії, краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе викреслять сферу небесну і зір кругове обертання. Ти ж пам’ятай, громадянине римський, як правити світом, – будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи, милувати щирих підданців і вкрай довойовувати гордих»**. По суті, пророцтво Анхіза – квінтесенція поеми. Це декларація, що відповідала офіційній програмі, яка визначатиме політику Римської держави упродовж багатьох століть. З покоління в покоління школярі в римських школах вчили заповіт Анхіза, а сама «Енеїда» сприймалася як підручник з історії римської держави.

У дусі ідеології цезаризму й політики Августа Вергілій прославляє давні римські доблесті й благочестя. У цьому відношенні особливо характерний образ головного героя твору – Енея, який найповніше втілює у собі ці якості. Зауважимо, що дослідник творчості Вергілія А. Мішель свого часу наголошував, що непересічне значення «Енеїди» полягає в тому, що в ній обґрунтована філософія політичної влади, піднімається проблема ролі особистості в суспільстві, а образ Енея – це передусім образ шукача істини. Тенденція уславлення самого Октавіана Августа виявляється вже у виборі сюжету поеми, оскільки Август, що належав до Юліїв, вів свій родовід від міфічного сина Енея Іула (Юлія). Еней, у свою чергу, згідно міфології, був сином богині Венери. Таким чином, Вергілій прагнув

стверджувати положення щодо “божественності” Августа, що служило однією з ідеологічних основ його влади. Прославлення особи Августа звучить неодноразово (наприклад, VI пісня поеми або зображення на щиті Енея у VIII пісні). Окрім того, сюжетна лінія Енея і карфагенської цариці Дідони є художнім втіленням сучасного Вергілієві протистояння Риму і Карфагену (Пунічні війни), а війна Енея з Турном – відгук на загарбницькі війни римської влади.

У поемі “Енеїда” знайшли своє втілення етико-естетичні ідеали республіканського Риму в світоглядному переосмисленні доби принципату, зокрема, у взаємостосунках людини й суспільства висувається теза щодо підпорядкування особистих інтересів громадським; кохання поступається обов’язку. Вергілій розкриває цінність людини передовсім через вчинки, спрямовані на благо суспільства (образи Енея, Низа, Евріала).

Поема “Енеїда” є показовою для світової літератури і в плані еволюції космосу в античному світосприйнятті. У порівнянні зі своєрідним світovidчуттям у поемах Гомера в “Енеїді” Вергілія відбувається розширення космосу, простору, часу. Водночас відбувається розширення духовного світу людини і переміщення динаміки дії у сферу переживань. Поряд із зовнішньою пасивністю героїв поеми характерна їхня внутрішня напруженість.

Твір Вергілія – новий рівень розвитку епічного жанру в античній літературі. Йому характерні:

- спрямованість у сучасність;
- мінімум відступів від єдиної лінії розповіді;
- динамічність дії;
- прояв особистості автора;
- психологізм;
- новелістичний характер пісень.

Таким чином, “Енеїда” Вергілія вийшла на новий рівень розвитку епосу, поєднавши в собі риси **героїчного, пригодницького, генеалогічного й дидактичного епосів.**

«Енеїда» Вергілія – твір патріотичний і глибоко національний. Хоча поет і прославляє поемі імператора і Імперію Августа, за що його іназивали ідеологом нової влади, але робить це настільки узагальнено, що можна стверджувати: в «Енеїді» Вергілій прославив усю римську історію і весь римський народ, вважаючи Августа лише яскравим представником і виразником волі цього народу.

З формального боку “Енеїда” стала одним із найвищих досягнень римської поезії. Стислий, точений стиль, що перетворював окремі вислови у “крилаті слова”, поєднується з високою досконалістю плавного й звучного вірша. Літературні нововведення Вергілія по-різному оцінювалися сучасниками, але незабаром прийшло загальне визнання. Вергілій став “класиком”. Вся наступна римська поезія активно запозичує у нього, а в римській школі він був основним автором, на зразках якого вчилися мови та стилю.

Вергілій вплинув на багатьох представників доби Відродження, зокрема на Ф. Петрарку, Л. Аріосто, Т. Тассо, ним захоплювався П. Ронсар. В епоху класицизму впливу Вергілія зазнали Н. Буало, Ж. Расін. “Енеїду” Вергілія використав для написання свого національного епосу “Генріада” Вольтер, який вважав, що найбільшою заслугою Гомера є те, що його наслідував Вергілій. У XIX

ст. мистецтвом Вергілія захоплювалося чимало французьких письменників – від Віктора Гюго до Анатолія Франса.

Разом із тим, з XVII ст. «Енеїда» стала об'єктом численних пародіювань (травестій). У 1633 р. італієць Лаллі створив першу перероблену «Енеїду». У Франції у 1648-1652 рр. поет Скаррон використав для своїх пародійних поем творчість Вергілія. У 1784 р. травестію на «Енеїду» створив німець Блюмауер, а в Росії XVIII ст. – Осипов і Котельницький.

Неперевреною вершиною травестій стала поема І. Котляревського «Енеїда». Творчо скориставшись сюжетом Вергілієвої «Енеїди», Іван Котляревський створив травестійну поему, характерною особливістю якої є навмисна невідповідність між темою твору та її мовним втіленням: римські боги і герої у Котляревського розмовляють жаргоном українських семінаристів XVIII ст. Український поет написав оригінальну поему з українського життя, пройняту народною традицією. М. Рильський так сказав про І. Котляревського: «...з латинської дзвінкої міді він наше срібло виливав».

Література:

Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література. К.: Либідь, 2001.

Підлісна Г.Н. Антична література. К., 1992.

Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя : Історико-естетичний нарис. К.: КМ Академія, 2004.

Антична література: Хрестоматія / Упор. О.І.Білецький. К., 1968.

Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія. Львів: Світ, 2000.

Римська елегія / Пер. з лат. А. Содомора. Львів : Літопис, 2009. 578 с.

Питання для самоконтролю:

1. Що лежить в основі поняття «золотий вік»?
2. Чому в епоху Середньовіччя особливої популярності набула четверта еклога «Буколік»?
3. Які сцени «Енеїди» Вергілія справили на вас найбільше враження?

2.3. Творчість Горація та Овідія

План

1. Життєвий шлях Горація та пошуки «золотої середини».
2. Ідейно-поетичний зміст літературної спадщини Горація.
3. «Любощів ніжний співець» Овідій.
4. Характерні особливості «Метаморфоз» Овідія.

*Я перший положив на італійську ліру
Еллади древній спів. Так не таїсь від миру
І лавром, що зростив святий Дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.
Горацій*

«Золотий вік» римської літератури здобув свою гучну назву передусім завдяки творчості Вергілія, Горація та Овідія. Сьогодні ми познайомимося з творчим доробком двох великих поетів – Горація та Овідія.

Молодшим сучасником Вергілія був **Квінт Горацій Флакк (65 р. до н.е. – 8 р. до н.е.)**, видатний поет епохи принципату, основоположник римського класицизму. Він народився у Венузії (сучасна Веноза) в області Апулія на півдні Італії. Батько його був вільновідпущеником та мав невеликий маєток. Він дав своєму синові добру освіту. Спочатку Горацій навчався у Римі у школі, де вивчав стародавніх поетів, а потім подався в Афіни. Там Горацій займався грецькою поезією і філософією. Коли після вбивства Цезаря в Афіни прибув Брут, Горацій перейшов на бік республіканців і отримав у їхньому війську звання трибуна. Згодом, підсумовуючи здобутки і втрати цього періоду свого життя, поет скаже: «За привидом свободи водив нас відчайдушний Брут».

Поразкою Брута під Філіппами (42 р. до н. е.) і розгромом республіканської партії закінчився період юнацьких захоплень Горація: мрії про римську свободу розвіялися, попереду було нове життя. Він утік із поля бою, а після оголошення амністії повернувся до Риму. Горацій опинився у скрутній ситуації: маєток батька було конфісковано, засобів для існування не було. Колишній керівник легіонів вступив у колегію квесторських переписувачів. На цей час припадає початок його літературної діяльності.

Перші літературні спроби Горація привернули до нього увагу Вергілія, котрий побачив у ньому талановитого поета. У 38 р. до н. е. Горацій був представлений Вергілієм Меценату і незабаром увійшов до його гуртка, який об'єднував поетів-прибічників нового режиму. У 33 р. Горацій отримав від Мецената у дарунок невелике помістя.

Поступово Горацій стає «Августовим співцем». Навіть усе власне майно Горацій заповів імператорові – жест, що мусив довести, яким вірним підданим він був. Але інколи поетові було важко усвідомлювати свою залежність від можновладців, і він, як свідчить його біограф Светоній, навіть відмовився від почесної для нього пропозиції посади секретаря при Августі.

Більшу частину свого життя Горацій провів у Сабінському маєтку, подарованому свого часу Меценатом. Помер він у 8 р. до н.е., залишивши порівняно невелику книгу віршів, які принесли йому безсмертну славу.

Уся літературна спадщина Горація складається із збірки еподів, двох збірок сатир, чотирьох книг од, ювілейного гімну і двох книг послань.

«Еподи» (приспівки) – це написані ямбом ліричні вірші, що супроводжуються короткими приспівками. Значною мірою у своїх «Еподах» Горацій орієнтувався на ямбічну традицію Архілоха. Збірка складається із 17 віршів, написаних на актуальні політичні й особисті теми (випади проти окремих осіб, вірші любовної тематики). Твори дають уявлення про політичну й духовну еволюції поета, що знайшла вираження в переході на позиції цезаризму (еподи 7, 16, 9). Поезії цієї збірки умовно можна поділити:

- на еподи політичного спрямування;
- на літературні теми;
- соціального спрямування.

Деякі еподи своїм змістом близькі до сатир. У них Горацій нерідко вдається до прийому, характерного для цього жанру, – думки автора висловлюють особи, які беруть участь у діалозі або монологі. Еподи, темою яких є заклик до насолоди, як заявляють деякі дослідники, розчистили поетові шлях до од і стали прелюдією тих творів, у яких він так уміло застосовував форми класичної давньогрецької лірики.

Свої сатири Горацій називав «розмовами» Перша книга сатир складається з десяти віршів, друга – з восьми. «Сатири» Горація також різноманітні за змістом:

- низка сатир містять автобіографічні відомості;
- група творів, присвячених літературним питанням;
- група сатир філософсько-морального характеру.

У сатирах філософсько-морального характеру Горацій розкриває один із основних принципів свого світогляду, заснованого на епікурейській філософії, – “задоволення малим”, який виражається у проповіді мирного сільського життя на лоні природи, подалі від хвилювань міської суєти. Ця “філософія поміркованості” була своєрідною формою прийняття режиму Августа широкими колами рабовласників і самим поетом, що дозволяло їм зберегти ілюзію незалежності й свободи. У сатирах порушуються також загальні моральні питання: до людських вад Горацій ставиться поблажливо; його сатира позбавлена різкості й викривальної сили. В умовах принципату політична тема, критика суспільних стосунків не могла знайти місця в сатирах Горація.

Горацій – поет думки і разом з тим майстер сильного, стиснутого слова і чіткого, конкретного образу. Усі ці моменти присутні вже в ранній творчості, але поету не завжди вдається створити з них єдине художнє ціле, і образний бік виявляється нерідко лише ілюстрацією для відстороненого міркування. Більшої цілісності Горацій досягає у своїх пізніших творах.

Найвизначніший твір Горація – «Оди» – збірка ліричних віршів у 4-х книгах. Серед них виділяються оди політичні, філософські, любовні. У політичних одах Горацій виступає як ідеолог режиму Августа. Він прославляє його правління і його особистість (1, 2, 12, 37), оспівує в дусі офіційної ідеології давню римську доблесть (“Римські оди”, III, 1 – 6).

В одах філософського змісту звучать принципи життєвої філософії Горація, так званої «гораціанської мудрості» (Кн. II, оди 3, 10, 14, 16). Це проповідь «золотої середини», міри, задоволення малим – тема, близька до висловленої в ранніх творах – «Еподах» і «Сатирах». Горацій закликає до вдоволення малим, помірності, яка загартовує людину. Вона ж є запорукою гідної поведінки на війні, запорукою безсмертної римської чесноти.

У душі звульгаризованої епікурейської філософії Горацій висуває принцип «Лови день» («мент»), «Користуйся сьогоднішнім, не думаючи про майбутнє» (I, 11, 25).

Серед од, присвячених друзям, особливе значення має ода «До Помпея Вара» (II, 7).

Про своє поетичне покликання Горацій говорить у славнозвісному «Пам'ятникові» (III, 30). Автор розмірковує про значення своєї творчості для вічності, про місце поета і поезії в системі людського буття. Говорить поет і про свої конкретні заслуги, наприклад: ознайомив римлян із грецькою лірикою – мистецтвом Алкея, Сафо, Анакреонта. Так, поет смертний, але його твори – вічні, стверджує Горацій.

Оди Горація цілком слушно вважають його найкращими творами. Бездоганність форми при стислій виразності мови – результат ретельної, клопіткої праці. Його художні прийоми, вибір лексики залежать від теми та ідеї вірша, від зображуваного предмета. В одах, що славлять Августа, захоплює мудрість правителя; його влада – влада розумна. Могутність Августа порівнюється з могутністю Юпітера, верховного божества. В одах, присвячених коханням, Горацій постає гульвісою, котрий оспівує вино і чуттєві насолоди, не піклуючись про майбутнє, про завтрашній день. У коханні Горація, незважаючи на багатство жіночих образів, немає пристрасті справжнього почуття.

У період з 19 до 14 рр. до н. е. він пише поетичні послання. Хоча у нього були попередники, лише Горацій дав закінчене художнє оформлення епістолярного жанру в поезії. Перша книга «Послань» написана на різноманітні теми філософського характеру, близькі до сатир. Тон послань вирізняється більшою серйозністю, що пояснюється не лише жанром і предметом зображення, а й віком поета. Спокій, свобода духу, подолання нерозумних бажань – основні думки першої книги послань. Своє завдання Горацій бачить у тому, щоб передати цю істину людям свого кола і навчити їх жити правильно, згідно з обставинами часу.

Велику цікавість в історично-літературному аспекті становить друга книга «Послань», яка складається з трьох листів: «До Августа», «До Флори», «Послання до Пізонів», відоме в літературі під назвою «Про мистецтво поезії».

У «Посланні до Пізонів» Горацій висуває вимогу змістовності мистецтва, яке має суспільне значення. Завдання мистецтва він бачить у тому, щоб повчати людей, впливаючи на їхні почуття, одночасно даючи їм естетичну насолоду. У зв'язку з цим поет приділяє велику увагу художній формі, композиції твору, його мові й стилю, і вимагає ретельного опрацювання твору, стрункості і ясності композиції, досягнення єдності форми й змісту. Серйозного значення він надає питанням критики літературного твору, вивчення досвіду класиків тощо. Таким чином, Горацій формулює принципи римського класицизму: основне завдання поета – радувати, наставляти, хвилювати – повинно проявлятися у всіх жанрах, але

з особливою силою у трагедії. У цьому жанрі можна відродити стародавні традиції, а з їхньою допомогою – і давні добропристойні звичаї. Мета поетичної творчості – приносити користь, наснажуючи, говорити водночас приємне і корисне для життя, таким чином, розважаючи, повчати. Це послання вплинуло на увесь розвиток європейської літератури. Зокрема, французький класицист Н.Буало у своїй «Поетиці», яка заклала основи нової літератури, йшов за Горацієм не лише в ідейному сенсі, а й навіть за композицією.

Творчість Горація суперечлива: прославляючи Августа і Мецената, він намагається залишитися в колі тем приватного життя; тяжіючи до «малих форм», він пише послання.

Поетичний світ Горація надзвичайно багатий, яскравий та барвистий. Він складається з конкретних, виразних, навіть «заземлених» образів: ниви – сардинські, лівійські чи фракійські; сади – кампанські; луки – калабрійські; виноградники – каленські; кедр – понтійський; товари – сирійські тощо. Художній простір у поета стає, таким чином, конкретним і зримим, але, водночас завдяки цим «географічним образам» поширюється до загальноземних меж. Не менш конкретний у його творах і художній час (хронос). Минуле, легендарна історія та міфологія, сучасність, почуття і настрої поета – бусе це створює цілісний образ художнього хроносу в поезіях Горація.

Творчість Горація, поета всеохоплюючого за кількістю зображуваних тем, залишилася не лише рядком в історії золотого віку римської літератури, але й в історії літератур багатьох народів і країн.

Твори Горація були високо поціновані в Україні. Їх вивчали у братських школах, Києво-Могилянській академії, на Горація посилалися Ф.Прокопович у праці «Поетичне мистецтво» (1705), мотиви гораціанської лірики звучать у творчості Г.Сковороди. Перекладали Горація І.Франко, В.Щурат, М.Білик, М.Зеров, А.Содомора, Борис Тен та ін.

Поряд із офіційним напрямом у літературі цього періоду існувала й опозиційна течія. До останньої належали поети, які розробляли жанр елегії. В умовах принципату опозиційність режимові Августа могла знайти вираження тільки у відмові від прославлення принцепса, від офіційних тем прославлення римської доблесті й громадянства. На відміну від ранньої грецької елегії, яка в більшості випадків мала суспільно-політичний зміст, римській елегії властивий особистісний характер, звернення виключно до любовної тематики. Кохання для елегійного поета стає єдиним змістом життя, що володіє його почуттями й думками. Елегії, як правило, групувалися в цикли (книги), об'єднуючись навколо імені коханої поета. Представниками жанру любовної елегії були поети Тібулл і Проперцій. Найвизначнішим поетом, що не належав до офіційного напрямку, і продовжувачем традицій Тібулла і Проперція став великий римський поет Овідій.

Публій Овідій Назон (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.) став першим великим письменником, що відобразив у своїй творчості риси нової літературної епохи. Поет народився поблизу Рима в березні 43 р. до н.е. в сім'ї багатого римлянина старовинного роду Овідіїв. Оскільки римське ім'я зазвичай складалося з трьох частин, то хлопчика назвали Публієм, а старовинне прізвисько предка «назон», тобто «носатий», стало прізвищем майбутнього поета.

Овідій одержав блискучу освіту в риторичній школі. Проте урядовцем не став, хоча за роки, проведені на державній службі, зумів досягти багато чого. Його успіхи були настільки значними, що він мав право займати одне з найпочесніших місць в театрі; а коли йому виповнилося 25 років, то відкривалася перспектива бути сенатором. Але Овідій залишає службу і цілком віддається поезії. Це, звичайно, розчарувало батька Овідія, старший син якого помер у молодому віці, а молодший – Овідій – не порадував ні кар'єрою, ні “зразковим” особистим, сімейним життям: поет був двічі одружений, але обидва рази невдало. Овідій повністю віддається творчості: він міг собі дозволити це, оскільки став досить багатою людиною.

Вірші принесли славу, нові знайомства. Овідій стає товаришем Горація, зближується з гуртком Валерія Мессали, до якого входили відомі люди того часу. Душею гуртка був поет Тібулл. У своїх творах він мало цікавився політикою, вірші присвячував коханням, природі й радощам сільського життя. Чимало поетів цього гуртка несхвально ставилися до нововведень Октавіана Августа в Римі, але боялися говорити про це відкрито, не зачіпали у своїх творах небезпечних тем.

Овідій також писав лише про душевні переживання закоханих і радощі безтурботного життя. Перші книги Овідія були дотепні, вишукані, але позбавлені серйозного змісту. Однак уже в них відчувалася його глибока обізнаність, освіченість, знання грецької історії та міфології, любов до якої була давньою пристрастю Овідія. Ще зовсім юним він захоплювався грецьким епосом (брався до написання епосу “Гігантомахія”), а також грецькою трагедією (його трагедію “Медея”, наслідування Еврипіда, високо цінували тогочасні літературні критики).

Поетичний дебют Овідія як оригінального поета пов'язаний з елегією. Поет відобразив у своїй творчості ідеологію вершницького стану, що досяг в той час свого найвищого економічного розвитку. В його творчості переважають еротичні теми, в яких головним є не глибокі почуття, а дотепна іронічна гра традиційними літературними мотивами, з постійними переспівами як попередників, так і самого себе. Твори Овідія відрізняються віртуозною легкістю і гнучкістю стилю, яким він володів досконало.

У творчості поета виділяються три якісно різні періоди. **Перший період творчості припадає на 20 р. до н. е. – 1 р. н.е.** Овідієві було 20 років, коли він звернувся до жанру любовної елегії. Спочатку він ще наслідує Корнелія Галла, Тібулла і Проперція, а надалі творить свої елегії цілком в іншій тональності, яка відображала своєрідність його світовідчуття, його філософію кохання. У творчості Овідія елегії складають три книги “Любовних елегій” (49 віршів). Вони принесли авторові загальне визнання. До Овідія горнеться “золота” молодь, яка не сприймала насиченої філософськими роздумами поезії Горація або ж високої героїки Вергілієвої “Енеїди”.

Збірка «Любовні елегії» присвячена коханій поета, умовно названій іменем грецької поетеси Корінни. Ще в античності намагалися встановити, хто приховується за цим ім'ям, але марно. Для Овідія кохання – це втіха, своєрідна гра, мистецтво, яке можна опанувати, позаяк воно має свої закони, свої правила гри. При цьому поет вирізняється дивовижною добротою, теплотою свого почуття та впевненістю у невмирущості своїх творів.

У жанрі любовної елегії написана й талановита дидактична поема “Наука кохання”, що містить практичні поради закоханим. Цей твір прозвучав ніби глузливым відгомонам на низку законодавчих актів Августа, спрямованих на оздоровлення звичаїв і зміцнення сім’ї.

У поемі Овідій дає поради спочатку чоловікам, а потім жінкам про те, де знайти предмет кохання, як його завоювати, а потім утримати. Легка, грайлива, витончена поема одночасно дає уявлення про чимало сторін римського побуту (вигляд житла, одяг, прикраси, наїдки тощо).

За “Наукою кохання” йде інший твір, своєрідний додаток чи “протиотрута” до “Науки кохання” – “Засоби від кохання”, а також твір прикладного характеру “Про косметику”.

З роками Овідій звертає свій погляд у минуле, історію, але не для того, щоб догодити Августу, оспівавши подвиги предків, – це він залишає іншим. Овідія цікавить тема кохання в історичному розрізі, й він пише книгу “Героїди” (“Героїні”), у якій у формі любовних елегій-листів до чоловіків і коханців розповідає про кохання славетних жінок давнини – і реальних, і міфічних. Збірка «Героїди» складається із 15 послань міфологічних героїнь до своїх коханих (наприклад, Пенелопи до Улісса, Брісеїди до Ахілла, Федри до Іпполіта, Дідони до Енея, Деяніри до Геркулеса) і трьох послань героїв із відповідями на них героїнь (Паріса до Олени і Олени до Паріса, Леандра до Геро і Геро до Леандра, Аконтія до Кідіппи і Кідіппи до Аконтія). Збірка містить таким чином всього 21 послання.

У цій книзі знайшла свій яскравий прояв притаманна Овідію майстерність поетичної варіації. Всі героїні послань перебувають в однаковому становищі: журяться, страждають, прикликають коханих. Одначе, Овідій надав кожній із них своєрідності: у мові, зовнішності, навколишніх атрибутах. На міфологічному матеріалі поет зображає драматичні перипетії кохання з цілковитою серйозністю. Світ любовних почуттів жінки вперше в римській літературі отримав у Овідія глибоке та виразне втілення.

Твори **другого періоду творчості** (1 р. н.е. – 8 р. н.е.) характеризуються зникненням іронії, у них з’являється навіть пафос, але залишається основним стильовий прийом поета – за допомогою риторичної техніки перетворювати малі жанри еліністичної поезії у великі. Це пояснюється не лише віком поета (а йому на той час уже 40 років), а й положенням Овідія в римській літературі. По смерті Вергілія, Проперція і Горація він стає провідним поетом Риму. Окрім того, третя дружина Овідія Фабія доводилася родичкою Октавіану Августові, а з цим не можна було не рахуватися. Нарешті, треба було подумати й про увіковічення свого імені.

Овідій розпочинає роботу над історико-поетичним коментарем до римського календаря під назвою “Фасти”. Це своєрідний літопис, у якому Овідій описує сотні міфів та легендарних подій, пов’язаних з історією Риму. А так як реформу офіційного календаря здійснив Юлій Цезар, про відновлення храмів і релігійних свят дбав Октавіан, то цей твір набирав державної ваги. За задумом поета, “Фасти” мали включати 12 книг і відображати свята, події та звичаї римлян. Овідій мусив дбати про те, щоб поетичний конспект з римської історії та міфології узгоджувався з урядовою політикою – чи йшлося про тлумачення подій історичних, чи про легенди: як виникли свята, сузір’я тощо. За взірць Овідієві слугували “Причини” Каллімаха. Упродовж 7 років римський поет склав такий довідник на шість місяців,

тож поема залишилася незакінченою. Паралельно з “Фастами” Овідій розпочинає роботу над великим за обсягом епічним полотном – поемою “Метаморфози” (з гр. “перетворення”), у якій на матеріалі греко-римських міфів розповідає про різноманітні перетворення. Овідій переказує у віршах казки й, таким чином, що із величезної кількості маленьких сюжетів утворювалася поема, пов’язана єдиним змістом. Поема “Метаморфози” складається з 15 книг, написана урочистим поетичним розміром – гекзаметром, як і “Іліада” та “Одіссея” Гомера.

Овідій почав розповідь від створення світу і довів розвиток сюжету до свого часу – епохи Августа. У поемі опрацьовано 250 міфологічних сюжетів, і хоча всі вони були відомі читачам, у кожній розповіді поета відчувалися тонкі спостереження, що відобразили особливості часу, у якому він жив, психологічний аналіз вчинків героїв. Політична тенденція “Метаморфоз” дуже прозора, але це не відчувається при читанні окремих поем (епіллій). Вони сприймаються як новели на міфологічні сюжети. Новели різні за характером. В одних переважають казкові елементи, в інших – реалістичні.

Овідія не першого зацікавили легенди про перетворення. Ряд спроб зібрати подібні, відомі ще Гомерові, перекази спостерігаємо в елліністичній поезії. Так, цей матеріал опрацьовували Каллімах, Никандр із Колофона, Парфеній Нікейський. Були такі спроби й у римській літературі, наприклад, у поемі “Ціріс”, яку приписують молодому Вергілієві. До цієї теми заверталися Гельвій Цінна та сучасник поета Емілій Макр. Мотив перетворення характерний не тільки греко-римській міфології; він звучить у найдавніших фольклорних творах різних народів, у тому числі й в українських баладних піснях. Це зрозуміло, адже ідея перетворення, визрівши на ґрунті прадавніх анімалістичних уявлень про природу, стала поетичним баченням світу; вона близька до найдавніших і найважливіших поетичних засобів, що створюються на основі схожості та уособлення – порівняння і метафори.

У поемі Овідія між істотою, яка перетворюється, і тим, у що вона перетворюється, існує, отже, певний зв’язок, однакова тривка схильність до чогось. Наприклад, Лікаон стає вовком, бо був хижим і жорстоким, як вовк; Аскалаф – пугачем, бо мав у душі лихий, темний задум; горда дівчина, що спричинилася до загибелі закоханого в неї юнака, – у камінь, бо мала кам’яне серце. З прадавніми уявленнями про перетворення перегукується теорія **метампсихозу** – уявлення про переселення душ, яку розвинув грецький філософ Піфагор (VI ст. до н.е.). На відміну від мілетських мислителів Фалеса, Анаксимандра і Анаксімена, що дошукувалися єдиної матеріальної субстанції світу, Піфагор протиставив матеріальному світу безсмертну, божественного походження, душу. За його уявленнями, вона може відроджуватися, переселяючись з одного тіла в інше, і навіть у тіла тварин (звідси заборона вбивати тварин і споживати їхнє м’ясо).

Цей погляд знайшов образне вираження у вислові учня Піфагора Емпедокла: “Був я колись і юнаком, і дівчиною, і кущем, і птахом, і рибою у солоній воді”, – писав філософ, відчуваючи себе часткою живої природи. Теорія Піфагора знаходила чимало прихильників у Римі часів Августа. У Піфагоровій науці Овідія приваблювала ідея одвічних безкінечних перетворень усіх істот і речей, віра в незнищенність духу.

У “Метаморфозах” Овідій продовжує тему любові, надає їй широкого розмаху. Цікаво, що, ненавидячи будь-які злочини, здійснені з метою збагачення, щоб принести зло іншому тощо, Овідій виправдовував вади і навіть злочини, здійснені під впливом пристрасті, пояснюючи їх недосконалістю людської натури.

Значною мірою саме кохання є дороговказом, що веде читача звивистими стежками поеми. І те кохання, як і світ, який воно пронизує, буває різне: то жагуче й шалене (Медея), то тихе й погідне (Філемон і Бавкіда), то незрозуміле й руйнівне (Мірра, Бібліда), то чисте й промінне (Пірам і Тісба). Та яким би різноманітним не було це почуття, у поемі його відтінює туга, сум, печаль. Саме воно буває тією прихованою пружиною, яка приводить у дію феномен перевтілення.

Легенди про перевтілення дали Овідієві змогу не тільки безкінечно урізноманітнити тему любові, а й поглибити її психологічно, адже момент перевтілення передбачає найвищу емоційну напруженість як того, хто перевтілюється, так і того, хто сам когось карає перевтіленням.

Овідій, як і кожний великий поет давнини, намагався за допомогою міфу осмислити навколишній світ, зазирнути у складний і суперечливий світ людини, головне ж – образними засобами зробити очевидним геніальний здогад древніх греків про те, що все на світі плинне, все міняється, ніщо не залишається незмінним.

Такі твори, як “Фасти” і “Метаморфози” мали б реабілітувати Овідія в очах Августа, компенсувати попередню неувагу поета до соціально-політичних заходів імператора, але раптом в грудні 8 р. до н.е. Овідія викликали в імператорський палац і Август особисто наказав поетові покинути Рим. Місцем заслання мало стати місто Томи, на березі Понта Евксинського, тобто Чорного моря. Сучасний письменник К. Рансмайр у романі “Останній світ” висунув своє припущення щодо причин Овідієвого заслання: «Вже сама її (книги Овідія “Метаморфози” – О.Г.) назва були в столиці імператора Августа зухвальством і підбурюванням – у Римі, де кожна споруда – то монумент владі, що підтверджує її могутність, непорушність і вічність. Ту книжку Назон назвав “Метаморфози”, тобто “Перетвореннями”, і за це мусив відбувати спокуту на Чорному морі...». І далі: «... Назва кінець кінцем спричинила до того фатального припущення, нібито Назон пише основний роман римського суспільства, роман, у якому впізнають себе багато шанованих і маєтних громадян із їхніми потаємними пристрастями, діловими зв'язками й химерними звичками; усіх їх Назон нібито замаскував, викрив і віддав на поталу людським язикам». Отже, вигнання було довічним, причини Овідієві не пояснювалися...

На той час місто Томи (тепер Констанца в Румунії) – далека й напівдика околиця держави, нещодавно приєднана до Римської імперії. Цю старовинну грецьку колонію населяли греки і гети (фракійські племена, даки, що жили на території теперішньої Румунії). На місто постійно нападали войовничі племена сарматів і навіть досить немолодому Овідію доводилося брати до рук меча, щоб відбивати їхні напади. Після розкішного й заможного римського життя, вигнання здавалося у декілька разів важчим. Відсутність книг, друзів, незнання мови ще більше поглиблювали страждання поета.

У Томах, а це роки **третього періоду** творчості поета (8 – 18 р н.е.), написані останні книги Овідія – п'ять книг “Скорботних елегій” (“Тристій”) та чотирьох

книг “Послань з Понту”. Крім того, написані дидактичні поеми “Про риболовлю” і “Горішник” та віршована інвектива “Ібіс”.

Твори у “Скорботних елегіях” різко відрізняються від його попередніх елегій щирістю тону, глибоким душевним стражданням, почуттям безпорадності й катастрофи та сердечними звірваннями. Перші роки Овідія ще не покидала надія повернутися в Рим, і в своїх листах друзям, імператору, він кається у всіх скоєних і не скоєних гріхах, просить про помилування. Овідій продовжує писати вірші і присвячувати їх Октавіану Августу. Чимало елегій присвячено тяжким роздумам над власною долею у вигнанні, а також деяким думкам про своє минуле і свою творчість. Особливе значення має десята елегія з четвертої книги “Тристій”, присвячена автобіографії поета, звідки й стало відомо про основні моменти життя поета.

У “Посланнях з Понту” Овідій звертається до високопоставлених друзів зі згадуванням їхніх імен. Для Овідія дружба залишалася останньою формою духовного спілкування. Ці твори, як і “Сумні елегії”, сповнені смутку, нарікань на долю й прохання про помилування. Трапляються й мотиви веселого характеру та деякого задумливого гумору; поет вдається тут іноді й до риторики та міфології, що свідчить про те, що він певною мірою звикав до нового способу життя. Отже, у творах Овідія, написаних в третій період творчості, переважають меланхолійні настрої, нав'язані ностальгією за далекою батьківщиною, друзями та рідними.

На засланні лише віра у відданість дружини та сподівання на милість імператора слугували Овідію єдиною втіхою. Після смерті Августа у 14 р. н. е. з'явилась надія на швидке звільнення, проте імператор Тиберій залишав вирок свого попередника у силі. Не дочекавшись визволення, Овідій помер на чужині, далеко від розкішного Риму, в «убоному, дикому краї», де пам'ять про нього живе і нині.

В українській літературі Овідія шанували здавна. Його в “Похвалі астрономії” наслідував Г.Сковорода, Т.Шевченко називав римського поета «найдосконалішим творінням всемогутнього творця вселенної». Іван Франко написав велике дослідження про творчість давньоримського поета. Перекладали твори Овідія Олена Пчілка, О.Маковей, М.Зеров, Ю.Кузьма, А.Содомора.

Чому ж творчість Овідія і сьогодні хвилює шанувальників мистецтва слова? Вичерпну відповідь на це запитання дав український поет-перекладач М. Зеров: «Римські автори золотого віку цікаві для нас не тільки як учителі стилю, але і як автори, близькі нашій сучасності своїми настроями й чуттями... Перечитуючи Вергілія й Горация, Тібулла й Овідія, уважний читач легко розпізнає контури «вічної казки», перипетії «давньої і щораз нової історії».

Література:

1. Підлісна Г. Н. Антична література : навч. посібник / Г. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
2. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.
3. Зеров М. К. Антологія римської поезії / Упоряд. І. В. Хроненко. Київ : Українські пропілеї, 2016. 446 с.

4. Франко І. Про життя і твори Вергілія // Франко І. Зібр. творів. К., 1980. – Т. 26.
5. Франко І. Публій Овідій Назон у Томіді // Франко І. Зібр. творів. К., 1977. – Т. 9.

Питання для самоконтролю:

1. На яких принципах будується поетична творчість Горація?
2. Який філософський і поетичний принцип лежать в основі композиції поеми Овідія «Метаморфози»?
3. Чи погоджуєтеся ви з думкою М. Зерова, представленою на завершення лекції? Обґрунтуйте вашу відповідь.

2.4. Література пізньої Античності й початку Середніх віків

План

1. Римська література «срібного віку».
2. Натуралістична і моралізаторська сатура.
3. Жанр сатуричного роману. Творчість Петронія та Апулея.
4. Характерні ознаки творчості Лукіана з Самосати.
5. Римська література III і IV ст.

З запровадженням імперії становище літератури, яке протягом двох з половиною століть йшло постійно вперед, змінюється. Під впливом політичних умов, що утискували і спотворювали її розвиток, вона, незважаючи на велику кількість письменників, починає рух до занепаду, якого не могли затримати великі таланти в прозі та поезії, що з'являються час від часу протягом всього першого століття нашої ери. Цей період історики назвали **посткласичним або «срібним століттям»** римської літератури. Він проіснував від смерті Августа до кінця правління імператора Траяна у 117 р. Література стала дрібніти у своїх задачах, втрачати оригінальність і швидко виснажуватися у своїй продуктивності.

В цей період у літературі розвивається **сатуричний** напрям, представники якого орієнтувалися на сатуру – поширений в римській культурі вид літературної творчості національного походження. До сатуричного напрямку в літературі відносять поетів Ювенала, Марціала, прозаїків Петронія, Апулея, Лукіана та інших.

Саме слово сатура означає «суміш», «мішанина». Сатура розробляла теми повсякденної і низької реальності. Персонажі сатури – прості люди, взяті з життя, які не ставлять перед собою ніяких високих ідеалів. Мова сатури імітує невимушену розмову, то спокійну і розважливу, то пристрасну. У сатурах присутня стихія житевого емпіризму, зображувального натуралізму.

Традиціями сатури яскраво позначена поетична творчість **Марціала (40-104 рр.)**. **Марк Валерій Марціал** був одним із найоригінальніших римських поетів, неперевершеним майстром епіграми, що обезсмертила його ім'я. Марціал народився у місті Більбіліс (сучасне Більбао), що в іспанській провінції Тарракона. Він здобув блискучу для тих часів освіту й у двадцятирічному віці переїхав у Рим, де прожив до 98 р. Марціал відмовився від запропонованої йому адвокатури, а, щоб мати гроші на прожиття, вирішив приєднатися до численної когорти клієнтів, тобто тих, хто годувався щоденними подачками покровителів-патронів. Почалося життя, сповнене лицемірства та розчарувань. Марціал повною мірою усвідомлював своє принизливе становище, але відмовитися від нього вже не міг. Атмосфера богомного існування і досить швидка слава популярного поета зробили свою справу. Можливо, саме через цю причину Марціал так ніколи і не одружився.

Початок перебування в Римі виявився для нього щасливим. Земляки Марціала – ритор Квінтіліан, Сенека та ін. – допомогли йому влаштуватися в Римі та познайомитися із впливовими аристократичними родинами, серед членів яких були консули навіть імператори. Ще тісніші зв'язки налагодилися з вершниками, з числа котрих найближчим другом Марціала став поет-сатирик Ювенал. У 96 р., після приходу до влади імператора Нерви, становище Марціала стало зовсім нестерпним, і він повернувся в Іспанію, де прожив до самої смерті.

Від творчої спадщини Марціала залишилось понад 1500 епіграм, що зібрані у 15 книг. Першою, виданою вже в зрілому віці, вважають збірку «Про видовища», присвячену дню відкриття амфітеатра Флавіїв у Римі (80 р.). Вона складається з одверто підлабузницьких посьвят імператору Титу Флавію та епіграм про бої гладіаторів і цькування хижаків. Згодом були написані ще дві книги. «Частування» – коротенькі написи до подарунків гостям, що складалися переважно з живності та розсилалися їм на свято Сатурналій. «Гостинці» також становлять невеличкі написи до багатих і дешевих подарунків – предметів домашнього вжитку, що їх отримували гості після обіду. Ці дві книги – XIII і XIV – вміщені у твори Марціала останніми. Збірка «Про видовища» не ввійшла у жодну книгу. Нею відкриваються твори поета.

Головну спадщину Марціала складають 12 книг епіграм на найрізноманітніші теми, взяті поетом з навколишнього життя. Добір тематики відповідав смакам автора: всупереч установленій традиції Марціал не визнавав творів, що мали своєю основою міфи або якісь історичні події минулого, вважаючи їх нежиттєвими, непотрібними сучасникові, зануреному у повсякденні справи. Поет поставив за мету розповідати про дрібні, але правдиві факти життя. Водночас поет малює низку типових образів представників клієнтури – поетів, лікарів, філософів, цирульників, шукачів спадщини, мисливців за багатими жінками, задрісників, скар, лестунів, головна мета яких – збагачення за рахунок іншого.

Значне місце в епіграмах належить темам кохання, шлюбу та розпусти, які поет розкриває часом з іронічною прямолінійністю. Водночас Марціал з пошаною ставиться до тих жінок, котрі довели свою добродішність якимись героїчними вчинками (наприклад, епіграми, присвячені дружинам, котрі після смерті чоловіків також добровільно пішли з життя). Щоправда, таких епіграм небагато. Натомість у більшості з них йдеться про невірність. При цьому тон автора набирає уїдливістості та сарказму, за що його критикували вже в античні часи. Марціал викриває й інші пороки римського суспільства. Особливо його обурює соціальна нерівність, зокрема він неодноразово показує страшне становище рабів.

У багатьох епіграмах Марціал постає як поет-лірик, і тоді його епіграми втрачають критичний характер. А втім, і в кращих епіграмах ця критика не сягає особливої гостроти та прагнення до узагальнення. До того ж, поет, обмежений своїм «світоглядом» клієнта, багатьох особливо болісних питань порушувати просто не міг. Найчастіше глибина критики підмінювалася у нього дотепністю та влучністю слова. Саме ці якості епіграм Марціала поряд з невимушеністю оповіді та несподіваністю кінцівок і принесли поетові гучну славу. Творчість Марціала віддавна відома в Україні. Її використовували автори українських поетик XVII – XVIII ст.

Децим Юній Ювенал (бл. 60–127) був видатним римським поетом-сатириком. Судячи по літературній діяльності Ювенала, можна припустити, що він отримав чудову освіту, а отже, швидше за все, походив з багатого родини. Це підтверджує стародавня біографія поета, за словами якої Ювенал був сином або вихованцем багатого вільновідпущеника. Він довго вправлявся в ораторському мистецтві, але не для заробітку, а для власного задоволення. Деякий час Ювенал був військовим трибуном, мав у себе на батьківщині сан головного жерця обожненого імператора Веспасіана, а також займав високий пост в місцевому

міському самоврядуванні. Потім він впав у немилість у одного з імператорів і був засланий за межі Італії.

Свої сатири Ювенал почав писати тільки при імператорові Траяні. 16 сатир поета розділяються на 5 книг.

Хронологія виходу в світ книг достатньо невизначена. У першій сатирі Ювенал обґрунтовує свій виступ у якості викривача вад сучасного йому суспільства і викладає свою думку з приводу цих вад. Ця сатира є програмною для всіх інших. Поет виказує незадоволення пануючою в літературі пристрастю до нудним і холодним міфологічних сюжетів. Описуючи сучасне йому римське суспільство, він звертає увагу читачів на багатий матеріал для спостережень. Ювенал окреслює швидкими, але влучними штрихами різні пороки: проститутки, грабіжник-намісник, дружина-звідниця тощо. У другій сатирі виставлені мерзотні образи розпусних лицемірів. Як жилося серед подібних розбещених осіб в тодішньому Римі, показує третя сатира – найбільш вдала у своєму змалюванні тяжких умов існування в столиці чесного чоловіка. В четвертій сатирі зі злого іронією зображено засідання державної ради під час Доміціана, де обговорюється питання, як вчинити з величезною рибою, піднесеної рибалкою в дар імператору. У п'ятій сатирі поет у яскравих фарбах малює приниження, яким піддається бідняк-клієнт на бенкеті у багатія-патрона. Ювенал хоче пробудити у клієнтах почуття сорому і гордості. З шостої сатири можна зробити висновок, що Ювенал був жінконеуважником і ворогом шлюбу. В ній він описує слабкості і пороки сучасних йому жінок. Сьома сатира присвячена тяжкому становищу осіб, які живуть розумовою працею: письменників, адвокатів, учителів. У восьмій сатирі розбирається питання: «В чому полягає справжня шляхетність?» Поет доводить, що одне тільки знатне походження без особистих моральних якостей ще нічого не означає. У дев'ятій сатирі містяться іронічно наївні скарги чоловіка на те, як важко заробляти собі на хліб. Тема десятої сатири – короткозорість всіх людських бажань. Людям, власне, потрібно одне: щоб був здоровий розум в здоровому тілі. У одинадцятій сатирі Ювенал пише про простоту старовинних звичаїв і про сучасне марнотратство. В дванадцятій сатирі Ювенал критикує вельми поширений в Римі того часу тип шукачів спадщини. У тринадцятій сатирі поет, втішаючи свого друга Кальвіна, який втратив значну суму грошей, зображує докори сумління, якими має мучитися той, хто обдурив Кальвіна. Чотирнадцята сатира складається з двох слабо з'єднаних між собою частин: першої про величезний вплив на дітей способу життя їхніх батьків і другої про жадібність як одну з найголовніших вад. У п'ятнадцятій сатирі, з приводу випадку канібалізму в Єгипті, Ювенал пише про збоченості тамтешніх релігійних вірувань. Нарешті, остання, шістнадцята сатира, є уривок з 60 віршів, в якому йдеться про перевагу військового стану над іншими.

Девізом творчості Ювенала могли б бути його власні слова «Обурення створює вірш». У своїй критиці розбещеності й аморальності він досягає пафосу християнських проповідників, коли пише, що «всякий порок вже до межі дійшов».

Дуже яскраво представлена сатура в прозових жанрах. Римський роман як зразок сатуричної прози відрізняється від грецького тим, що він не намагається естетизувати життя чи виявити в ньому дію якихось закономірностей. Відсутній у ньому і будь-який зв'язок з міфологією.

Проте римський сатуричний роман не можна вважати зліпком з пізньоримського життя, бо сатура схильна до контрастних зіставлень, полюбляє гру ефектів, несподівані й анекдотичні ситуації, шарж і карикатуру.

Усі позначені риси можна знайти у романі **Петронія «Сатирикон» (тобто «Книга сатур»)**. **Гай Петроній Арбітр (д/н – 66)** є автором одного-єдиного пригодницько-сатиричного роману. Мандрівна тема була відома в античній літературі здавна. Можливо, Петронія надихали подорожі Одиссея, переслідуваного Посейдоном. Натомість, у романі Петронія йдеться про мандри двох декласованих волоцюг – Енколпія та його супутника, вродливого юнака Гітона. Інколи до них приєднується третій, наприклад, Аскілт, котрий вносить розбрат у їхні стосунки. Розгніваний поведінкою персонажів Пріап, бог плодючості, отар і садівництва, не залишає їх у спокої.

Якщо у Гомерових поемах ідеться про глибоко драматичні події війни та подвиги справжніх героїв, то в «Сатириконі» все відбувається у «зниженому» плані. Персонажі Петронія зустрічаються з такими самими, як і вони, волоцюгами, злодіями, чаклунами, воїнами, рабами та звідниками, їм доводиться бувати на площах і в кублицях розпустити. Вони теж причетні до кохання, але його покровителем є вже не прекрасна Афродіта, а другорядний хтивий божок Пріап.

Повний текст «Сатирикону» до нас не дійшов, відомі лише уривки, починаючи з 13-ї книги. Їхнім головним персонажем є колишній гладіатор Енколпій, котрий колись навчався, знався на мистецтві, але тепер став злодієм, убивцею та грабіжником. Серед подій головне місце належить докладному описові бенкету Трімальхіона. Петроній створив надзвичайно типовий і колоритний образ колишнього раба-вільновідпущеника Трімальхіона, котрий шляхом спекуляцій і темних оборудок неймовірно збагачується.

Петроній не відходить від історичної правди. У I ст. н. е. стару аристократію почала витіснити нова, молода знать. Петроній ставиться до неї із презирством аристократа, саркастично висміює, але показує і те позитивне, що було у цієї «нової еліти».

До образу Трімальхіона не можна ставитися однозначно. Справді, насамперед це забагатілий і нахабний вискочень, котрий починав своє життя хлопчиком для любовних утіх свого господаря. Автор наділяє його всіма негативними рисами тієї епохи. Погано вихований і напівосвічений, він пнеться в коло патриціїв, намагається показати себе обдарованою, з тонким смаком людиною, обізнаною навіть з різними філософськими напрямками.

Величезні багатства, покора і підлабузництво навколишніх перетворюють Трімальхіона, загалом незлу людину, у деспота та самодура. Не замислюючись, він може винести смертний вирок рабові за найменшу провину чи недоречно сказане слово, побити власну дружину чи кинути в неї під час бенкету дорогоцінною вазою. Він страшний хвалько і брехун, понад усе любить хизуватися своїми багатствами. До того ж усі його спроби видавати себе за аристократичну натуру виявляються марними і лише посилюють враження обмеженості та пихи.

Але Петроній показує й іншого Трімальхіона, підкреслюючи його хазяйновитість, енергійність, природну дотепність, практичний розум, уміння долати найскладніші ситуації, упевненість у власних силах – тобто риси, яких так бракувало кволій і зніженій римській аристократії.

Роман містить і роздуми Петронія про подальший розвиток мистецтва. Вустами своїх персонажів письменник категорично заперечує пустопорожній «новий» стиль, що, на його думку, веде до загибелі красномовства і знецінює саму мову. В образі бродячого поета Евмолпа Петроній висміює тих численних римських віршомазів, що складали величезні, недолугі поеми на міфологічній основі, як це робить згаданий пііт.

«Сатирикон» став досить переконливим свідченням того, що криза релігійних уявлень, яку Август намагався затримати чи зовсім припинити, невблаганно поглиблювалася. Усі персонажі Петронія у богів не вірять і надзвичайно скептично ставляться до них. Коли Енколпія лають за збиту священну гуску, він відповідає жриці, кинувши їй дві золоті монети, що за ці гроші можна купити не лише гусей, а й навіть богів. На аморальність та відсутність релігійних почуттів скаржитья вчитель-волоцюга Евмолп. Усі персонажі роману живуть лише сьогоднішнім днем.

З настанням ери християнства твір Петронія спочатку загубився, але був знайдений і надрукований в 1664 році. Тримальхіон став «світовим типом», втіленням вульгарності у поєднанні з претензіями на шляхетність. Його яскраве відлуння можна знайти у образі пана Журдена («Міщанин-шляхтич» Мольєра).

Люцій Апулей (бл. 124–180) народився у місті Мадавр на території сучасного Алжиру. Він володів і латинською, і грецькою мовами, вивчав філософію та риторику, історію та природознавство, був як поетом та і прозаїком, займався правничою діяльністю. За своє життя Апулей багато подорожував.

Зі створених Апулеєм літературних творів до нашого часу збереглося лише декілька. Це роман «Метаморфози в XI книгах», «Апология, або Промова на захист самого себе проти звинувачення у магії», збірка уривків промов і риторичних декламацій під назвою «Флориди» («Квітник»).

Славу письменника Апулей здобув романом «Метаморфози». Це найвідоміший і найчитабельніший з античних романів, що збереглися до нашого часу. Назва «Золотий осел», що закріпилася за ним, засвідчує, наскільки високо цінували Апулея найближчі нащадки: «золотими» стародавні називали найдосконаліші і наймудріші твори. І подібне ставлення до роману, який був водночас і розважальним, і серйозним, зрозуміле – він задовольняв найрізноманітніші потреби та зацікавлення: при бажанні можна було задовольнитися його цікавою фабулою (роман, на перший погляд, – еротично-авантюрний), а вдумливіші читачі отримували відповідь на моральні та релігійні питання.

Апулей розповідає про те, як якийсь юнак Лукій вирішив на собі випробувати напій однієї чарівниці, що перетворював людей у птахів. З цією метою він попросив допомоги у служниці, але вона сплутала склянки, і бідний юнак перетворився в осла. Юнак-осел почав поневірятися по світі, потрапляючи у найнеймовірніші трагікомічні ситуації. Уся біда полягала в тому, що він, утративши своє людське обличчя, зберіг розум і душу людини. А оскільки люди здебільшого не соромляться тварин і здійснюють у їхній присутності усі свої найпотаємніші справи, то Лукію довелося стати свідком усіх гідних і негідних людських вчинків, а, натомість, автору це дозволило показати закулісний бік життя людей і висміяти їх, що він і зробив лукаво, але досить доброзичливо. Нещастя

невдачливого дослідника магічних таємниць закінчилися тоді, коли за порадою богині Ізиди, що з'явилась у сні, він пожував ніжні і запашні пелюстки троянд.

Світ наш, звичайно, смішний і нікчемний, але є у ньому, на думку Апулея, те, що тішить і виліковує нас, – краса. І письменник закликає читачів знайти людське обличчя біля її вівтаря. Лукій, з'ївши вінок троянд з рук жерця, знову став людиною, але тепер іншою – він провадить помірковане життя, його посвячують в таїнства богині Ізиди. Досягає успіху він і на службових теренах.

Автор неначе навіює читачам, що коли людина живе як тварина, то вона за своєю суттю є твариною, і доля покарає її за це, як покарала героя роману. Лукій і до перетворення в осла був, на думку автора, твариною, хоча й у людській подобі: був розпусником, сповненим пустої цікавості. Перетворившись в осла, Лукій поводить, як і раніше, але тепер він, як вважає Апулей, тварина і за своєю духовною сутністю, і за зовнішністю. І лише після того, як Лукій внутрішньо очистився, він став з волі богині Ізиди людиною і не лише за зовнішнім виглядом, а й за своєю сутністю. Тепер його більше не переслідує доля, як раніше, тепер він може спокійно і щасливо жити.

Характерно, що у XI книзі особливо виразно проглядаються автобіографічні риси, і образ героя поступово зливається з образом автора. Лукій виявляється мешканцем Мадавра, рідного міста Апулея, і його доля після зняття чарів має дотичні точки з особистою долею автора: сам Апулей пройшов у Карфагені шлях жерця і чудового судового ритора. Усе сказане доводить те, що книга про перемогу людини над нищими сторонами своєї природи будувалась на досвіді власного життя, релігійно-філософськи переосмисленого.

Повчальними тенденціями пронизані й вставні новели роману, які введені не заради відволікання чи розваги читача: їхній зміст узгоджено з розділами книг, вони створюють фон, на якому діє головний герой, освітлюючи його долю та внутрішнє життя. Саме тому вставні новели утворюють цикли, тематично співвіднесені з розповіддю про Лукія. Так, ті його частини, які передують перетворенню, супроводжують новели про чаклунство, а розповідь про життя Лукія у полоні в розбійників та втечу від них перемежовується новелами про розбійників.

Окрім вставних новел, у роман вплетена об'ємна казка про Амура та Психею, яку неодноразово перелицьовували та переказували письменники різних країн. Амур закохався у просту смертну, наділену надзвичайною красою, – царівну Психею і став її чоловіком. Але він ніколи не з'являвся до неї вдень, а лише вночі. До того ж, вона змушена була пообіцяти йому, що не намагатиметься дізнатися, хто він такий. Але Психея порушила обіцянку та надовго і трагічно втратила Амура. Їй довелося зазнати багато горя, мук, перш ніж вона вистраждала собі прощення і стала безсмертною богинею, визнаною всіма богами дружиною Амура.

Автор розраховував на алегоричне тлумачення цієї новели і розумів біди та радість Психеї як падіння та відродження людської душі. Серйозне та смішне в новелі контрастно поєднане, як і в головному сюжеті.

Апулей у своєму романі змалював римську пантоміму-балет. Із цього опису можна зробити висновок, що в римському театрі на високому рівні була техніка сценічного оформлення. Чудові декорації, розкішні костюми, фонтани на сцені, музика – все це аксесуари римської сцени.

Роман Апулея вражає нас вибагливістю стилю. Тут зустрічаємо і реалістичне змалювання життя, і нестримний політ фантазії, глузування з традиційних богів і містицизму східних культур, благочестиву мораль і легкий сміх людини, котра любить життя. Це просліджується і в мові твору – фразеології народної латині та вишуканій мові риторика.

Сучасником Апулея був **Лукіан (бл. 120–190)** – найбільш видатний письменник періоду римського панування, твори якого збереглися. Він народився в сирійському місті Самосата в сім'ї бідного ремісника. Біографія його залишилася би зовсім невідомою, якби він сам не навів факти особистого життя у своїх творах. Лукіан закінчив школу, потім навчався філософії в Іонії, здобув фах риторика, але продовжував бідувати. Лише коли він почав виступати, як це робили софісти, з промовами, до нього прийшов достаток. Побувавши у багатьох країнах, зокрема в Італії, Галлії, Македонії та місті Афінах, Лукіан повернувся у Сирію. Саме в цей час, розчарувавшись у риториці, він почав писати літературні твори. Непевні дані свідчать про матеріальну скруту Лукіана і в кінці життя. Через це він знову залишив батьківщину і переїхав в Олександрію на запропоновану державну службу. Проте і вона ні задоволення, ні багатства не принесла. Письменник знову мусив повернутися до своїх публіцистичних лекцій риторика.

До нас дійшло понад 70 творів Лукіана, переважно невеликого розміру, більшість із них – у діалогічній формі. В усіх його творах постає складна, суперечлива, сповнена ідейною боротьбою та потворними викривленнями сучасність, різні сторони якої Лукіан висміює найчастіше в сатиричних діалогах. Цю форму він запозичив у філософів: з часів Платона діалог був улюбленою формою філософських міркувань. Перші твори Лукіана позначені захопленням автора риторикою: по суті, вони написані відповідно до її правил («Тираноббивця», «Позбавлений спадщини»). Але згодом виникають і прямі пародії на риторичне мистецтво, прийоми якого автор доводить до ступеня ідіотизму. Показовим прикладом є «Похвала мусі». З надзвичайною серйозністю Лукіан вихваляє цю докучливу комаху, використовуючи найхарактерніші правила риторика. Неодноразово Лукіан спрямовував свою сатиру проти застарілих понять, забобонів, викриваючи їх за допомогою різних сатиричних засобів. Зокрема, він висміює міфологічні уявлення про богів. У «Розмовах богів» вони цілком втрачають свій божественний ореол і, зображені у грубо «олюдненому» вигляді, перетворюються на типових обивателів, які сперечаються, сваряться, обдурюють один одного, цинічно вихваляються своїми любовними пригодами, брешуть, заздять тощо. Лукіан із богів одверто знущається і своїм убивчим сміхом остаточно їх дискредитує. Особливо від нього дістається Зевсові, зображеному боягузливим, до краю розбещеним, ревливим, жорстоким і дріб'язковим («Ерот і Зевс», «Зевс і Гера», «Зевс і Ганімед», «Зевс і Гермес», «Зевс трагічний», «Розвінчаний Зевс»). У «Морських розмовах» міфологічні персонажі взагалі постають дурнувачами та ні на що не здатними істотами. Самий факт перенесення міфологічного сюжету у прозаїчно-побутові умови давав гротескно-пародійний ефект. Викриває Лукіан і численні псевдовчення, шарлатанство в усіх проявах, його проповідників.

У своїх творах Лукіан глузує з жадібності та нестримної гонитви за наживою. Автор вважає, що багатство не може зробити людину щасливою, навпаки, додає їй лише нових турбот («Ікароменіпп», «Харон», «Тімон»). До того ж багатства, як і

злидні, псують характери людей. Багато творів Лукіана присвячено питанням філософії та літератури. Він неодноразово висміював промовців, котрі, вихваляючи минуле та героїв давніх часів, користувалися архаїчними висловами («Лексифан»). Особливо гостро Лукіан критикував численних представників різних псевдофілософських шкіл, які видавали своє учення за єдине правильне, а акож негідну поведінку багатьох із них, коли вони нескромно проголошували себе вчителями доброчесності («Бенкет», «Рибалка», «Продаж життів»).

Лукіан протиставляв образи чесних простих трудівників, скромних і порядних людей, відданих у дружбі і коханні («Токсарид, або Дружба», «Два кохання»). Навіть у творі «Розмова гетер» він співчуває гетерам, які, незважаючи на професію, за своїми духовними і моральними якостями значно вищі за богів, набагато шляхетніші й добріші за них. Майже всім творам Лукіана були властиві гумор, дошкульна іронія, сатира у найрізноманітніших формах.

Гострий розум Лукіана завжди привертав до нього увагу читачів. Його заново відкрили в добу Відродження, але особливо популярним він став у XVIII ст. – вік розуму у Європі.

Рівень римської літератури III і IV ст. краще за все показують так звані автори життєписів Августів – переписувачі біографій римських імператорів, які лише копіїували і скорочували своїх попередників, без критики або вибору джерел. Ці письменники не турбувались про точність розповіді і були позбавлені здатності піднятися до розуміння епохи і навіть просто до політичного судження. Мова цих істориків часів Діоклетіана і Костянтина не тільки переходить в вульгарну латину, а й виявляє неправильності в конструкції і вживанні граматичних форм. До IV ст. належав досить об'єктивний історик **Амміан Марцеллін** (бл. 330–400), автор праці з історії Римської держави «Діяння», у якій висвітлюються події I–IV ст.

Основним педагогом-літератором того часу став **Пріціан** (д/н – 530), який написав латинську граматику, що була заснована на працях попередників – Елія Геродіана та Аполлонія Діскола. Це була найповніша на той час граMATИКА. До того ж вона містила у собі багато цитат відомих давньоримських авторів, зокрема Квінта Еннія, Марка Пакувія, Луція Акція, Гая Луцилія, Публія Валерія Катона, Варрона Атацинського, Вергілія, Теренція, Ціцерона, Тита Макція Плавта, Лукана, Горация, Ювенала, Саллюстія, Публія Папінія Стація, Овідія, Тита Лівія й Персія. Ця граMATИКА стала основою для вивчення латини у Середньовіччі.

Серед поетів часів занепаду імператорського Риму треба вирізнити **Клавдія Клавдія** (370–404), видатного майстра панегірику на честь імператорів. Також він писав ліричні вірші. Збереглася його незавершена поема «Викрадення Прозерпіни».

Римська латинська література пережила офіційний розпад імперії в 476 р. і зникає в VI–VII ст. Останніми її представниками вважаються Боецій (480–525), автор трактатів з логіки і коментарів до творів з логіки Порфірія та Аристотеля, Кассіодор (бл. 487–578), чий твори стали важливим джерелом для вивчення як історії Риму, так і Італії в цілому на заключному етапі розвитку античної цивілізації, а також севільський єпископ Ісидор (560–636), який багато писав з історії та граMATИКИ і у своїй найбільшій праці «Етимологія» створив енциклопедією тодішніх 108 знань, взятих переважно з античності. Крім того,

Ісидор Севільський є автором численних праць з природознавства, граматики, теології, історії. Він написав дві хроніки, у яких коротко виклав історію від створення світу. Найціннішим з його історичних творів є «Історія готів, вандалів і свевів». З часу його смерті у 636 р. римська латинська література фактично перестає існувати.

«Велике переселення народів» ознаменувало початок нової доби – раннього середньовіччя, але антична культура і література не зникли з плином часу. Попри характерну для доби Середньовіччя думку одного з батьків християнства: «Навіщо нам потрібні Піфагор, Сократ, Платон, і яку користь принесуть християнській родині байки безбожних поетів на кшталт Гомера, Вергілія, Менандра?», – ті ж самі ченці-християни зберегли і згодом плідно засвоїли античну спадщину, що стала одним із життєдайних джерел розвитку середньовічної європейської літератури.

Список літератури:

Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література. Київ : Либідь, 2001. 718 с.

Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.

Антична література/Миронова В.М. (кер. авт. кол.), Михайлова О.Г., Мегела І.П. та ін.: Навч. посіб. – К.:Либідь, 2005. 488с.

Белаш Г. О. Історія античної літератури : навч. посібник / Г. О. Белаш. – Київ : ЦНЛ, 2012. – 236 с.

Питання для самоконтролю:

1. Які ідейно-художні особливості поезії Марка Валерія Марціала та Децима Юнія Ювенала?
2. Визначте своєрідність сатуричних романів Петронія «Сатирикон» і Апулея «Метаморфози або Золотий осел»
3. Визначте новаторство сатири Лукіана.

Розділ 3. Джерельна база

1. Антична культура: Довідник. Київ. 1993.
2. Антична література : навч. посібник. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
3. Антична література. Греція. Рим / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 952 с.
4. Антична література. Греція. Рим / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 952 с.
5. Антична література. Греція. Рим : хрестоматія. Київ : ЦНЛ, 2006. 952 с.
6. Антична література/Миронова В.М. (кер. авт. кол.), Михайлова О.Г., Мегела І.П. та ін.: Навч. посіб. К.:Либідь, 2005. 488с.
7. Антична міфологія / Елен Лапорт, Колетт Естен. Переклад з франц. К.: Махаон-Україна, 2007.
8. Белаш Г. О. Історія античної літератури : навч. посібник / Г. О. Белаш. – Київ : ЦНЛ, 2012. 236 с.
9. Бібліотека зарубіжної літератури: http://www.booksbooksbooks.ru/index.php?option=com_content&view=category&id=82&Itemid=213
10. Гальчук О. В. «...Не минає міт!»: античний текст у поетичному просторі українського модернізму 1920–1930-х років. Чернівці : Книги-XXI, 2013. 552 с.
11. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах / Уклад.: В. П. Маслюк. Львів : Світ, 2000. 328 с.
12. Давньогрецька класична лірика / Упоряд. І. П. Мегела, О. В. Левко. Київ : Арістей, 2006. 400 с.
13. Загальний сайт Національної бібліотеки ім. В.Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>
14. Зарубіжна література: курс лекцій / укладач Г.П. Калантаєвська. Суми: Сумський державний університет, 2017. 234 с.
15. Зеров М. К. Антологія римської поезії / Упоряд. І. В. Хроненко. Київ : Українські пропілеї, 2016. 446 с.
16. Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко ; пер. з іт. Харків : Фоліо, 2016. 1158 с.
17. Ковбасенко Ю. І. Антична література: навч. посіб. / Ю. І. Ковбасенко Київ: Вид. «Університет» КМПУ, 2009. – 128 с.
18. Кун М. А. Легенди і міфи СтародавньоїГреції / М. А. Кун. Тернопіль, 1993. 416 с.
19. Левко О. В. Хрестоматія грецької патристики I–VIII ст. (оригінальні тексти з коментарями). Київ : ТОВ «РІДЖИ», 2015. 324 с.
20. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. 568 с. з іл.
21. Насмінчук Г. Й. Зарубіжна література ранніх епох: Античність, Середньовіччя, Відродження: навч. посіб. / Г. Й. Насмінчук Кам'янець-Подільський : Рута, 2013. 211 с.
22. Наукова електронна бібліотека Національної бібліотеки ім. В. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

23. Парандовський Я. Міфологія. Вірування та легенди стародавніх греків і римлян, К., 1997.
24. Пащенко В. І. Антична література: Підручник. : Навч. посіб. / І. В. Пащенко, І. Н. Пащенко Київ, 2001. 400 с.
25. Поліщук Л. Б. Історія зарубіжної літератури. Античність. Середні віки. Відродження : навч.-метод. посіб. / Л. Б. Поліщук Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 156 с.
26. Римська елегія / Пер. з лат. А. Содомора. Львів : Літопис, 2009. 578 с.
27. Сайт бібліотеки БДПУ: <http://bdpu.org/Library>
28. Сайт бібліотеки ім. Д.І.Чижевського: <http://library.kr.ua/>
29. Сайт Львівської ННБУ ім. В. Стефаника: <http://aleph.lsl.lviv.ua:8991/F>
30. Словник античної міфології. Київ : Наук. думка, 1989. 240 с.
31. Содомора А. Гесіод і його поема «Походження Богів» («Теогонія») // Дзвін. 2018. № 10 (888). С. 222–231.
32. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. Харків: ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. 112 с.
33. Туренко В. Е. Гомер та Гесіод: до питання про конотації любові в давньогрецьких епосах // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки. 2014. № 1. С. 63–69.
34. Усі зарубіжні письменники / Упоряд. О.Д.Міхільов та ін. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006 .
35. Шалагінов Б. Б. Зарубіжна література: Від ан античності до початку ХІХ ст. / Б. Б. Шалагінов. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. 368 с.

Пропонований навчально-методичний посібник включає короткий зміст лекцій до курсу «Історія зарубіжної література. Античність» і розрахований на студентів-філологів за спеціалізацією 035. 01 Українська мова та література. Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність; 035.033 Польська мова та література. Зарубіжна література; 035.036. Словацька мова та література; 035.038 Чеська мова та література

Укладачі: д.ф.н, професор кафедри словянської філології та світової літератури
Бедзір Н.П.;
ст. викладач кафедри словянської філології та світової літератури
Демчик М. І.

Рецензент: Сенько Іван Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент.